

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑ แนวคิดพื้นฐานทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท

การศึกษาสังคมและการเมืองของอินเดียในสมัยพุทธกาล เราสามารถศึกษาและทำความเข้าใจได้โดยผ่านเอกสาร ตำราทางวิชาการ และข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งเอกสารและข้อมูลดังกล่าวสามารถสะท้อนภาพสังคมและการเมืองของอินเดียได้อย่างชัดเจน จากหลักฐานที่ค้นพบมีการอธิบายว่า สังคมอินเดียเดิมแบ่งออกเป็น ๒ เผ่าคือ เผ่าดราวิเดียน ซึ่งเป็นเผ่าพื้นเมืองดั้งเดิมและเผ่าอารยันซึ่งเป็นเผ่าที่อพยพย้ายถิ่นฐานและทำการรบได้รับชัยชนะเหนือเผ่าดราวิเดียนแล้วตั้งตนเป็นเจ้าปกครอง ภายหลังสงครามเผ่าอารยัน มีการแบ่งสืพวอย่างชัดเจน เพื่อป้องกันการสืบทอดผสมข้ามเผ่าพันธุ์ ซึ่งภายหลังสังคมเผ่าอารยันได้พัฒนาความเชื่อเรื่องผิวพรรณวรรณะเพิ่มขึ้น โดยมีการเกี่ยวโยงไปถึงการอวตารของมหาเทพ เช่น พระสุริยเทพหรือเทพแห่งไฟ เป็นต้น^๑ และจากการศึกษาประวัติศาสตร์อินเดียในสมัยพุทธกาล พบว่า ได้มีการแบ่งการวิวัฒนาการทางสังคมและการเมืองออกเป็น ๔ ยุคสมัย คือ ยุคพระเวท (The Vedic period)^๒ ยุคมหากาพย์ (The Epic Period) เป็นยุครamayณะและมหาภารตะ, ลัทธิไศวะ(Saivism),ลัทธิไวษณพ (Vaisnavism), อุปนิษัต^๓ ยุคพระสูตร (The Sutra Period) เป็นยุคของปรัชญาฮินดู ๖ สำนักคือ สางขยะ โยคะ มีมามสา เวทานตะ ไวเศษิกะ และนยายะ และยุคนักปราชญ์อรรถกถาจารย์ (The Scholastic Period) เช่น กุมาริละ (Kumarila) ศังการะ (Samkara) ศรีธระ (Sridhra) รามานุจะ (Ramanuja) และมัธวะ(Madhva)^๔ เป็นต้น

จากลักษณะทางสังคมที่ผ่านยุคสมัยดังกล่าว ทำให้สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล ได้ก่อเกิดแนวความคิดความเชื่อและพิธีกรรมมากมาย ตามหลักคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทย์ ที่เชื่อกันว่าคัมภีร์ดังกล่าวเป็นคัมภีร์ที่เทพเจ้าประทานมาให้ คำสอนใดๆในคัมภีร์ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเป็นความจริงนิรันดร์ ทุกคนต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด และภายหลังสืบทอดมาคัมภีร์พระเวทย์ได้กลายเป็นข้ออ้างของเหตุผลอันชอบธรรมสำหรับพิธีกรรมและกฎระเบียบต่างๆของสังคมยุคที่อินเดียตกอยู่ภายใต้อิทธิพลความเชื่อในระบอบวรรณะของลัทธิพราหมณ์ ซึ่งกระแสหลักในการศรัทธาในคัมภีร์พระเวทย์ดังกล่าว ได้กำหนดบริบททางสังคมและการเมืองของอินเดียที่สำคัญ ๒ ประการคือ

^๑ พระมหาดวงเด่น จิตตญาณโณ(ตุนิน) “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท”วิทยานิพนธ์
ดุขภูมิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๖๐.

^๒ สุนทร ฦ รัชชี, ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ, (กรุงเทพฯ: พิพิธวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๑,๓

^๓ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๔-๔๕.

^๔ S. Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, Vol. One, (Delhi : oxford University Press, ๑๙๒๙), p.๕๙.

๑) การบูชาญ (Sacrifices) เป็นพิธีกรรมที่มีแนวคิดและหลักปฏิบัติมาจากคัมภีร์ พระเวท เป็นรูปแบบหนึ่งของการบวงสรวงหรือการอ้อนวอนต่อเทพเจ้า ด้วยเชื่อว่า ทุกสรรพสิ่งทั้งวัตถุ ร่างกาย และจิตใจเกิดจากการแบ่งสาด่างจากพระเจ้า พระเจ้าเป็นผู้สร้างเป็นผู้ประทานชีวิตและพลัง ทรงดลบันดาลให้ปริมาณของธาตุมารวมกันก่อให้เกิดเป็นรูปร่าง^๕ กล่าวคือ เกิดขึ้นจากเจตนารมณ์ของพระเจ้า^๖ การบูชาญจึงเป็นสัญลักษณ์และบทพิสูจน์ของความเคารพศรัทธาที่มีต่อเทพเจ้า คือ เป็นเครื่องสะท้อนรูปแบบของการบูชาเคารพ สรรเสริญ หรือเพื่อความเป็นอยู่ร่วมกับพระพรหม^๗ และเป็นการอ้อนวอนเพื่อให้เทพเจ้าโปรดปรานและประทานพร อีกทั้งยังช่วยในการกำจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย^๘ ในภายหลังการบูชาญจะได้กลายเป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างเกียรติยศ อำนาจ โภคทรัพย์ ปัญญาบารมีของผู้นำ ลักษณะวิธีการของการบูชาญจำเป็นต้องใช้ชีวิตสัตว์ คือ โค แพะ และแกะอย่างละ ๗๐๐ บ้าง ๕๐๐ บ้าง^๙ ซึ่งก็มีรูปแบบการบูชาญถึง ๕ รูปแบบด้วยกัน คือ

๑. **อศฺวเมธ** การฆ่าม้าบูชาญ มีเสาสำหรับผูกสัตว์บูชาญ ๒๑ เสา และสัตว์ที่จะต้องถูกฆ่าอีกประมาณ ๕๙๙ ชนิด

๒. **บุริสเมธ** การฆ่าคนบูชาญ เป็นการบูชาด้วยสิ่งมีค่าและหวงแหนมากที่สุด

๓. **สัมมาปาสะ** การผูกสัตว์บูชาญ คือ การเหวี่ยงท่อนไม้ที่ใช้ตอนสัตว์เข้าไปที่หลักบูชาไฟแล้ว ร่ายพระเวทตรงที่ท่อนไม้นั้นตก

๔. **วาชเปยยะ** การบูชาญด้วยการผูกสัตว์ ๑๗ ชนิด

๕. **นิรคคะ** ญที่ไม่มีหลักัญสำหรับบูชา คือ บูชาด้วยสมบัติทุกอย่างไม่มียกเว้นอะไรทั้งสิ้น มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่ง **สัพพะเมธ**^{๑๐}

ในประเด็นของการบูชาญนี้ พระกุมารกัสสปะได้ถวายคำแนะนำต่อพระเจ้าปายาสีด้วยเหตุผลที่ว่า การบูชาญของพวกกษัตริย์และพราหมณ์ที่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกรหรือสัตว์ต่าง ๆ ให้ได้รับความเดือดร้อน... (จัดว่า) เป็นผู้ไม่มีจนาภิภูมิจิต มีจนาสังกัปปะ มีจนาวาจา มีจนากรรมันตะ มีจนาอาชีวะ มีจนาวายามะ มีจนาสติ มีจนาสมาธิ ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มา ไม่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก ไม่มีความแพร่หลายมาก^{๑๑} ย่อมเป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนและเป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน กล่าวคือ เป็นการทารุณต่อสัตว์ (คนและสัตว์) ที่ต้องถูกฆ่าบูชาญครั้งละเป็นจำนวนมาก^{๑๒}

^๕ อติคักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙๖

^๖ ทองหล่อ วงษ์ธรรม, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๒-๑๖๓.

^๗ ที.ลี (ไทย) ๙/๕๒๐/๒๓๐.

^๘ Ralph T.H. Griffith, Translator, **Rigveda Book ๑**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.sacred-texts.com/hin/index/rvo๑๐๐๑.htm>, และ [rvo๑๐๐๒.htm](http://www.sacred-texts.com/hin/index/rvo๑๐๐๒.htm). [๒๖ ตุลาคม ๕๖]

^๙ ที.ลี. (ไทย) ๙/๓๒๔-๓๕๔/๑๒๕-๑๔๙.

^{๑๐} มหายัญญ ๕ คือ ฆ่าม้า ฆ่าคน การทำบวง การตี การฆ่าทุกอย่าง, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๙, ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙, อ.จตุกก.ภูิก (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๙.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘-๙/๘-๙, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

๒) ระบบวรรณะ ตามข้อสันนิษฐานเบื้องต้น ระบบวรรณะเกิดขึ้นมาด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อรักษา หรือ แบ่งแยกเชื้อสายเผ่าพันธุ์ เพราะคำว่าวรรณะ แปลว่า สีมัว ซึ่งมักมาคู่กันกับคำว่า “ชาติ” ที่แปลว่า กำเนิด โดยชาวอารยันเกิดความรังเกียจว่า ถ้าขึ้นมีการแต่งงานระหว่างเผ่า ในไม่ช้าความบริสุทธิ์หรือผิวขาวผ่องของ ชาวอารยันก็จะหมดไป^{๑๓} ระบบวรรณะจึงเกิดขึ้นเพราะ ชนเผ่าอารยันต้องการที่จะสงวนอภิสิทธิ์ต่าง ๆ และ ครอบครองความมั่งคั่งอันยิ่งใหญ่ไว้ให้แก่เผ่าของตน^{๑๔} ในภายหลัง ระบบวรรณะได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ คำสอนในคัมภีร์ พระเวทย์ กล่าวคือ หลักการกำเนิดของมนุษย์จากพระพรหม... เป็นหลักการพื้นฐานที่ใช้ อธิบายและสร้างความชอบธรรมแก่ระบบวรรณะ^{๑๕} โดยการยึดถือว่าบุคคลเกิดในวรรณะใดย่อมได้รับสิทธิ หรือโอกาส และต้องดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนที่บัญญัติไว้อย่างแน่นอนตายตัว ผู้ที่เกิดในวรรณะไหนก็ต้อง ดำรงตนอยู่ในวรรณะนั้นตลอดไป และการประกอบอาชีพก็ต้องให้เป็นไปตามหน้าที่ของตน ๆ จะทำงานก้าว ก้าวข้ามวรรณะกันไม่ได้ ตำแหน่งหน้าที่การงานเป็นสิทธิ์ที่ติดตัวมาแต่กำเนิด เป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่จะ เปลี่ยนแปลงมิได้ เพราะพระเจ้า คือ พระพรหมได้เป็นผู้กำหนดขึ้นมาไว้แล้วอย่างมีจุดหมายแน่นอน^{๑๖} ลักษณะของระบบวรรณะมีดังนี้ จะการยึดถือตระกูลหรือชาตินำมา โดยถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์ จากส่วนประกอบในร่างกายของพระองค์ คือ พระองค์ทรงรังสรรค์ พราหมณ์ กษัตริย์ ไวศยะ และศูทรขึ้น จาก พระโอษฐ์ พระพาหา พระเพลา และ พระบาท^{๑๗} ผู้ที่ถูกสร้างจากอวัยวะสูงก็ถือว่าเป็นคนในวรรณะสูง ส่วนผู้ที่ถูกสร้างจากอวัยวะที่สำคัญน้อยกว่า จัดเป็นคนในวรรณะต่ำ ดังนั้น คนที่เกิดในวรรณะไหนก็ต้อง ดำรงอยู่ในวรรณะนั้นตลอดไป

การบัญญัติหน้าที่ไว้ตายตัวแน่นอนของระบบวรรณะตามคัมภีร์พระเวทย์มี ๔ ประเภท คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร^{๑๘} มีหน้าที่ตามบทบาทบัญญัติ ดังนี้

๑. กษัตริย์ (Ksatriyas) เป็นระบบตำแหน่งที่สืบเชื้อสายมาจากโลหิต มีหน้าที่ป้องกัน และ ปกครองประชาชน ให้ทาน บูชาญญู ศึกษาพระเวท รวมมีหน้าที่รักษาอธิปไตย ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและ ผลผลิต การกำหนดหน้าที่ดังกล่าวจะเห็นได้จากในกฎทนต์สูตรที่กล่าวว่า “เมื่อประชาชนยากจนเดือดร้อน บ้านเมืองมีเสี้ยนหนาม มีการเบียดเบียน โจรยังปล้นบ้าน ปล้นนิคม ปล้นเมืองหลวง พระเจ้ามหาวชิตราช กลับกลายเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีพืชพันธุ์ธัญญาหารเต็มท้องพระคลัง และทรงแก้ปัญหา

^{๑๓} เฉลิม พงศ์อาจารย์, ประวัติศาสตร์อินเดีย, (กรุงเทพฯ: พินเณศ, ๒๕๒๓), หน้า ๓๓-๓๔.

^{๑๔} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๕๗-๑๖๘.

^{๑๕} สุวรรณ สภาอนันท์, ศรีธำกับปัญญา : บทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา, (กรุงเทพฯ : แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓.

^{๑๖} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๐.

^{๑๗} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์, หน้า ๒๐.

^{๑๘} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

ความยากจนเดือดร้อนของประชาชนด้วยการบูชา^{๑๙} เพื่ออ่อนน้อมต่อเทพเจ้า ทรงหวังให้เทพเจ้าบันดาลสุขหรือกำจัดทุกข์ภัยต่าง ๆ พร้อมทั้งเป็นการเสริมอำนาจบารมีของพระองค์ให้มั่นคง

๒. พราหมณ์ (Brahmins) เชื่อกันว่า พราหมณ์เป็นบุตรเป็นโอรสที่เกิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม เป็นทายาทของพระพรหม^{๒๐} ดังนั้นพราหมณ์จึงมีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมและอธิบายคำสอนในคัมภีร์พระเวทย์ พราหมณ์จึงถือว่าเป็นกลุ่มชนชั้นของนักบวชที่ถือตนเองว่าเป็นวรรณะที่ประเสริฐที่สุด วรรณะอื่นแล้ว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์... เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น^{๒๑} อีกทั้งพราหมณ์ยังมีตำแหน่งสถานะเป็นบุโรหิตผู้ให้การศึกษาแก่โอรสกุมาร และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับหลักการปกครองแก่กษัตริย์^{๒๒} วรรณะพราหมณ์กับกษัตริย์เป็นระบบวรรณะที่อาศัยเกื้อกูลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ดังจะเห็นได้จากคติที่ว่า กษัตริย์จะยิ่งใหญ่มั่นคงได้ก็ด้วยอาศัยพราหมณ์ให้การสนับสนุน คำชูตำแหน่ง^{๒๓} เพราะสถานะของพราหมณ์ในยุคนั้น เป็นนักบวชที่มีตำแหน่งสถานะหรือเป็นเครื่องมือในระบบการปกครอง เสมือนปฏิบัติตามหน้าที่เจ้าพนักงานของรัฐ นั่นหมายความว่า พราหมณ์ได้ประโยชน์สองต่อ คือ สถานะของนักบวชและเป็นเจ้าพนักงานของรัฐ กล่าวคือ คนในสังคมที่ต่ำกว่าพราหมณ์จะต้องเคารพยำเกรงและจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของพราหมณ์โดยไม่มีข้อแม้แต่อย่างใด เพราะกลัวบาปหรือกลัวพระเจ้าจะลงโทษ อีกทั้งยังต้องพึ่งอาศัยพราหมณ์ในการประกอบพิธีกรรม^{๒๔} ดังที่ปรากฏในกฎหมาย มนุธรรมศาสตร์ของฮินดูที่ว่า พราหมณ์มีสิทธิอำนาจในการสั่งลงโทษศัตรู การฆ่าพราหมณ์เป็นบาปสูงสุด การทำร้ายร่างกายพราหมณ์ให้บาดเจ็บจะกระทำมิได้ ถ้าพราหมณ์กระทำผิดจะถูกลงโทษได้เพียงการเนรเทศ ให้โกนศีรษะ ยึดทรัพย์หรือให้ทิ้งทรัพย์ให้สาธยายคัมภีร์และให้ทรมานลงโทษตนเองเท่านั้น^{๒๕} ใครที่ฆ่าพราหมณ์จะต้องถูกประหารและถูกยึดทรัพย์ทั้งหมด^{๒๖} สรุปก็คือ พราหมณ์จะทำผิดกฎหมายมากเพียงใด ก็จะไม่มีการประหารชีวิตหรือกักขังและเชียนตี เพราะเป็นนักบวชและเป็นเจ้าพนักงานของรัฐที่มีอำนาจในการสั่งลงโทษอยู่แล้ว

๓. แพศย์หรือไวยสยะ (Vaisyas) ในคัมภีร์พระเวทย์ วรรณะแพศย์ต้องมีหน้าที่เลี้ยงปศุสัตว์ บริจาททาน ทำการศึกษา ค้าขาย เป็นต้น กลุ่มคนวรรณะแพศย์ที่โดดเด่น คือ พวกเศรษฐีที่เป็นคน ทำมาค้าขาย

^{๑๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๖-๓๓๗/๑๓๑.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๓/๘๔.

^{๒๒} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒*, (กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๗๐๓.

^{๒๓} Radhakrishna Choudhary, *Kautily's Political Ideas and institution*, (India: Chaukhamba Sanskrit Series Offices, ๑๙๗๑), p. ๗๓.

^{๒๔} เฉลิม พงศ์อาจารย์, *พื้นฐานอารยธรรมไทย*, (กรุงเทพฯ: เนติกุลการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๖.

^{๒๕} Max Muller F., *The Sacred Book of the East : The Law of the Manu*, (Delhi: Motilal Banarsidass, ๑๙๗๐), p. ๓๒๐., p. ๔๓๖., p. ๔๗๐.

^{๒๖} Max Muller F., *The Sacred Book of the East : The Sacred Law of the Aryas*. (Delhi: Motilal Banarsidass, ๑๙๖๙), p. ๒๐๑.

มีฐานะทางการเงินดี มีสิทธิ มีเกียรติยศ และมีอิทธิพลมากในสังคมและใน ราชสำนัก^{๒๗} แต่ถึงกระนั้นวรรณะแพศย์โดยรวมก็ยังจัดว่าเป็นชนชั้นที่ยังต่ำกว่ากษัตริย์หรือพราหมณ์เพราะยังถูกเครื่องผูก คือ เรือนผูกไว้^{๒๘} แม้ว่าวรรณะแพศย์จะมีฐานะเป็นเศรษฐีมั่งคั่งร่ำรวยได้ แต่ก็ปรากฏว่าในแว่นหนึ่ง ๆ มีเศรษฐีไม่กี่คน เช่น ทั้งกรุงราชคฤห์มีเศรษฐีเพียงแค่ ๕ คน คือ โชติยเศรษฐี ชฎิลเศรษฐี เมณฑกเศรษฐี ปุณณกเศรษฐีและ กากวลิลยเศรษฐี และจะเป็นเศรษฐีได้ก็ต้องได้รับการแต่งตั้งตำแหน่งจากพระเจ้าแผ่นดิน^{๒๙}

เราจะเห็นบทสรุปได้อย่างดีว่า วรรณะแพศย์ที่ฐานะเป็นเศรษฐีมั่งคั่งร่ำรวย ก็คือ ตำแหน่งของเหล่าขุนนางที่อยู่ใกล้ชิดหรือคุ้นเคยสนิทกับสถาบันกษัตริย์เท่านั้น เพราะความร่ำรวยมันคงถือว่าเป็นภัยต่อกษัตริย์ และเข้าหลักทฤษฎีที่ว่าถ้าหากกษัตริย์ไม่ทรงกำจำกัดอำนาจราชนมนตรีหรือผู้ที่มีทรัพย์สินสมบัติหรือมีความสามารถเสมอด้วยพระองค์ เป็นผู้รู้ความลับของพระองค์ เป็นผู้รู้ มีจิตใจอีกเหิม เป็นผู้กุมอำนาจไว้ได้ครึ่งประเทศ สุดท้ายพระองค์นั้นแหละจะถูกกำจัดเสียเอง^{๓๐} ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจภายใต้การปกครองของวรรณะกษัตริย์จึงเป็นไปเพื่อการใช้สอยของสถาบันกษัตริย์เท่านั้น โดยรวมแล้วทรัพย์สินทั้งหมดเป็นของกษัตริย์หรือเป็นของหลวง ส่วนผู้คนในสังคมเป็นเพียงผู้อาศัยอยู่ อาศัยกินข้าวคราวเท่านั้น ไม่ได้เป็นผู้มีสิทธิในการครอบครองเป็นของตนเองโดยอิสระ เพราะแม้แต่ชีวิตก็ยังไม่ใช่เป็นของตนเองแล้วทรัพย์สินสมบัติที่จะมาเป็นของส่วนตัวก็ต้องพูดถึง

๔. ศูทร (Sudras) เจื่อนไซตามคัมภีร์พระเวทย์ได้กำหนดอาชีพหรือหน้าที่ของวรรณะศูทรให้เป็นเพียงผู้รับใช้^{๓๑} เพราะวรรณะศูทรเป็นเชื้อสายเผ่าพันธุ์ของมารจึงได้รับการเกิดจากพระบาทของพระพรหม^{๓๒} ดังนั้น วรรณะศูทรมีหน้าที่เพียงอย่างเดียว คือ จะต้องรับใช้คนในวรรณะทั้งสามด้วยความเต็มใจ^{๓๓} ศูทรเท่านั้นควรบำเรอศูทร ผู้อื่นใครเล่าจักบำเรอศูทร^{๓๔} คือ วรรณะอื่นๆ ไม่มีหน้าที่ที่จะต้องมาบำเรอศูทร ศูทรเท่านั้นต้องเฝ้าดูแลหรือคอยรับใช้วรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ด้วยความเคารพ อ่อนน้อมถ่อมตน ซาบซึ้งและเชื่อฟัง ถ้าศูทรทำหน้าที่รับใช้ได้ดีมากเท่าใด ก็ถือว่าศูทรได้ความบริสุทธิ์ที่จะไปเกิดในวรรณะสูงในชาติต่อ ๆ ไป^{๓๕}

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๒.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔.

^{๒๙} อัง. จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๖๑/๓๕๒.

^{๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, **ราชনীติ-ธรรมনীติ**, (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๒๑๗.

^{๓๑} พิสมัย อาชาไนน์, “การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับการแต่งงานระหว่างคัมภีร์พระเวทย์กับอัล-กุรอานและอัล-หะดีษ”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๙), หน้า ๘๑.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔.

^{๓๓} สมภาร พรหมทา, **ปรัชญาสังคมและการเมือง**, (กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๖/๕๔๘.

^{๓๕} Max Muller F., **The Sacred Book of the East : The Law of the Manu**, p. ๒๔, p. ๓๒๖, p. ๔๐๑., And **The Sacred Book of the East : The Sacred Law of the Aryas**, p. ๒, p. ๑๔๖.

การกำหนดคุณค่าของการทำงานที่ต้องออกเหงื่อแรงกายของวรรณะศูทรว่าเป็นงานหรือภาระหน้าที่ที่ต่ำต้อยนั้นดูเหมือนจะไม่สมเหตุสมผลมากนัก เพราะวรรณะศูทรได้เหน็ดเหนื่อย ยากลำบาก ตรากตรำในการทำงาน แต่ผลประโยชน์ที่ได้รับกลับน้อยนิดเพียงแค่ประทังชีวิตให้อยู่รอดได้ในแต่ละวันเท่านั้น อีกทั้งสิทธิและโอกาสดูถูกลิดรอนและถูกกีดกัน กล่าวคือ วรรณะศูทรที่เป็นคนหัวก้าวหน้าหรือมีปัญญาที่สูงจะไม่มีสิทธิในการศึกษาเล่าเรียน ไม่มีสิทธิฟังหรืออ่านคัมภีร์พระเวท ถ้าศูทรแอบศึกษาเล่าเรียนหรือฟังพระเวทจะมีบทลงโทษที่รุนแรงโดยให้ผ้าร่างกายออกเป็น ๒ ชีก^{๓๖} และถ้าทำตัวตีเสมอคฤณะด้วยการพูด นิ่ง นอน ตีหมกกับวรรณะอื่นให้ถือว่าเป็นบาป^{๓๗} รวมทั้งการไม่อนุญาตให้ศูทรทำงานอย่างอื่นที่จะเป็นเหตุให้ได้รับทรัพย์สินสมบัติ เพราะเป็นช่องทางที่จะทำให้ศูทรเกิดความมั่นคง^{๓๘} ซึ่งเป็นความจริงที่ทุกคนรู้ว่าในเชิงกายภาพแล้วชนชั้นใดที่ครอบครองวัตถุหรืออำนาจเศรษฐกิจได้ ชนชั้นนั้นย่อมสามารถควบคุมปัจจัยการผลิตและครอบงำทางความคิดหรือสติปัญญาของชนชั้นอื่นได้^{๓๙} ดังนั้น วาตะกรรมที่ว่าเป็นคนบาป เป็นคนต่ำจึงไม่ใช่ความจริงโดยที่แท้จริงคือรูปแบบวิธีการหนึ่งของการกีดกันหรือการครอบงำ โดยมีเหตุผลที่ซ่อนอยู่ คือ ความหวาดกลัวในความเท่าเทียมกันและความมั่นคงของวรรณะศูทร

๓.๑.๑ วิวัฒนาการทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิวัฒนาการทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท แม้จะไม่มีกรอบอธิบายถึงพัฒนาการของสังคมมนุษย์อย่างชัดเจนเหมือนกับแนวคิดทางสังคมในปรัชญาตะวันตกอื่นๆ แต่ขั้นตอนพัฒนาการทางสังคมมนุษย์ก็มีกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่แตกต่างกัน วิวัฒนาการทางสังคมในปรัชญาเถรวาทส่วนหนึ่งได้ถูกบันทึกไว้ในอัครคัมภีร์สุตตร ซึ่งเริ่มแรกการตรัสเล่าของพระพุทธเจ้ามิได้กล่าวถึงกำเนิดของสังคมแต่อย่างไร ทรงกล่าวถึงต้นกำเนิดของโลกมาตรัสเล่าประกอบหลักธรรมของพระองค์ เพื่อชี้ให้เห็นว่า พวกพราหมณ์เข้าใจเรื่องระบบวรรณะผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากเดิม โดยมีเนื้อหาในการตรัสเล่าเป็นสองช่วง คือ ช่วงวิวัฒนาการของโลกตอนแห่งสังวัฏฏ์กับของโลก ในช่วงสุดท้าย คือ ช่วงที่โลกเสื่อมลงจนสลายไป และช่วงวิวัฒนาการของสังคมในอัครคัมภีร์สุตตรได้ตรัสเล่าถึงวิวัฒนาการของมนุษย์การกำเนิดเป็นมนุษย์โดยที่กายเป็นโอปปาติกสัตว์เกิดขึ้นด้วยอำนาจจิต มีกายโปร่งแสง กินปิติเป็นอาหาร เรียกว่า “สัตว์” เสมอกันหมด ต่อมาสัตว์เหล่านั้นกินอาหารที่แตกต่างกันหลากหลายชนิด ทำให้สภาพทางร่างกายเปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะอาหารที่กินเข้าไปทำให้เกิดการถือตัว เหยียดสีผิวกันขึ้น มีความคิดที่แตกต่างกัน แบ่งพวกเพศหญิง เพศชาย มีการเสพงาม ทำให้ชี้เกี้ยวเริ่มมีการกักตุนอาหาร แบ่งเขตดินแดน ลักขโมย ต้องมีหัวหน้าเผ่าเกิดขึ้นเพื่อคอยดูแล และเกิดระบบสังคมขึ้นตามลำดับดังต่อไปนี้

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๒.

^{๓๗} Max Muller F., **The Sacred Book of the East: The Sacred Law of the Aryas**, p. ๑๖๗., p. ๒๓๙.

^{๓๘} Max Muller F., **The Sacred Book of the East : The Law of the Manu**, p. ๔๓๐.

^{๓๙} ลิวอิส เอ. โคเซอร์, **แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา**, จามรี พิกข์วงศ์ (แปล), (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐.

๓.๑.๑.๑ สังคมดั้งเดิม (Primitive Society) สังคมดั้งเดิมในสมัยพุทธกาล ในอุทกกล่าวไว้ในอรรถกถาสูตร ซึ่งจากการศึกษาพระสูตรดังกล่าวสรุปได้ว่า เมื่อพรหมกลับกลายเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์เริ่มแรกอาศัยอยู่ในป่า โดยอาศัยทรัพยากรที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ สังคมมนุษย์ได้ปรากฏตัวขึ้นเมื่อมนุษย์เริ่มรู้จักการแบ่งเขตแดนและครอบครองผลผลิต(ข้าวสาละ) เริ่มมีการรวมตัวอยู่กันเป็นกลุ่ม ซึ่งภายหลังเมื่อทรัพยากรธรรมชาติมีน้อยลงในขณะที่จำนวนมนุษย์เพิ่มขึ้น สังคมเริ่มมีการแย่งชิง การเบียดเบียน ลักษณะของซึ่งกันและกัน กลุ่มมนุษย์เริ่มมีความรู้สึกกังวลถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินที่ตนเองหามาได้ มนุษย์จึงเริ่มมองหาผู้ที่มีความเชื่อถือได้ ยกขึ้นมาเป็นผู้นำเพื่อกอยดูแล ติเตียนและขับไล่ผู้ที่กระทำความผิด โดยแบ่งข้าวสาละให้เป็นการตอบแทน โดยมีข้อความที่ตรัสเล่าว่า

“ วาเสฐธะและภราทวาชะ ครั้นนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรึกษากันว่า ท่านผู้เจริญ บาปธรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือเอาทณหาจุจักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมติ สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งข้าวสาละให้แก่พวกนั้น”^{๔๐}

ข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าสังคมมนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ มิใช่เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเกิดโดยการกำหนดของเทพเจ้าตามการอธิบายของศาสนาพราหมณ์

๓.๑.๑.๒ สังคมทาส (Slavery) กำเนิดและพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ตามทัศนะของนักปรัชญาต่างๆโดยทั่วไปแล้วจะไม่แตกต่างกันมากนัก หรือแม้แต่การกำหนดชนชั้นของมนุษย์ก็ตาม แต่ลักษณะการขานนามหรือที่มักจะมีแตกต่างกันไป อย่างเช่น กรณี สังคม“ทาส”ของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล จากการศึกษพบว่ามีการกล่าวถึงการมีทาสและทาสี^{๔๑} อย่างชัดเจน ซึ่งในสมัยนั้นถือกันว่าต้องมีทุกบ้านสำหรับใช้แรงงานในครอบครัว และสิ่งที่สามารถอ้างเป็นหลักฐานได้ว่าในสมัยพุทธกาลยังมีความเป็นสังคมทาสอยู่ มีหลายประการเช่น

๑.หลักฐานที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมวินัยของสงฆ์บางตอนที่มีความว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์การลัก...การรับทองเงิน ธัญชาติและเนื้อดิบ...เว้นขาดจากการรับทาส...”^{๔๒}

๒. หลักฐานจากความเชื่อในคัมภีร์พระเวทย์ ในเรื่องการกำเนิดของมนุษย์ที่เกิดจากอวัยวะของพระพรหม และหน้าที่ของมนุษย์จะติดมาจากวรรณะซึ่งเกิดมาจากพระผู้เป็นเจ้า คือพระพรหมหรือปุรุषะ โดยเฉพาะวรรณะศูทร ซึ่งถือว่าเป็นวรรณะที่ต่ำสุดและมีหน้าที่ดูแลวรรณะอื่นๆอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดัง

^{๔๐} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๑๙/๙๖

^{๔๑} ชนิต อยู่โพธิ์,ภาวะเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล,พิมพ์ในงานชาปณกิจศพ.นายเพิ่มอยู่โพธิ์.พระนคร.หน้า ๒๕

^{๔๒} ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๕-๖๗,ม.อ.(ไทย)๑๔/๑๔/๑๙-๒๒.

ข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวไว้ว่า “หน้าที่อันเดียวอันพระเจ้าเป็นผู้ทรงมอบให้แก่ศุทราคือรับใช้ชนทั้ง ๓ พวกนั้น ด้วยเต็มอกเต็มใจ”^{๔๓}

๓. หลักฐานจากการตรัสเล่าในอัครคัมภีร์สุต ที่พระพุทธองค์ได้ ตรัสเล่าว่ามหาชนได้รับความเดือดร้อนและมองเห็นภัยเฉพาะหน้า มหาชนจึงได้ประชุมกันเพื่อแก้ไขป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้น โดยการคัดเลือกและแต่งตั้งผู้ปกครองที่มหาชนคัดเลือก แต่งตั้งจนมีชื่อ ว่า มหาสมมติราช กษัตริย์หรือพระราชาเพื่อรักษาความปลอดภัย แก่ชีวิตและทรัพย์สินแห่งตน จึงปรากฏคนที่ด้อยอำนาจและด้อยโอกาสทางสังคมมากกว่าจนกระทั่งยอมเป็นผู้ติดตาม รับใช้ ที่ถูกเปรียบเทียบกับว่าเป็น “ทาส”เกิดขึ้น

๓.๑.๑.๓ สังคมศักดินา (Feudal Society) สังคมศักดินาเป็นสังคมที่เกิดขึ้นมาได้จากหลายๆสาเหตุ บางครั้งเริ่มต้นขึ้นมาจากการพยายามหาทางแก้ปัญหาาร่วมกันในสิ่งที่นำมาซึ่งความทุกข์ อาจเริ่มจากความทุกข์ของปัจเจกชน และพัฒนาไปสู่การร่วมกันกับคนที่มีความทุกข์อย่างเดียวกัน และพยายามค้นหาทางออกพร้อมๆกัน. การร่วมทุกข์นี้ในทางพุทธศาสนาถือว่าจะทำให้ความรู้สึกทุกข์นั้นน้อยลง และที่สำคัญการร่วมทุกข์ทำให้ได้มีการปรับทุกข์ ได้รับการปรึกษาหารือกัน จากหนักกลายเป็นเบาที่เกิดขึ้นภายหลังจาก

สังคมศักดินาจึงน่าจะเริ่มต้นจากการที่มนุษย์มาอยู่รวมตัวกันเป็นสังคมและตกลงใจที่จะเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมมาเป็นผู้นำกลุ่ม ลำดับพัฒนาการของสังคมศักดินา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาน่าจะมีผลมาจากการคัดเลือกผู้นำที่เป็นตัวแทนคนกลางให้มาทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ให้กับสมาชิกในสังคมในนามของมหาชนสมมติ ราช และกษัตริย์^{๔๔}อันเป็นเหตุให้เกิดการพัฒนาารระบบ รูปแบบความเป็นอยู่ โครงสร้างอำนาจ และสถาบันการปกครองในสังคมแบบใหม่เกิดขึ้นถือว่าสังคมศักดินา คือยุคสมัยที่ผลประโยชน์ของสังคมอยู่ภายใต้อำนาจของผู้นำ ที่เรียกว่า มหาชนสมมติ ราช หรือกษัตริย์^{๔๕} ที่มีการวางอำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติอย่างชัดเจน

ผู้วิจัยเชื่อว่า ภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากสังคม ได้ถูกนำมาใช้ในการสร้างระบบบรรณะทางสังคม ภาระหน้าที่และบทบาทที่ถูกกำหนดได้ถูกนำมาบิดเบือนใช้เป็นเครื่องมือให้เป็นไปเพื่อรับใช้ของกลุ่มชนชั้น มหาชนสมมติ ราช และกษัตริย์เท่านั้น ในสภาพการณ์เช่นนี้ ผู้วิจัยเชื่อว่า ชนชั้นศักดินาและชนชั้นทาสเกิดขึ้นมาไล่เลี่ยกัน ซึ่งแตกต่างไปจากทฤษฎีทางสังคมของคาร์ล มาร์กซ์ ที่กล่าวว่า สังคมทาสและสังคมศักดินาเกิดขึ้นในยุคที่มีลำดับต่างกัน กล่าวคือ ต้องเกิดสังคมทาสกับเจ้าทาสเสียก่อนจึงจะเกิดสังคมศักดินาตามมาทีหลัง

^{๔๓} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) หน้า ๓.

^{๔๔} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๓๐-๑๓๑/๙๖-๙๗

^{๔๕} พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ, “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดปรัชญาการเมืองของคาร์ล มาร์กซ์”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕**

๓.๑.๑.๔ สังคมนายทุน (Capitalist Society) ในสมัยพุทธกาลพัฒนาการทางสังคมยังดำรงอยู่ในลักษณะของสังคมศักดินาที่มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองแผ่นดิน มีหลักฐานการค้าขายที่ปรากฏเด่นชัดเหมือนพ่อค้า ซึ่งรู้จักกันดีในนามของ “เสฏฐี”^{๔๖} ท่านผู้ดำรงตำแหน่งนี้อาจเป็นหัวหน้าของพวกทำงานอุตสาหกรรม หรือทำการค้าขายบางจำพวกก็ได้ เช่น อนาถบิณฑิกะแห่งกรุงสาวัตถี เป็นพุทธมามกะที่มั่งคั่งนั้นจะมีอำนาจบางประการอยู่เหนือผู้ค้าขายด้วยกัน กล่าวคือ มีพวกเสฏฐีจำนวน ๕๐๐ ได้มาคอยรับใช้ท่านอนาถบิณฑิกะในคราวถวายเซตวันแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๔๗} เสฏฐีหรือมหาเศรษฐีนี้เป็นผู้มั่งคั่งที่มีอาชีพทำมาค้าขาย มีฐานะทางการเงินดี มีอิทธิพลมากในสังคมและในราชสำนัก^{๔๘} ในลักษณะดังกล่าวแม้จะไม่ปรากฏลักษณะทางสังคมทุนนิยมแบบนายทุนอุตสาหกรรมของคาร์ล มาร์กซก็จริง แต่อาจเป็นไปได้ว่าในยุคนั้นบริบททางสังคมทรัพยากรธรรมชาติยังอุดมสมบูรณ์ ยังไม่สามารถผลิตอุปกรณ์ใดๆที่สามารถใช้แทนแรงงานมนุษย์ได้อย่างไรก็ตามก็ยังมีปรากฏการให้เห็นถึงการใช้จ่ายอำนาจซึ่งได้มาจากการใช้อำนาจทางการเงิน แทรกซึมเข้ามาในการแก้ปัญหา หรือเข้าแก้ปัญหาโดยตรง อำนาจที่มาจากเงินนี้ไม่มีสัญชาติ แม้ชนแอทรกซึมไปได้ทั่วและซับซ้อน มีความแนบเนียนจนผู้ที่ถูกใช้อำนาจชนิดนี้ไม่ทันรู้ตัว

๓.๑.๑.๕ สังคมนิยม (Socialist Society) หลักคำสอนพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงระบบสังคมนิยมแต่อย่างไร แต่การอธิบายหลักธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมและล้มล้างระบบวรรณะเพื่อนำพาให้สังคมก้าวสู่สังคมอุดมสุขนั้น สามารถสรุปเทียบเคียงได้ว่าเป็นหลักการปกครองที่คล้ายคลึงกับระบบสังคมนิยม ซึ่งหลักการดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ในหลักธรรมวินัยสำหรับสังคมสงฆ์ โดยพระพุทธเจ้าทรงวางหลักธรรมวินัยที่มีความเสมอภาคในทุกอย่าง ตั้งแต่ ปัจฉัย หรือการครอบครองทรัพย์สินอื่นๆ อาจเป็นได้ว่าพระองค์ทรงวาง กุศโลบายไว้สำหรับคนที่ต้องการจะหลบหนีจากการเป็นทาสในระบบวรรณะ เพราะวินัยสงฆ์ที่ถูกบัญญัติไว้นั้นได้เปลี่ยนทิศทางและระบบโครงสร้างทางสังคมและการเมืองแบบที่เคยอาศัยผู้นำเป็นตัวบุคคล พร้อมทั้งยังเปลี่ยนผลผลิตที่อยู่ในมือของมหาชนสมมติ ราชา มหากษัตริย์ ทาส เจ้าทาส พ่อค้า นายทุน ขุนนาง มหาเศรษฐี ให้กลายมาเป็นสงฆ์ส่วนรวม^{๔๙} วิถีปฏิเสธรระบบวรรณะดังกล่าวไม่ได้ใช้วิธีการบังคับหรือการเข้ายึดครอบครอง แต่เป็นการยินยอมปฏิบัติ บริจาคสละหรือแบ่งปันเพื่อส่วนรวมโดยสมัครใจ ด้วยหลักคำสอนใหม่ คือ พระธรรมวินัย

๓.๑.๒ จุดเริ่มต้นของสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ พระองค์ได้ทรงเผยแผ่หลักคำสอน ในท่ามกลางความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท ซึ่งได้ครองงำสังคมและการเมืองอินเดียในขณะนั้น พระองค์ทรงใช้การปฏิเสธหรือต่อต้านแนวคิดที่มุ่งมาดด้วยการให้เหตุผลลดทอนความเชื่อ พระองค์ทรงเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นจริง จึงทำให้พระองค์พร้อมที่จะปฏิเสธรูปแบบสังคมเก่าและริ่สร้างสังคมใหม่อย่างไม่เสียดายอาลัยอาวรณ์

^{๔๖} ชนิต อยู่โพธิ์, *ภาวะเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล*, พิมพ์ในงานชาปณกิจศพ. นายเพิ่มอยู่โพธิ์. พระนคร. หน้า ๓๗.

^{๔๗} ข.ป.๑๔๕.

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม*, หน้า ๒.

^{๔๙} วิมพา (ไทย)๑/๔๙๕/๑๘๑, วิ.ม (ไทย) ๕/๓๖๙/๒๔๕. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *วินัยมุก (เล่ม ๒) หลักสูตรนักรธรรมชั้นโท*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๒-๑๔๔.

ในอัครัญญสูตรพระองค์ได้แสดงพัฒนาการทางสังคมและการเมืองที่สะท้อนภาพความความทุกข์ยาก และความเดือดร้อน ที่เกิดขึ้นกับสังคมและการเมืองของมนุษย์ที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ระหว่างเหตุปัจจัยภายในที่เกิดจาก กิเลสตัณหาความทะยานอยากในวัตถุสิ่งของ^{๕๐} และปัจจัยที่เกิดจาก สภาพสิ่งแวดล้อม ความเชื่อ และเงื่อนไขกติกาที่มนุษย์สร้างขึ้น วิธีการที่ชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงพยายามยกเลิกระบบสังคมเก่าเริ่มและสร้างสังคมใหม่ มีดังนี้

๓.๑.๒.๑ การปฏิเสธความเชื่อในคัมภีร์พระเวท

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอำนาจของพระเจ้าผู้สร้างทุกสรรพสิ่งและความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท โดยพระองค์ได้แสดงให้เห็นว่าทุกสรรพสิ่งที่ปรากฏไม่ใช่สิ่งอัศจรรย์ลึกลับแต่อย่างใด พระองค์ทรงให้เหตุผลว่า พระเจ้าไม่ได้เป็นผู้สร้างไม่ได้เป็นผู้กำหนดหรือดลบันดาลทุกสรรพสิ่ง เพราะโดยแท้จริงแล้วโลกนี้ดำรงอยู่โดยธาตุ ซึ่งธาตุมีทั้งลักษณะรูปธรรมและนามธรรม มีทั้งภายในและภายนอกร่างกาย ถ้าจัดธาตุเป็นกลุ่มก็จะมีเพียงธาตุทั้ง ๔ เป็นธาตุแกนหลัก^{๕๑} การรวมผสมปรุงแต่งกันของธาตุก่อให้เกิดเป็นรูปร่างวัตถุ ที่ปรากฏมีทั้งในสิ่งมีชีวิต^{๕๒} และในสิ่งไม่มีชีวิต^{๕๓} การดำรงอยู่และเป็นไปของธาตุจะปรากฏเป็นไปภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีอะไรเป็นตัวเป็นตนให้ยึดถือเสื่อมสลายในที่สุด ดังที่ทรงตรัสไว้ว่า ตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง^{๕๔} นัยยะดังกล่าว พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิเสธมีอยู่ของตัวตนของ พระเจ้าหรืออาตมัน^{๕๕} เพราะธาตุมิได้เป็นตัวตน^{๕๖} ไม่มีอดีต ามีชัศตวิมิชชีวะ^{๕๗} ธาตุไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล^{๕๘} เมื่อทรงปฏิเสธตัวตนของพระเจ้ายกเท่ากับว่าเป็นการปฏิเสธอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวทไปโดยปริยาย ซึ่งในอัครัญญสูตรพระองค์ได้แสดงความเป็นมนุษย์ โดยมีจุดเริ่มต้นที่ความอยากของจิต และการเปลี่ยนแปลงทางสรีระร่างกายอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งไม่ใช่การดลบันดาลด้วยอำนาจของพระเจ้าหรือผู้มีฤทธิ์แต่อย่างใด

^{๕๐} กามทั้งหลาย คือ วัตถุกาม ได้แก่ วัตถุภายนอกที่มองเห็นได้มีรูปสวย ๆ งาม ๆ เป็นต้น กิเลสกาม ได้แก่ ความปรารถนาแห่งกิเลสมีราคะ เป็นต้น, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๑๓.

^{๕๑} ธาตุทั้ง ๔ เป็นองค์ประกอบของสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ พืช สิ่งของทั้งปวงมีธาตุ ๔ เป็นวัตถุพื้นฐานดั้งเดิม, ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๗-๔๘๙/๒๑๖-๒๒๐, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๕/๕๘.

^{๕๒} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐, อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๕๘๖/๑๗๖-๑๗๘, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๒/๒๐.

^{๕๓} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒/๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๒/๑๓๔-๑๓๕.

^{๕๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

^{๕๕} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), พระพุทธเจ้าในสายตานักปราชญ์โลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๑.

^{๕๖} พุทธทาสภิกขุ, สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๑), หน้า ๗-๘.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗.

^{๕๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๐๒, วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๖๕.

๓.๑.๒.๒ การปฏิเสธระบบวรรณะ

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธระบบวรรณะ โดยทรงหักล้างด้วยหลักธรรมคำสอนอย่างมีเหตุมีผล โดยใช้เกณฑ์ตัดสินความแตกต่างของมนุษย์ด้วยกรรมหรือการกระทำของแต่ละคน คือใครก็ตามถ้าทำบาป อกุศลกรรมก็จะไปสู่ทุกคติเท่าเทียมกัน ไม่มีการยกเว้นวรรณะใดวรรณะหนึ่ง ดังที่พระเจ้าตรัสแล้วว่า

“บุคคลเป็นผู้ประเสริฐ...เป็นผู้เลวทราม...เพราะเกิดในตระกูลสูง... เพราะความเป็นผู้มีวรรณะอันยิ่ง...เพราะความเป็นผู้มีโศกะมาก ก็หาไม่...(แต่เป็นผู้ประเสริฐเพราะ) เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์...”^{๕๙} ซึ่งเป็นนัยยะแสดงให้เห็นว่า ดี ชั่ว อยู่กับการกระทำ วรรณะชาติกำเนิดไม่ได้เป็นตัดสินความแตกต่างระหว่างมนุษย์ว่าใครสูงใครต่ำกว่าใคร โดยที่แท้แล้ว สรรพสัตว์จะต่างกันหรือเหมือนกันก็เพราะธรรมะเท่านั้น ธรรมะเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๖๐} กล่าวคือ ท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะจัดว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๖๑} แม้กษัตริย์...แม้พราหมณ์ ...แม้แพศย์...แม้ศูทรผู้ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๖๒} ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว^{๖๓}

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า หลักการแห่งความเสมอภาคเท่าเทียมกันของความเป็นมนุษย์ คือ หากประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยสัมมาทิฐิ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ได้เหมือนกันหมด หาใช่เกิดจากกำเนิดแห่งชนชั้นวรรณะใดๆทั้งสิ้น

๑) การปฏิเสธวรรณะพราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงทำการปฏิเสธชาติกำเนิดของพราหมณ์อย่างชัดเจน ทั้งในมิติของความเป็นจริงเชิงประจักษ์ และทั้งในมิติของภาวะเพศสมณะของนักบวชผู้ประเสริฐบริสุทธิ์ โดยการอธิบายว่า พราหมณ์ การกล่าวต่ออ้างพระพรหมและพูดเท็จ ดังปรากฏในอัครคัมภีร์สูตรและในอัสสลายสูตรที่ตรัสว่า

“วาเสฏฐะและภารทวชะ... พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้... ก็ปรากฏชัดอยู่ว่า นางพราหมณีของพราหมณ์ทั้งหลายมีระดูบ้าง^{๖๔} มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกตึ๋นมบ้าง ก็พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น ทั้งนี้ยังกล่าวได้ว่า ‘วรรณะที่

^{๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๗-๔๓๙/๕๔๘-๕๕๐.

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๔/๙๙.

^{๖๑} อง. เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๙.

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๖/๙๙-๑๐๐.

^{๖๓} ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

^{๖๔} สัตว์เกิดเพราะองค์ ๓ คือ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน, มารดามีระดู, คันธัพพะปรากฏ, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เหล่านั้น ฯลฯ เป็นทายาทของพรหม’ ก็พวกพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวตู่พรหมและพูดเท็จ พวกเขาจะต้องประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ^{๖๕}

๒) การปฏิเสธรณะกษัตริย์ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธรณะกษัตริย์ในฐานะที่ถูกกล่าวอ้างว่าพระเจ้าเป็นผู้กำหนดสร้างให้มาหรือในบริบทที่เป็นตัวแทนของพระเจ้า แต่ทรงยอมรับกษัตริย์ในฐานะเป็นผู้ปกครองรัฐ โดยพระองค์ได้ตรัสถึงสาเหตุของสังคมที่ต้องมีวรรณะกษัตริย์ ไว้ในอัครัญญสูตรที่ว่า

“วาเสฏฐะและการทวาชะ ครั้นนั้น สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภ รักษาส่วนตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภคนั้น คนทั้งหลายจับได้ จึงกล่าวว่า ‘คุณ คุณทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นของเขามาไม่ให้มาบริโภคนั้น คุณ คุณอย่าทำกรรมชั่วอย่างนี้อีก’ สัตว์นั้นก็รับคำแล้ว” ^{๖๖}

แม้ครั้งที่ ๒ สัตว์นั้น...

แม้ครั้งที่ ๓ สัตว์นั้นก็รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภคนั้น คนทั้งหลายได้พากันจับเขาแล้ว กล่าวคำว่า ‘คุณ คุณทำกรรมชั่ว ที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภคนั้น คุณอย่าได้ทำอย่างนี้อีก’ คนเหล่านั้น ใช้ฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ทำร้ายวาเสฏฐะและการทวาชะในเพราะเรื่องนั้นเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ให้จึงปรากฏ การครหาจึงปรากฏ การพูดเท็จจึงปรากฏ การถือทณาทวาทจึงปรากฏ ^{๖๗}

“วาเสฏฐะและการทวาชะ ครั้นนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรึกษากันว่า ‘ท่านผู้เจริญ บาปกรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ให้จักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือเอาทณาทวาทจักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมติ(แต่งตั้ง)สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน ขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาละให้แก่สัตว์ผู้นั้น

ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเขาไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่าน่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ ‘มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน จงขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่โดยชอบเถิด และพวกเราจะแบ่งปันข้าวสาละให้แก่ท่าน’

สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน ขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาละให้แก่สัตว์ผู้นั้น

วาเสฏฐะและการทวาชะ เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมติ(แต่งตั้ง) ฉะนั้น คำที่ว่า ‘กษัตริย์ กษัตริย์’ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนอื่นยินดีโดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า ‘ราชา

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๔/๘๔.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๙/๙๕.

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๙/๙๖.

ราชา’ จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดแวดวง^{๖๘} กษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่นนั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มีใจพวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก กัธธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งโลกนี้และโลกหน้า”^{๖๙}

จากข้อความดังกล่าว พระพุทธองค์พยายามจะอธิบายให้ คนทั้งหลายเข้าใจว่า อันแท้จริงแล้ว กษัตริย์หาได้ก่อกำเนิดจากอวัยวะส่วนของพรหมไม่ แต่กำเนิดจากการพร้อมใจของคุณในรัฐที่จะยกฐานะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมมาเป็นผู้ปกครอง

๓.๑.๓.๒ การเสมอภาคเท่าเทียมกันในการเข้าถึงนิพพาน

ในอัครัญสูตรได้มีการกล่าวถึงความเท่าเทียมกันของมนุษย์ในทุกวรรณะ ที่สามารถเข้าสู่ นิพพานได้อย่างเท่าเทียม ถ้าสามารถปฏิบัติตนให้ถึงขั้นพรหมจรรย์อย่างสมบูรณ์ โดยมีการตรัสเล่า ข้อความว่า

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ผู้สํารวมกาย สํารวมวาจา สํารวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

แม้พราหมณ์ผู้สํารวมวาจา สํารวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

แม้แพศย์ผู้สํารวมกาย สํารวมวาจา สํารวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

แม้ศูทรผู้สํารวมวาจา สํารวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

แม้สมณะผู้สํารวมวาจา สํารวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว”^{๗๐}

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ บรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ผู้ใดเป็นภิกษุอรหัตตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นเรียกได้ว่า เป็นผู้เลิศกว่าคนในวรรณะทั้ง ๔ โดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม เพราะธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งโลกนี้และโลกหน้า”^{๗๑}

^{๖๘} แวดวง แปลจากคำว่า มณฑล ซึ่งอรรถกถาให้ความหมายว่า คณะ(หมู่) เช่น คำว่า พราหมณคณสสุส แปลว่าหมู่ของพราหมณ์ (ที.ปา.อ. ๑๓๒/๕๖)

^{๖๙} ที.ปา.๑๑/๑๓๐/๙๖.

^{๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘/๑๐๑.

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘/๑๐๒.

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ในวรรณะทั้ง ๔ ถ้าบวชเป็นภิกษุอรหันตชีนาสพ และสามารถอยู่จนจบพรหมจรรย์แล้ว ก็สามารถเป็นผู้ที่หลุดพ้นได้ อย่างเท่าเทียมกัน

๓.๑.๓ แนวทางการปฏิรูปสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาท

แนวทางการปฏิรูปสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งใจให้เกิดขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วเป็นจุดเริ่มต้นและพัฒนาการสร้างสรรค์สังคมใหม่ใน ๒ ระดับ คือ

๓.๑.๓.๑ การปฏิรูปสังคมระดับผู้ครองเรือน

โครงสร้างทางสังคมและการเมืองของอินเดียในสมัยพุทธกาลเป็น เป็นโครงสร้างอำนาจแบบชนชั้นวรรณะที่เชื่อกันว่ากำเนิดของมนุษย์เกิดจากพระพรหมเป็นผู้กำหนด มนุษย์จึงไม่มีอำนาจใดที่จะไปเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นอยู่ได้ จากความเชื่อดังกล่าวทำให้มนุษย์ละทิ้งคำว่า “ปัญญา” และไม่มีการสร้างคำถามว่า ทำอย่างไรชีวิตจึงอยู่ดีมีสุขได้ เพื่อล้มล้างแนวคิดทางสังคมและการเมืองแบบดั้งเดิม พระองค์ทรงเผยแผ่พระธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ และพยายามอธิบายถึงหลักแห่งเหตุผลที่สามารถพัฒนาการทางสังคม ที่มีโน้ตสนับไปในทิศทางที่ต่างไปจากคัมภีร์พระเวท เช่น พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องกรรมวาที กิริยวาท วิริยวาท, การฝึกฝนการพัฒนาสติปัญญา, ความไม่ประมาท, หลักเหตุปัจจัย, การมุ่งอิสรภาพ, การมุ่งประโยชน์สุขเพื่อส่วนรวม^{๗๒} และคำสอนเหล่านี้ได้เข้าแทนที่แนวคิดของสังคมเดิมที่มีการยึดถือชนชั้นวรรณะซึ่งถือว่าการเปลี่ยนความเข้าใจในเชิงนามธรรมอันศักดิ์สิทธิ์มาเป็นเหตุผลในเชิงประจักษ์สังคมใหม่ที่เกิดขึ้นเป็นสังคมแห่งสัมมาทิฐิ เป็นสังคมแห่งสติปัญญาและความรู้ นั่นคือ รู้ว่าอะไรเป็นธรรมอะไรไม่เป็นธรรม อะไรเป็นประโยชน์หรือโทษต่อส่วนรวม รู้จักความเสื่อมและเหตุของความเสื่อม รู้จักความเจริญและเหตุของความเจริญ...^{๗๓} แนวคิดทางสังคมและการเมืองแบบใหม่ได้ปรากฏขึ้นในหลายพระสูตร ซึ่งในแต่ละพระสูตรมีสาระสำคัญที่แยกย่อยแตกต่างกัน และก่อนที่ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นถึงประเด็นสำคัญของแนวคิดสังคมนิยมที่สอดแทรกอยู่ในคัมภีร์พุทธเถรวาท ผู้วิจัยจะทำการตีความและอธิบายองค์ประกอบและโครงสร้างทางสังคม ดังต่อไปนี้

๑) การพัฒนามนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคล

การพัฒนามนุษย์ย่อมจะต้องทำความเข้าใจถึงธรรมชาติของมนุษย์อย่างแท้จริง ธรรมชาติของมนุษย์ หมายถึง ตัวตนที่แท้จริง หรือความรู้สึกรู้สึกนึกคิดตามสภาพดั้งเดิมของมนุษย์ ในพระไตรปิฎก พระองค์ได้ตรัสถึงธรรมชาติมนุษย์ไว้คล้ายกันหลายที่ว่า มนุษย์นั้นปกติรักตนเองมากกว่าทุกสิ่ง ให้ความสำคัญกับตนเองมากกว่าสิ่งใด ไม่มีอะไรที่สำคัญมากไปกว่าตนเอง ดังข้อความในพระสูตรดังต่อไปนี้

^{๗๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๖/๒๑๘, ที. ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑, ม. อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๑/๓๖๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๗๓} จินตามยปัญญา สุตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๓-๕๐๔.

ในพระสูตรตันตปิฎก มีข้อความกล่าวไว้ว่า

อตตูปมา หิตะ สุตตา อตตาทา หิปรหมปิโย จริยังอยู่สัตว์เหล่านั้น ชอบเอาตนเองเป็นศูนย์กลาง เพราะตนเป็นที่รักอย่างยิ่ง^{๗๔}

นตถิ อตตสมิ เปมัม ไม่รักใคร่ใดเท่ากับความรักตนเอง^{๗๕}

อตตานญเจ ปิยัม ชลญญา รกขเยย น สรุกขิตัม หากรู้ว่าตนเป็นที่รักก็ควรรักษาตนให้ดี^{๗๖}

อตตานญจ น ขมาเตสิ. อย่าฆ่าตัวเองเสียเลย^{๗๗}

อตตานัม น ปริจฺจเข ไม่พึงสละเสียซึ่งตน^{๗๘}

อตตทตถัม ปฺรตฺเถน, พหุณาปิ น หาปเย.ไม่ควรให้เสียประโยชน์ตนเพราะประโยชน์ผู้อื่นแม้
มาก^{๗๙}

ในคัมภีร์^{๘๐} พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงความเห็นแก่ตัวของมนุษย์นั้น ได้นำไปสู่การทะเลาะวิวาท ประทุษร้ายกัน และดำเนินไปสู่สภาวะสงครามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ มาจากธรรมชาติที่เรียกว่าตัณหา ดัง
เนื้อความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันมีคัมภีร์คัมภีร์เป็นมูล ๙ ประการเป็นไฉน การแสวงหาเพราะอาศัย
ตัณหา ๑ การได้เพราะอาศัยการแสวงหา ๑ การวินิจฉัยเพราะอาศัยการได้ ๑ ฉันทราคะเพราะอาศัย
การวินิจฉัย ๑ ความหมกมุ่นเพราะอาศัยฉันทราคะ ๑ ความหวงแหนเพราะอาศัยความหมกมุ่น ๑
ความตระหนี่เพราะอาศัยความหวงแหน ๑ การจัดการอารักขาเพราะอาศัยความตระหนี่ ๑ ธรรมอัน
เป็นบาปอกุศลหลายประการ คือ การจับท่อนไม้ จับศาสตรา การทะเลาะการแก่งแย่ง การวิวาท การ
กล่าววาจาส่อเสียดว่ามึงๆ และพูดเท็จย่อมเกิดขึ้น ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมมีคัมภีร์คัมภีร์เป็นมูล ๙
ประการแล”^{๘๑}

ส่วนในจกัณณกัณณสูตรแม้พระพุทธองค์จะไม่ได้ตรัสไว้ถึงความเห็นแก่ตัวของมนุษย์เหมือนในพระสูตรอื่น
โดยตรง แต่การตรัสถึงลักษณะมนุษย์ที่เน้นการสมานานุกูลธรรม นั้นแสดงว่าพระพุทธเจ้าก็ได้ปฏิเสธถึง
ความชั่วร้ายตามธรรมชาติของมนุษย์ การให้มนุษย์ทุกคนในสังคมปฏิบัติตามหลักกุตลธรรม คือ กุตล
กรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ และไม่ละเมิดธรรมที่ไม่เหมาะสม ๘ ประการนั้น เป็นการพยายามที่จะอธิบายถึงความ
เจริญของสังคมมนุษย์ที่เกิดจากปัจจัยเดียวคือ การสมานานุกูลธรรมของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม หรือถ้า
มนุษย์ปฏิบัติตามกุตลธรรมแล้ว ความเจริญรุ่งเรืองในสังคมย่อมเกิดขึ้น

^{๗๔} อก.สตตก.(บาลี) ๒๓/๖๑/๙๙.

^{๗๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๙/๙.

^{๗๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒/๓๖.

^{๗๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๘๐๑/๒๗๙.

^{๗๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑/๖๐.

^{๗๙} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๒/๓๗.

^{๘๐} อก.นวก.๒๓/๒๒๗/๑๔๓.

^{๘๑} อก.นวก.๒๓/๒๒๗/๓๒๒-๓๒๓.

จากคำกล่าวอ้างในหลายพระสูตรดังกล่าวแสดงว่ามนุษย์ในมุมมองทางพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่มีความเห็นแก่ตัว มีความอยากได้ อยากมี ด้วยกิเลสและตัณหา ดังนั้นการพัฒนาสังคมให้สมบูรณ์ จะต้องเริ่มต้นจากพัฒนาสังคมในระดับปัจเจกบุคคล นั่นคือสมาชิกของสังคมจะต้องเป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยศีลธรรมที่สมบูรณ์ ทั้งผู้ปกครองและประชาชนเพราะคุณธรรมของบุคคลทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นจะเชื่อมโยงกัน นั่นก็คือ เมื่อจักรพรรดิไร้ความเมตตา ขาดคุณธรรม ไม่มีการสงเคราะห์ทรัพย์แก่ประชาชนผู้ยากไร้ การละเมิดต่อศีลก็จะบังเกิดขึ้น หรือถ้าจักรพรรดิมีความเมตตา มีการสงเคราะห์ต่อผู้อื่นอย่างทั่วถึง การละเมิดต่อศีล และหลักธรรมอื่นๆก็จะไม่ปรากฏ สังคมนั้นก็จะมีความสงบสุข

๒) การพัฒนามนุษย์ในระดับสังคม

ในอัครัญญสูตรมีการกล่าวถึง กำเนิดมนุษย์ สังคม ความคิดทางการเมืองและสถาบันทางการเมือง โดยแสดงลำดับวิวัฒนาการมาเป็นขั้นๆ การศึกษาสาระในอัครัญญสูตรบุคคลส่วนใหญ่จะเห็นเป็นเรื่องเหลวไหล ไร้สาระ เพราะไม่สอดคล้องกับหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ แต่ถ้าพิจารณาในแง่ลำดับเหตุผลแล้ว จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงการเกิดของสังคมมนุษย์โดยธรรมชาติ และธรรมชาติที่ว่านี้ก็นำไปถึงพื้นฐานทางกาย และจิตใจ โดยเนื้อหาในพระสูตรเริ่มด้วยสมัยที่โลกพินาศ สัตว์โลกที่มีบุญได้เกิดในชั้นอัสสรพรหม มีปิติเป็นอาหารไม่มีเพศ มีรัศมี อยู่ในวิมานอันงาม โลกที่กำลังเกิดขึ้นใหม่จักรวาลยังเป็นน้ำมีดมน ไม่มีดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ดวงดาวไม่มีกลางวันกลางคืนต่อมาเกิดผืนดินลอยขึ้นอยู่บนผิวน้ำมีสี กลิ่นและรสสัตว์โลกตนหนึ่งจึงลงชิมดู และสัตว์โลกอื่นๆ ก็ติดตามค้นหาหรือความอยากรู้ก็เกิดขึ้นร่างกายก็เกิดขึ้นและเกิดดูหมิ่นผิวพรรณกันขึ้นการมีผิวพรรณต่างกัน ก็เลยเป็นเหตุให้ยึดเอาผิวพรรณมากำหนดความสูงต่ำเกิดทิฐิในวรรณะ

ต่อมาร่างกายเปลี่ยนไปเรื่อยๆ จนเกิดเพศชาย เพศหญิง ขึ้น เกิดการเสพเมถุนขึ้น สัตว์อื่นๆ ที่เห็นก็ขว้างปาด้วยสิ่งปฏิกูลต่างๆ ทำให้ต้องสร้างบ้านเรือนที่กำบังขึ้นข้อความตอนนี้แสดงว่าครอบครัวเกิดขึ้นแล้ว และครอบครัวนั้นเป็นเครื่องหมายของความตกต่ำทางจิตใจ แม้มนุษย์จะเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดีถึงกับมีการต่อต้าน แต่มนุษย์ก็สร้างที่กำบังไม่ให้เห็นการกระทำนั้นมากขึ้นเรื่อยๆ ส่วนทางด้านอาหารการกินนั้นก็เริ่มมีผู้ที่เกียจคร้านคิดสะสมอาหารไว้เกินกว่าที่จำเป็น คนอื่นๆจึงสะสมบ้าง และแข่งขันสะสมมากขึ้นเรื่อยๆ จากความเกียจคร้านก็กลายเป็นความโลภ เมื่อมีคนโลภมากความขาดแคลนก็เกิดขึ้นแก่ส่วนรวมและเพื่อแก้ปัญหาจึงมีการปักปันเขตแดนกันขึ้น การครอบครองทรัพย์สินส่วนตัวก็เกิดขึ้น แต่ความโลภทำให้คนบางคนลักทรัพย์ในส่วนที่เป็นเขตของผู้อื่น จึงถูกตำว่า ทุบตีคือการลงโทษ การลงโทษจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะการมีทรัพย์สินส่วนตัว แต่การลงโทษเช่นนี้ก็ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ หากความชอบธรรมไม่ได้ ความปรารถนาจะให้มิระเบียนการปกครองจึงเกิดขึ้น จึงได้ตกลงกัน สมมติคนผู้หนึ่งทำหน้าที่ว่ากล่าว เพื่อเตือนและลงโทษโดยที่คนผู้นั้นได้รับส่วนแบ่งผลผลิตจากผู้คนในความดูแลของตน จึงเกิดคำเรียกผู้ปกครองว่า “มหาสมมตราชา” คือเป็นผู้ที่คนทั่วไปสมมติขึ้น เรียกว่ากษัตริย์ เพราะเป็นหัวหน้าดูแลเขตหรือที่ทำกิน เรียกว่า ราชอาณาจักร เพราะทำให้เกิดความสุขใจโดยการให้ความเป็นธรรมส่วนคนทั่วไปต้องแบ่งงานกันทำเป็น

หน้าที่ๆ ในสังคมเพราะการมีครอบครัวทำให้ต้องทำมาหากินบำรุงบำเรอกายมากขึ้นโดยทำหน้าที่คอยควบคุมตรวจสอบและลงโทษผู้กระทำผิด ดังมีข้อความว่า

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรึกษากันว่า ‘ท่านผู้เจริญ บาปกรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้จักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือเอาพันทวารุจจักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมติ(แต่งตั้ง)สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือน ขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาละให้แก่สัตว์ผู้นั้น

ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเขาไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่าน่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ ‘มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือน จงขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่โดยชอบเถิด และพวกเราจะแบ่งปันข้าวสาละให้แก่ท่าน’

สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือน ขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาละให้แก่สัตว์ผู้นั้น

วาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมติ(แต่งตั้ง) ฉะนั้น คำที่ว่า ‘กษัตริย์ กษัตริย์’ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนอื่นยินดีโดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า ‘ราชา’ จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดแวดว^{๘๒} กษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่นนั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มีใช้พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งโลกนี้และโลกหน้า”^{๘๓}

จากข้อความในพระสูตรแสดงให้เห็นถึงความตกต่ำของมนุษย์ทั้งทางกายและศีลธรรมจากสภาพที่เคยสมบูรณ์ ซึ่งปราศจากความชั่วไปสู่สภาพที่มีต้นหนา ความยึดมั่นในตัวตนความโลภ เพศ และนำไปสู่สถาบันที่สำคัญ คือ ครอบครัว และทรัพย์สินส่วนตัว ทรัพย์สินส่วนตัวนั้นทำให้การทำมาหากินหรือ ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากแบบการหากินร่วมกันอย่างสงบมาเป็นการแย่งชิงและต่อสู้จนเกิดข้อพิพาทขึ้นเกี่ยวกับทรัพย์สิน ความคิดเรื่องครอบครัว และทรัพย์สินส่วนตัวจึงมาจากความยึดมั่นในตัวตน เกิดการพิพาท การลงโทษ และความไม่เป็นธรรม วิธีหนึ่งก็คือหาความถูกต้องหรือธรรมมาเป็นหลัก โดยการกำหนดข้อบังคับ และยังคงต้องอาศัยความสามารถของบุคคลซึ่งส่วนรวมยอมรับคือมหาชนสมมติอยู่ ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นที่มาของสถาบันกษัตริย์หรือผู้ปกครองรัฐ

การมีผู้ปกครองซึ่งมาจากการเลือกตั้งในยุคนั้นเราจะเห็นได้ว่ารัฐตามทฤษฎีทางพุทธศาสนานี้ไม่ใช่รัฐบาลแบบเทวสิทธิ์ซึ่งถือว่าอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองมาจากเทวะหรือพระเจ้า แต่ผู้ปกครองมีลักษณะเป็น

^{๘๒} แวดว แปลจากคำว่า มณฑล ซึ่งอรรถกถาให้ความหมายว่า คณะ(หมู่) เช่น คำว่า พราหมณคณสส แปลว่าหมู่ของพราหมณ์ (ที.ปา.อ. ๑๓๒/๕๖)

^{๘๓} ที.ปา.๑๑/๑๓๐/๙๖.

ธรรมราชา คือผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะ ผู้ใช้ธรรมะในการปกครอง อำนาจการปกครองยังเป็นของประชาชนอยู่ เพราะในระบบนี้ประชาชนมิได้มอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครองอย่างสิ้นเชิงเหมือนกับแนวคิดของปรัชญาการเมืองแบบสังคมนิยมโดยทั่วไป

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีการกล่าวถึงหลักการปกครองโดยชอบธรรมของจักรพรรดิไว้ในจกักรัตติสูตร ซึ่งหลักคำสอนดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าลัทธิการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมอันเป็นหน้าที่ของ “มหาชนสมมติ” ในอัครัญญสูตรนั้นไม่เพียงพอ เพราะการที่ผู้นำจะรักษาความสงบนั้นไว้ได้ นั้น นอกจากจะต้องทำหน้าที่ทำนุบำรุงประชาชนมิให้อดอยากแล้วหลักการปกครองที่ชอบธรรม ก็เป็นเรื่องสำคัญที่ผู้ปกครองจะต้องจัดการให้ดี หากเรื่องดังกล่าวบกพร่องรัฐก็พาคนไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตไม่ได้ ดังนั้นคือพระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคมกับหลักการปกครองรัฐเป็นสิ่งที่สอดคล้องสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้น ในพระสูตรดังกล่าวจึงมีการอธิบายถึงแนวคิดทางการเมืองการปกครองที่ถูกต้องดังนี้คือ

๒.๑) ระบบการปกครอง จากการศึกษาพบว่า รัฐในสมัยพุทธกาลมีอยู่ ๒ ประเภท คือ สมบูรณาญาสิทธิราชย์กับสาธารณรัฐหรือสมาพันธรัฐซึ่งรัฐเล็กๆ ที่เข้ามารวมกันเป็นสมาพันธรัฐนั้นสืบมาจากสังคมเผ่า พระราชามีได้มีอำนาจเด็ดขาดอย่างในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองของรัฐที่เข้ามารวมกันนี้บางทีเราก็มักเรียกว่า ระบบสามัคคีธรรมปัญหาทางการเมืองการปกครองในระยะนี้จึงอยู่ที่จุดอ่อนของรัฐแต่ละประเภทซึ่งแตกต่างกัน รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มักเป็นรัฐใหญ่และมักเข้ารุกรานรัฐเล็กๆ ทำให้เกิดความเดือดร้อนขึ้น พระพุทธองค์ทรงเสนอข้อแก้ไขรัฐประเภทนี้โดยให้พระราชาทรงเป็นธรรมราชาเพื่อจะได้ขยายธรรมแทนการขยายอำนาจ คนที่อยู่ในความปกครองทั้งหมดก็จะมีความสุข ส่วนรัฐที่ปกครองโดยสมาพันธรัฐ ซึ่งมักขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อปปริยธรรมซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นสิ่งจำเป็น ถ้ามีสามัคคีธรรมแล้วพลังของรัฐเล็กๆ เหล่านี้ก็จะมากขึ้นพอที่รัฐใหญ่จะรุกรานได้ยาก และเมื่อรัฐทั้งสองประเภทล้วนแต่ยึดมั่นในธรรมแล้ว การรุกรานจากภายนอกก็ไม่เกิดขึ้น การทำนุบำรุงประชาชนโดยการยึดเอาการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเฉลี่ยผลผลิตไปสู่ส่วนรวมก็จะทำให้เกิดความสุขขึ้นแก่ประชาชนในรัฐ

พระพุทธองค์มิได้ทรงสอนระบบการเมืองใหม่ แต่สอนถึงธรรมะที่จะทำให้ระบบการเมืองที่มีอยู่แล้วทั้งสองระบบดำเนินไปเพื่อความสุขแก่ประชาชนและไม่รุกรานกันในระหว่าง และด้วยเหตุที่ทรงต้องการเอาธรรมเป็นหลักปกครอง จึงต้องทรงชี้ว่าระบบวรรณะนั้นไม่ถูกต้องในสองลักษณะ ความสูงต่ำทางวรรณะที่เอากำเนิดเป็นหลักนั้นทรงแย้งด้วยหลักความประพฤติดของบุคคล คือเอากการกระทำของบุคคลเป็นหลักวัดความสูงต่ำของคน หน้าที่ตามวรรณะเกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่พราหมณ์นำมาอธิบายผิดโดยเฉพาะวรรณะกษัตริย์ซึ่งพราหมณ์เน้นที่การทำสงคราม การสู้รบ ซึ่งเป็นเหตุแห่งการรุกรานนั้น ทรงอธิบายว่าแท้ที่จริงแล้วกษัตริย์มีหน้าที่ระงับข้อพิพาทของประชาชนและทำนุบำรุงประชาชนให้มีความสุข คำสอนในพระสูตรต่างๆ ที่ได้นำมาวิเคราะห์ล้วนสนับสนุนมติที่ว่าพระพุทธองค์ได้ทรงสอนระบบปรัชญาการเมืองใหม่

ความพยายามที่จะอธิบายว่าพระพุทธองค์ทรงยึดหลักการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยก็ดี สังคมนิยมก็ดี อย่างที่พยายามทำกันอยู่จึงเกินกว่าที่พุทธองค์ทรงสอนไว้ สิ่งเหล่านี้มิใช่ปัญหาสมัยพุทธกาล แต่เกิดขึ้นและเข้าใจได้ในสภาพแวดล้อมของสมัยใหม่ ความแตกต่างหรือข้อแย้งที่สำคัญๆ เกี่ยวกับความคิดเหล่านี้จึงเห็นได้ชัดและเป็นข้อแย้งในระดับรากฐานของความคิด ส่วนข้อสนับสนุนที่สามารถตีความได้ว่า แนวคิดทางสังคมในพุทธเถรวาทนั้นเป็นแนวคิดแบบสังคมนิยม ในประเด็นๆ ที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองมีได้ดังนี้

๒.๒) รูปแบบการปกครอง หรือ พระพุทธเจ้าไม่ได้ระบุว่าหลักการที่ว่าอำนาจสูงสุดในการปกครองควรอยู่ที่ใด โดยทรงแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. อัตตาริปไตย การถืออำนาจ การกระทำ และการปรารถนาเป็นใหญ่ หรือเป็นการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว^{๘๔} คล้ายระบบเผด็จการหรือระบบกษัตริย์ที่เน้นตัวบุคคลผู้นำ

๒. โลกาธิปไตย การถืออำนาจ การกระทำ และการปรารถนาความนิยมของโลกเป็นใหญ่ เป็นการเอาใจหรือเคารพเสียงหมู่ชน คล้ายระบบประชาธิปไตย^{๘๕} หรือระบบสามัคคีธรรมที่อาศัยเสียงส่วนใหญ่

๓. ธัมมาธิปไตย การถืออำนาจ การกระทำ และการปรารถนาความถูกต้องดีงามถือหลักเหตุผลความเป็นจริง เคารพหลักการ กฎ ระเบียบกติกา เน้นธรรมเป็นใหญ่

เป็นที่น่าสังเกตว่าการปกครองในขณะนั้นปรากฏชัดเพียง ๒ ระบบ คือ อัตตาริปไตย กับ โลกาธิปไตย พระพุทธเจ้าเมื่อทรงสร้างสังคมใหม่ขึ้นด้วยหวังให้เป็นสังคมที่ยกย่องเชิดชูธรรมเป็นใหญ่หรือยึดธรรมะเป็นเป้าหมายของสังคมพระองค์ไม่ทรงเลือกใช้แนวทางใดแนวทางหนึ่งแต่ทรงนำส่วนที่ดีของทั้ง ๒ ระบบมาผสมปรับใช้เป็นกรอบแนวทางซึ่งก็อาจถูกมองว่าไม่ใช่ระบอบการปกครอง^{๘๖} แต่ในความเป็นจริงตัวธรรมะจะปรากฏได้อย่างไรถ้าไม่อิงอาศัยสื่อสารผ่านตัวระบบ กล่าวคือ พระองค์ได้อาศัยทั้งระบบอัตตาริปไตย และโลกาธิปไตยมาผสมหรือประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดระบบธัมมาธิปไตย ดังจะเห็นได้จากพัฒนาการสังคมและการเมืองของสังคมสงฆ์ ที่อาจจะเป็นและไม่เป็นทั้งอัตตาริปไตยและโลกาธิปไตยในบางช่วงบางขณะ เช่น ทรงใช้แนวคิดแบบอัตตาริปไตยในระยะแรกเริ่มคือ ได้ทรงทำการบัญญัติพระวินัยหรือกำหนดทิศทาง ต่าง ๆ ในการปกครองสงฆ์ หรือทรงหันมาใช้แนวคิดแบบโลกาธิปไตยเมื่อสงฆ์มีจำนวนมากขึ้นโดยทรงเปลี่ยนการบริหารโดยมอบอำนาจให้หมู่สงฆ์ในการทำ “สังฆกรรม” หรือบางครั้งเรียกว่า ระบบสังฆาธิปไตยก็มี^{๘๗} และเมื่อพระธรรม

^{๘๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำวัด ๒, (กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๕.

^{๘๕} หลักการพื้นฐานของระบบประชาธิปไตย คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน การใช้เหตุผล การมีเสรีภาพ การมีความเสมอภาค และการใช้หลักเสียงส่วนมาก, จรูญ สุภาพ, หลักรัฐศาสตร์, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๑๔), หน้า ๒๒๓.

^{๘๖} ปรีชา ช่างขวัญยืน, วรรณคดีการเมืองของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๖๓.

^{๘๗} พระมหาพรหม ธรรมหาโส (นิธิบุญยากร), “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี:กรณีคู่ม้าน้ำแม่ตาช้าง จ. เชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙๖.

วินัยได้ถูกบัญญัติไว้โดยสมบูรณ์มากเพียงพอแล้ว พระองค์ได้ทรงกำหนดให้ระบบสังคม องค์การ สถาบัน บุคคล กฎกติกาหรือเงื่อนไขใด ๆ ที่จะมีขึ้นนั้นจะต้องเป็นไปหรือสอดคล้องกับพระธรรมวินัยเท่านั้น^{๘๘} ซึ่งนั่นก็คือ หลักธัมมาธิปไตย

ดังนั้นเกี่ยวกับรูปแบบการปกครองจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงปฏิเสธคัดค้านหรือยอมรับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งว่าถูกต้อง เพราะถ้าธรรมะปรากฏสื่อสารผ่านรูปลักษณะของระบบการเมืองการปกครองใด การปกครองนั้นก็ถือว่าเป็นระบบธัมมาธิปไตยที่ถูกต้องชอบธรรม เพราะปัญหาไม่ได้อยู่ที่ตัวระบบแต่อยู่ที่ว่าระบบนั้นมีเป้าหมายเพื่อรับใช้สิ่งใดเพราะระบบถ้าแก้ไขให้เป็นธรรมได้ ระบบอะไรก็เป็นธรรมเหมือนกันหมด^{๘๙}

๒.๓) หลักการปกครอง

การเมืองการปกครองที่จัดอยู่ในระดับโลกียธรรมนั้นมีมากมาย “ธรรมะ” เป็นคำกลาง ๆ ที่ทุก ๆ คนหรือทุก ๆ องค์การสามารถนำไปปฏิบัติได้ (ไม่เว้นแม้แต่สังคมคอมมิวนิสต์) แม้ว่าพระธรรมคำสอนนั้นจะถูกแสดงถ่ายทอดต่อกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรก็ตาม แต่หลักธรรมะนั้นหาใช่เป็นหลักธรรมสำหรับเฉพาะกลุ่มคนนั้น ๆ เพราะธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น ทรงมุ่งให้คนทุก ๆ คนในสังคมสามารถนำไปปฏิบัติ โดยทรงปรารถนาให้สังคมดำรงอยู่ด้วยธรรมะ และยึดถือธรรมะเป็นหลักเกณฑ์ในการดำรงชีวิตร่วมกัน

ดังนั้น สามารถกล่าวโดยทั่วไปได้ว่า ทุกคนมีภาระหน้าที่หรือเป้าหมายของการปฏิบัติเพื่อรักษาหรือสร้างธรรมะให้เกิดขึ้นในตนและสังคม เพราะความเจริญหรือความเสื่อมทรามของสังคมย่อมเกิดขึ้นจากการละทิ้งธรรมะนี้เอง ในหลักการปกครองพระพุทธองค์ได้กล่าวถึงธรรมะที่สำคัญ ๆ คือ ทศพิธราชธรรม^{๙๐} จักกวัตติธรรม^{๙๑} และอภิธานิยธรรม^{๙๒}

ซึ่งตามมุมมองของนักสังคมนิยมแล้ว ธรรมะดังกล่าว คือ สุดยอดของหลักการหรือจิตวิญญาณของสังคมนิยม กล่าวคือ ทศพิธราชธรรม เป็นธรรมะเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อส่วนรวมโดยแท้ไม่มีส่วนใดที่แสดงถึงการกระทำเพื่อตนเอง เช่น การให้ทานคือการจัดสรรแบ่งปันวัตถุผลผลิต ซึ่งก็เป็นหัวใจของการเฉลี่ยรายได้ของสังคมนิยม ส่วนจักกวัตติวัตร คือ การเสียสละความเป็นตัวตนไว้ที่ธรรมะ ทุกคนเสมอเท่าเทียมกันโดยธรรมะ ซึ่งเป็นความเสมอภาคที่ยิ่งใหญ่ที่ไม่ใช่ตัวบุคคล และหลักอภิธานิยธรรม ก็เป็นหลักธรรมที่เกื้อหนุน

^{๘๘} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๙.

^{๘๙} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์, หน้า ๑๗๒.

^{๙๐} หลักธรรม ๑๐ อย่าง ที่จะทำให้เกิดความเคารพรัก และเป็นสิ่งคุ้มครอง ป้องกัน รักษา หรืออำนวยความสะดวก คือ ต้องเป็นผู้ให้แบ่งปันสงเคราะห์อนุเคราะห์ มีศีล มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม ซื่อตรง อ่อนโยน รู้จักยับยั้งชั่งใจไม่หลงใหลในกามคุณ ไม่กลัวโกรธ มีความกรุณา มีความอดทน และถือธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่

^{๙๑} ผู้ปกครองต้องยึดมั่นในธรรม สักการะ เคารพ นบถบูชา นอบน้อม รักษาป้องกันและคุ้มครองธรรม ซึ่งสรุปใจความได้ ๕ ประการ คือ ยึดธรรมเป็นหลัก จัดการสงเคราะห์ช่วยเหลือเป็นธรรม ป้องกันความชั่วร้าย แบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์สินแก่คนยากไร้ และหมั่นคอยปรึกษากับสมณพราหมณ์

^{๙๒} ธรรมะสำหรับการมีส่วนร่วมรับผิดชอบร่วมกัน ต่อความเสื่อมหรือความเจริญรุ่งเรืองที่จะเกิดขึ้นในสังคม คือ ต้องหมั่นประชุมกัน มีความพร้อมเพรียงกัน ไม่บัญญัติสิ่งใหม่ ไม่ถอนสิ่งเก่า เคารพนับถือผู้ใหญ่ ให้เกียรติกุลสตรีเคารพบูชาปูชนียสถาน และให้การอารักขาบำรุงบรรพชิต

หรือเป็นคุณประโยชน์ต่อระบบสังคมนิยมมากที่สุด นั่นคือ มวลชน ถ้ามวลชนสามารถรวมเป็นกลุ่มก้อนหรือพร้อมเพียงและสามัคคีในเป้าหมายเดียวกันได้ ก็จะเกิดมวลพลังอำนาจมหาศาลในการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงพัฒนาสังคมได้อย่างรวดเร็วและสำเร็จผลอย่างน่าอัศจรรย์ แนวคิดสังคมนิยมเป็น การมุ่งเพื่อมวลชนหน้าที่ของธรรมะ คือ การรับใช้หรือรักษามวลชนให้เป็นสุขทั้งยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยรักษาประชาชนทุกคนให้รอดพ้นจากความโลภ ความโกรธ ความหลง และจากความทุกข์ร้อนอื่นๆ แม้ธรรมะจะเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถนำไปปฏิบัติได้ แต่โดยภาพรวมสังคมใดที่มีธรรมะ สังคมนั้นย่อมไม่น่าอยู่ น่าอาศัยและปลอดภัย การจะติดยึดภาพลักษณ์ของธรรมะไว้เฉพาะคนใดคนหนึ่งหรือสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งย่อมไม่ถูกต้อง เพราะธรรมะไม่ใช่มีไว้เพื่อรับใช้กล่าวอ้างความชอบธรรม และไม่ใช้เป็นเครื่องมืออันชาญฉลาดสำหรับอวดอ้างโฆษณาเกียรติยศของผู้ปกครองอย่างที่เคยเป็นมา

ดังนั้นหลักการปกครองในปรัชญาพุทธเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงมุ่งเน้นไปยังคุณธรรมของผู้ปกครองเป็นหลัก โดยพระพุทธองค์ให้เหตุผลว่า หากผู้ปกครองฉลาด มีความสามารถ และมีคุณธรรมในการปกครองแล้ว ประชาชนก็จะมีความสุขสะดวกสบายในการดำเนินชีวิตทั้งนั้น เพราะการปกครองในแบบธรรมาธิปไตย โยมุ่งเอาความถูกต้องชอบธรรมเป็นหลัก ย่อมสามารถนำมาซึ่งความสุขสงบของประชาชนได้

๓) การพัฒนาภาวะทางระบบเศรษฐกิจ

ความเป็นอยู่ของประชาชนสมัยพุทธกาลในส่วนที่มีหลักฐานที่พอจะทราบได้จากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ปรากฏว่าประชาชนในหมู่บ้านหนึ่งๆย่อมมีที่ดินเป็นสมบัติที่ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากข้อความต่างๆที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกที่กล่าวถึงที่ดินจำนวนมากตกเป็นสมบัติของเจ้าของกรรมสิทธิ์แต่ผู้เดียว หรือเป็นสมบัติของผู้ปกครองเมืองหรือของพระเจ้าแผ่นดินนั้น ไม่มีข้อความที่กล่าวไว้ชัดเจน^{๙๓} จากการศึกษาพบว่าพระราชผู้ปกครองรัฐมีสิทธิ์ที่จะชักส่วนจากของดิถีที่เกิดขึ้นซึ่งเท่ากับเป็นการเก็บภาษีประจำปีได้ ส่วนที่ดินรกร้างว่างเปล่า ปราศจากเจ้าของผู้เป็นกรรมสิทธิ์ พระราชาก็อาจพระราชทานให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งก็ได้ เพราะที่ดินรกร้างว่างเปล่าภายในรัฐที่ปราศจากทายาทจะตกเป็นของพระราชาทิ้งสิ้น

การครอบครองปัจจัยการผลิตในยุคดังกล่าวก็ไม่แตกต่างกับสังคมในยุคต่อมา เพราะ ในยุคนั้น กระบวนการทางเศรษฐกิจก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เช่น มีการจับจองหรือเช่าซื้อที่ดิน มีการซื้อขาย มีการครอบครองทรัพย์สินส่วนตัว มีการทำสิกรรม มีการเลี้ยงสัตว์ มีอาชีพเฉพาะวรรณะ มีผู้ใช้แรงงานที่ใช้แรงงานและเปลี่ยนกับอาหารและที่อยู่อาศัยที่เรียกว่า “ทาส” มีผู้ใช้แรงงานแลกกับเงินที่เรียกว่า กรรมกรรับจ้าง และมีการประกอบอาชีพอื่นๆเช่น การช่าง การศิลปกรรม เป็นต้น

สังเกตได้ว่าในสมัยดังกล่าวมนุษย์ในระดับสังคมโลกียะ อันเป็นสังคมของคฤหัสถ์ผู้ยังต้องครองเรือน^{๙๔} นั้นยังคงเป็นสังคมแห่งการแสวงหาวัตถุผลผลิตเพื่อการดำรงชีพพระพุทธเจ้าไม่ทรงกล่าวถึงการนำ

^{๙๓} ชนิต อยู่โพธิ์, ภาวะเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล, พิมพ์ในงานชาปนกิจศพ. นายเพิ่มอยู่โพธิ์. หน้า ๑

^{๙๔} วิ.จุ.(ไทย)๗/๓๓๐/๑๖๘.

ระบบทรัพย์สินส่วนกลางมาใช้กับสังคมคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน แต่ทรงมุ่งให้คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนต้องมีระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัว ดังจะเห็นได้จากหลักธรรมในด้านเศรษฐกิจที่ทรงสอนให้อุบาสกอุบาสิกายันขันแข็งในการทำมาหากิน กล่าวคือ ชาวพุทธจะต้องไม่ประกอบมีฉฉาอาชีพะ ๕ อย่าง คือ การค้าอาวุธ ค้ามนุษย์ ค้าขายสัตว์ ค้าขายของมีนเมา และยาพิษ^{๙๕} นั้นหมายถึงชาวพุทธจะต้องเอาจริงเอาจังในการจัดการเศรษฐกิจของตน โดยแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น^{๙๖}

ขั้นที่ ๑ การแสวงทรัพย์และรักษาทรัพย์

๑. ภิภูธัมมิกัตถสังวัตตนิคธรรม ๔ คือ หลักการที่จะทำให้ร่ำรวย

- ๑.๑ อุภูฐานสัมปทา ต้องขยันหมั่นเพียร
 - ๑.๒ อารักขสัมปทา ต้องรู้จักเก็บรักษาคุ้มครองโภคทรัพย์
 - ๑.๓ กัลยาณมิตตตา ต้องรู้จักเสวนาคบหาคนดีเป็นมิตร
 - ๑.๔ สมชีวิตา ต้องรู้จักใช้จ่ายให้เหมาะสม^{๙๗}
๒. กุลจิรัฏฐิติธรรม ๔ คือ หลักการที่จะทำให้ตระกูลมั่นคง
- ๒.๑ นิภูฐคเวสนา ของหายของหมดรู้จักหามาไว้
 - ๒.๒ ชินณปฏิสังขรณา ของเก่าของเก่าชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม
 - ๒.๓ ปริมิตปานโกชนา รู้จักประมาณในการกินการใช้อย่างพอประมาณ
 - ๒.๔ อธิปจาสีลวันตสถาปนา ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน^{๙๘}

ขั้นที่ ๒ การบริหารจัดการทรัพย์

โกควิภาค ๔ (โกคาทิยะ) ต้องจัดสรรแบ่งทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน

๑. เอเคน โกคเณญเชยฺย แบ่ง ๑ ส่วนเพื่อสงเคราะห์ทิศ ๖
๒. ทวีทิกมมํ แบ่ง ๒ ส่วน เพื่อลงทุนประกอบกิจการงาน
๓. จตุตถณจนิธาเปยฺย แบ่ง ๑ ส่วน เพื่อเก็บออมไว้ใช้ยามจำเป็น

ขั้นที่ ๓ การใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์

๑. สงเคราะห์และเลี้ยงดูสังคมตามหลักทิศ ๖ ได้แก่ ทิศเบื้องหน้าคือ บิดามารดา, ทิศเบื้องขวา ครูบาอาจารย์, ทิศเบื้องหลัง, คือสามีและภรรยา, ทิศเบื้องซ้าย คือ มิตรสหาย, ทิศเบื้องบน คือ สมณะ, ทิศเบื้องล่าง, คือ ลูกจ้าง^{๙๙}
๒. สงเคราะห์และเลี้ยงดูสังคมตามหลักพิธีกรรม ๕ คือ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ

^{๙๕} อิง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕.

^{๙๖} พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ, “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดปรัชญาการเมืองของคาร์ล มาร์กซ”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. (กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๖.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๙๙} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

อติฬลี ต้อนรับแขก,บุพเพตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย,ราชพลี เสียภาษีอากร ,เทวดาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา^{๑๐๐}

๓. สงเคราะห์และเลี้ยงดูสังคมตามหลักสังคหวัตถุ ๔ คือ ทาน ให้ทั่วไป,ปิยวาจา พูดจาน่ารับฟัง,อัตถจริยา ช่วยเหลือบำเพ็ญประโยชน์,สมานัตตา ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับคนร่วมสังคม^{๑๐๑}

ดังนั้น สังคมระบบผู้ครองเรือนจะต้องดำรงตั้งอยู่บนพื้นฐานของกฎสากล คือ ศีล ๕ โดยแยกย่อยออกเป็น กายสุจจริต ๓ วาสุจจริต ๔ มโนสุจจริต ๕ มโนสุจจริต ๓ หรือเรียกว่ากุศลกรรม ๑๐^{๑๐๒} และศีล ๕ นี้เองที่เป็นกรอบรักษาสังคม และเอื้อให้เกิดสังคมแห่งสารณียธรรมที่กระทำต่อกัน พูดต่อกัน ติดต่อด้วยความเมตตา รู้จักแบ่งปันเอื้อเพื่อ โอบอ้อมอารี มีความประพฤติและความเห็นที่ตรงกันเสมอ^{๑๐๓} จึงกล่าวได้ว่า มิติของสังคมและการเมืองในระดับนี้ถือว่าสำคัญยิ่ง เพราะเป็นการจัดวางระบบสังคมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับอาชีพ หน้าที่การทำงาน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ และโดยหลักการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงรังเกียจความยากจน ความขี้เกียจ ชาวพุทธจะต้องร่ำรวยเป็นมหาเศรษฐี จะต้องเป็นคนฉลาดอดออม ตื่นตัว ขยันขันแข็ง และต่อสู้ในการทำมาหากิน เพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก และเพื่อก้าวไปสู่สังคมแห่งอิสรภาพด้านเศรษฐกิจ

๓.๑.๓.๒ การปฏิรูปสังคมในระบบสังคมสงฆ์

ในระบบสังคมแบบอินเดียโบราณ ระบบวรรณะต่ำไม่สามารถที่จะพัฒนาตนเองได้ เพราะมีระบบโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ไม่มีเสรีภาพ ไม่มีโอกาสในการพัฒนาสติปัญญาความสามารถของตนเอง^{๑๐๔} ดังนั้นเพื่อการแก้ปัญหาของสังคมเก่าดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงทรงออกแบบสังคมสงฆ์ให้เป็นสังคมแห่งทางเลือกใหม่ ให้เป็นสังคมที่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ยุติธรรมและปราศจากวรรณะโดยพระองค์ทรงกำหนด ความเป็นอยู่ในระบบสังคมสงฆ์ไว้ในพระธรรมวินัยที่สามารถเทียบเคียงและเรียงลำดับได้ดังนี้

๑) การจัดตั้งระบบสังคมสงฆ์ ในการจัดตั้งระบบสังคมสงฆ์มีการแบ่งฝ่ายเพื่อกำหนดหน้าที่เหมือนหลักการบริหารงานในองค์กรทั่วไป อาจจะมี ความต่างที่เป้าหมายสูงสุดคือ สังคมสงฆ์มีเป้าหมายคือการลดละกิเลสตัณหา การสลัดตนเองออกจากทุกข์ และเพื่อทำนิพพาน ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของสังคมสงฆ์ที่เกิดขึ้นจากกรอบของพระธรรมวินัยโดยมีเป้าหมายเพื่อควบคุมป้องกันกิเลสมิให้กำเริบ และเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการสร้างพื้นที่ให้ธรรมะได้เกิดขึ้น ซึ่งปรากฏในหลักพระธรรมวินัยดังนี้

๑.๑) การบัญญัติพระวินัย ในการบัญญัติพระวินัยนั้นพระพุทธเจ้าทรงมีอำนาจสูงสุดในการบัญญัติและเพิกถอนพระวินัยในฐานะพระศาสดา แต่พระองค์จะไม่ทรงบัญญัติพระวินัยจนกว่าจะ

^{๑๐๐} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓.

^{๑๐๑} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

^{๑๐๒} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๗๓/๓๑๗,ที่.ป.อ. (ไทย)๘๔/๓๔.

^{๑๐๓} วิ.ป. (ไทย)๘/๒๗๔/๓๖๘-๓๖๙.

^{๑๐๔} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), การเมือง (มิใช่) เรื่องของสงฆ์,(กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๓),

เกิดเหตุเรื่องราวที่เดือดร้อนเสียหายในหมู่สงฆ์เสียก่อนทรงบัญญัติในท่ามกลางสงฆ์โดยยกเหตุเรื่องราวทรงดำหนิตีเตียนและชี้โทษของการกระทำนั้น ๆ เมื่อสงฆ์เห็นสอดคล้องถึงเหตุผลจึงได้ทรงบัญญัติเป็นสิกขาบท^{๑๐๕} พระวินัยเหล่านั้นถือเป็นธรรมานุญ และเป็นกรอบทิศทางของการปฏิบัติของหมู่สงฆ์ พระองค์จึงทรงบัญญัติให้สงฆ์ต้องทำการประชุมเพื่อทบทวนกันทุกกึ่งเดือน^{๑๐๖} เพื่อตรวจสอบชำระความประพฤติของกันและกันในการบัญญัติพระธรรมวินัยนั้นพระองค์ทรงมีเป้าหมายเพื่อการจัดระเบียบสังคมเป็นการจัดสรรให้มีโอกาสในการพัฒนาชีวิตและสังคม^{๑๐๗} พระองค์มิได้บัญญัติพระวินัยเพื่อประโยชน์ส่วนพระองค์ แต่ทรงเล็งเห็นประโยชน์สุข ๑๐ ประการที่จะมีต่อสังคมสงฆ์จึงบัญญัติพระวินัย^{๑๐๘} กล่าวโดยย่อ คือ

๑. เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมคณะสงฆ์ สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประการคือ เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความดีงามของสถาบันสงฆ์โดยรวมที่จะมีความเรียบร้อย อยู่กันด้วยดี เพื่อผลดีร่วมกันและการยอมรับซึ่งกันและกันและความอยู่ผาสุกแห่งสงฆ์หรือส่วนรวม

๒. เพื่อประโยชน์แก่ปัจเจกบุคคล สามารถแบ่งออก เป็น ๒ ประการ เช่นกัน คือ เพื่อกำราบคนหน้าด่าน เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักเพื่อส่งเสริมคนประพฤติดีและกำราบคนประพฤติชั่ว

๓. เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนที่เป็นสังคมใหญ่ เพื่อผลดีแก่จิตใจของประชาชนทำให้คนมีจิตใจผ่องใสมีจิตใจสงบแช่มชื่นเบิกบานเกิดศรัทธา มีปิติและความสุขด้วยอาศัยความดีงามของพระสงฆ์เป็นสื่อแบ่งเป็น ๒ ประการคือ

๔. เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์เอง คือคำนึงถึงผลดีและผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตของมนุษย์กล่าวคือ ทำให้ความเป็นมนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดีงามแบ่งเป็น ๒ ประการคือ เพื่อปิดกั้นผลเสียหายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและเพื่อป้องกันผลเสียหายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

๕. เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา แบ่งเป็น ๒ ประการ คือ เพื่อให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงยั่งยืนและเพื่ออนุเคราะห์พระวินัยเพื่อช่วยค้ำจุนให้ระเบียบแบบแผนและระบบ การปฏิบัติในหลักการที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์อย่างยั่งยืน^{๑๐๙}

จะเห็นได้ว่า พระธรรมวินัย คือ กฎเกณฑ์หรือกรอบแม่แบบบรรทัดฐานของสังคมสงฆ์ แม้ว่าสังคมจะเป็นสังคมแห่งธรรมะ แต่ก็มีอาจปรากฏดำรงอยู่ได้ถ้าหากปราศจากพระธรรมวินัย เพราะพระธรรม

^{๑๐๕} วิมหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

^{๑๐๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๔๓, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๔๙-๕๐.

^{๑๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), จัดระเบียบสังคมตามคตินิยมแห่งสังฆะ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (รมช.สิริกร มณีรินทร์ พิมพ์เป็นธรรมทาน, ๒๕๔๕), หน้า ๘-๙.

^{๑๐๘} วิมหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘ - ๒๙.

^{๑๐๙} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ปยุตโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิกจำกัด , ๒๕๓๙), หน้า ๖๒., พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๓๖.

วินัยช่วยสลายวาระสร้างความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันในสังคม พระธรรมวินัยจึงเป็นการจัดสรรโอกาสที่ทำให้ชีวิตและสังคมมีระเบียบ^{๑๑๐} มีความเสมอภาค เหมือนดอกไม้ต่างพรรณที่ถูกเก็บกลั่นมาในภาชนะแม้บางดอกจะมีสีพื้นฐานอันงามมีกลิ่นหอมแต่ด้วยเพราะดอกที่กลั่นย่อมเป็นของไม่น่าดู ไม่น่าชม ดอกไม้เหล่านั้นอันช่างผู้ฉลาด จัดให้เข้าระเบียบวางไว้ในพาน ย่อมเป็นของน่าดู น่าชม แม้ดอกไม้ที่ไม่งาม ก็ยังพลอยให้เป็นของงามได้^{๑๑๑} พระธรรมวินัยนั้นมีหลายระดับตามสภาพความจำเป็นของกายภาพ กล่าวคือ ภิกษุมีศีล ๒๒๗ ข้อ ภิกษุณีมีศีล ๓๑๑ ข้อ สามเณรมีศีล ๑๐ ข้อ^{๑๑๒} แต่ทั้งหมดมีลักษณะที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกล่าวคือ ธรรมวินัยของพระองค์จะมีลักษณะเป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด ปราศจากทุกข์ ไม่พอกพูน กองกิเลสมีน้อย สันโดษ สงบ ประกอบความเพียรเป็นผู้เลี้ยงง่าย^{๑๑๓} ถ้าพระธรรมวินัยที่มีลักษณะตรงข้ามจากนี้ให้ถือว่าไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระองค์

๒) การจัดตั้งระบบการปกครองสังคมสงฆ์ เมื่อมีพระสงฆ์จำนวนเพิ่มมากขึ้นและการบัญญัติพระธรรมวินัยสมบูรณ์มากเพียงพอพระพุทธเจ้าจึงทรงยกฐานะอำนาจความเป็นใหญ่ของพระองค์ให้แก่สังคมสงฆ์ คือทรงให้สังคมสงฆ์กระทำการหน้าที่ปกครองตนเอง โดยให้ยึดพระธรรมวินัยที่ได้ทรงบัญญัติไว้แล้วเป็นหลักในการปกครองหรือการอยู่ร่วมกันดังพระดำรัสที่ว่า

“อานนท์...ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย...(แต่ถึงกระนั้น)ถ้าหากสงฆ์ปรารภจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยก็ถอนได้”^{๑๑๔} ในเชิงอำนาจการปกครองปรากฏว่าพระองค์มิได้แต่งตั้งใครเป็นศาสดาแทนพระองค์หรือมิได้มอบอำนาจการปกครองไว้ที่พระอรหันต์สาวกรูปใดรูปหนึ่งแม้ว่าพระอรหันต์นั้นจะมีคุณสมบัติสติปัญญาความสามารถก็ตามดังตัวอย่างเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสถามเพื่อปกครองคณะสงฆ์ถึง ๓ ครั้งว่า “พระพุทธเจ้าข้า เวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงพระชราภาพ...โปรดมอบภิกษุสงฆ์ให้ข้าพระพุทธเจ้าเถิดข้าพระพุทธเจ้าจะปกครองภิกษุสงฆ์...ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงตรัสปฏิเสธว่าอย่าเลย เหวตเธออย่าชอบใจที่จะปกครองภิกษุสงฆ์เลย...เหวต! แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลานะเรายังไม่มอบภิกษุสงฆ์ให้ เราจะมอบภิกษุสงฆ์ให้เธอซึ่งเป็นคนต่ำช้าบริโภคน้ำลายจุกกลืนน้ำลายได้อย่างไรเล่า”^{๑๑๕}

^{๑๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วินัยเรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕.

^{๑๑๑} พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๙.

^{๑๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๖/๑๖๘, สารตถ.ฎีกา (ไทย) ๓/๒๕๗/๓๖๑.

^{๑๑๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๓-๓๒๔.

^{๑๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔-๑๖๕.

^{๑๑๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๑.

ผู้วิจัยมองว่าพุทธพจน์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงมองสังคมในรูปแบบของความเสมอภาคและเท่าเทียม โดยเชื่อว่าสังคมใดก็ตามถ้าทุกคนในสังคมใช้เงื่อนไขการปฏิบัติภายใต้กรอบหรือขอบเขตของพระธรรมวินัยที่ได้ทรงวางกำหนดหรือบัญญัติไว้แล้ว ไม่จำเป็นต้องมีผู้นำคอยดูแลอีกต่อไป

๓) การกระจายอำนาจหน้าที่ในสังคมสงฆ์ ในกาลต่อมาเมื่อมีบุคคลที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงกำหนดบทบาทหรืออำนาจหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อกัน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าอำนาจหน้าที่ดังกล่าวไม่ใช่สถานะหรือรูปแบบของตำแหน่งแต่อย่างใด แต่เป็นเพียงธรรมเนียมปฏิบัติต่อกันในฐานะความสัมพันธ์ในเชิงสังคมเท่านั้น เหมือนดังสถานะของบิดามารดา บุตรหรือสามีภรรยา เป็นต้น อำนาจหน้าที่ในสังคมสงฆ์หรือธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติต่อกันนั้นมี ๓ ลักษณะ กล่าวคือ

๓.๑) ระบบอุปชฌาย์อาจารย์ สืบเนื่องจากภิกษุที่เข้ามาบวชประพาสไม่งามไม่เรียบร้อย ทั้งการนุ่งห่ม มารยาท เพียวบิณฑบาต ไม่มีใครคอยตักเตือนพรั่นสอน จึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุที่มีคุณสมบัติเหมาะสม ๓ ประการ คือ เป็นผู้ฉลาดสามารถทรงศีลทรงธรรม และมีอายุพรรษา ๑๐ ขึ้นไปเป็นพระอุปชฌาย์ ให้เป็นผู้ดูแลความประพฤติ อบรม สั่งสอนสัทธินิวัตรหรืออันเตวาลิก (ศิษย์ของตน) เข้าไปตั้งจิตสนธิสนมในอันเตวาลิก ฉ้นบุตร อันเตวาลิกจักเข้าไปตั้งจิตสนธิสนมในอาจารย์ฉ้นบิดา มีความเคารพยำเกรง ประพฤติกลมเกลียวกัน โดยมีหน้าที่ ๓ ประการ คือ ยกกุลบุตรขึ้นสู่เพศบรรพชิต ให้ที่พึ่งพึ่งอาศัยและการศึกษาอบรมสรุปก็คือ ปกครองดูแลความเป็นอยู่ของสัทธินิวัตรด้วยความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลดุจบิดากับบุตร^{๑๑๖} เพราะผู้ที่เข้ามาสู่การอุปสมบทเบื้องต้นยังไม่รู้ธรรมวินัยยังปกครองตัวเองไม่ได้ ต้องขอให้อุปชฌาย์เข้ามาดูแล^{๑๑๗}

๓.๒) ระบบวัตร ข้อกำหนดการยึดถือปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระอุปชฌาย์ อาจารย์ สัทธินิวัตรและอันเตวาลิกที่จะต้องประพฤติต่อกัน เรียกว่า อุปชฌายวัตร อาจารย์วัตร สัทธินิวัตรวัตร และอันเตวาลิกวัตร^{๑๑๘} นอกจากนี้ยังรวมถึงข้อปฏิบัติที่ภิกษุผู้บวชใหม่จะต้องถือนิสสัย เพื่อศึกษาอบรมตนในสำนักของอุปชฌาย์หรืออาจารย์เป็นเวลา ๕ ปี (นิสสัยมุตตะกะ)

๓.๓) ระบบกัลยาณมิตร ความเป็นกัลยาณมิตรเป็นระบบสังคมแบบพอปกครองลูก มีความเป็นกัลยาณมิตร มีความเคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกันตามหลักสาราณียธรรม ๖ คือ กระทำ พูด คิดต่อกันด้วยเมตตา รู้จักแบ่งปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีศีลและทิวฐิเสมอกัน^{๑๑๙} ซึ่งก็ปรากฏชัดจากกรณีพระบัญญัติในคราวที่สงฆ์ป่วยไข้ไว้ว่า พวกเธอไม่มีมารดาบิดาถ้าพวกเธอไม่พยายามบาลกัณเเองใครเล่าจะคอยพยาบาล

^{๑๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๙.

^{๑๑๗} พระพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), สอนนาค - สอนจิต : ชีวิตพระ - ชีวิตชาวพุทธ, หน้า ๓๐.

^{๑๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖-๗๙/๘๒-๑๑๖.

^{๑๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๒/๕๓๑-๕๓๒.

พวกเธอ... ถ้ามีอุปฆาตอาจารย์สัททวิหาริก... อันเตวาสิกพึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต(หรือ)จนกว่าเธอจะหาย ถ้าไม่มี... สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุใช้นั้น ถ้าไม่พยาบาลต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๒๐}

๔) ระบบการลงโทษของสงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระธรรมวินัยเพื่อการควบคุม ป้องกันความเสียหายและเพื่อการลงโทษผู้กระทำความผิดเพื่อให้ผู้กระทำความผิดกลับตัวเป็นคนดีและเพื่อช่วย ป้องกันความชั่วร้ายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต^{๑๒๑} การลงโทษนั้นเป็นพุทธวิธีในการสั่งสอนฝึกฝนอบรมคน คือ ลงโทษด้วยวิธีแบบสุภาพ,วิธีแบบรุนแรง, และวิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงผสมกันถ้าบุรุษผู้ที่ควรฝึกได้แต่ ฝึกไม่ได้ด้วยวิธีทั้ง ๓ พระองค์ก็จะฆ่าเขาทิ้งเสีย คือ ไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอน^{๑๒๒} การลงโทษหรือที่เรียกว่า นิคกรรมนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงวางลำดับบทลงโทษจากเบาไปหาหนัก ๕ วิธี คือ (๑) ตัชฌนียกรรม การลงโทษด้วยการป่าวประกาศต่อหน้าสงฆ์^{๑๒๓} (๒) นิยสกรรม การลงโทษด้วยการถอดยศและการตัดสิทธิ์^{๑๒๔} (๓) ปัพพาทนียกรรม การลงโทษด้วยการขับไล่ออกจากหมู่สงฆ์^{๑๒๕} (๔) ปฏิสารถนียกรรม การลงโทษด้วยการให้สำนึกผิด เช่น การให้ไปขอขมา^{๑๒๖} (๕) อุกเขปนียกรรม การลงโทษด้วยการยกออกจากหมู่^{๑๒๗} ห้ามฉัน ห้ามอยู่ร่วมกับสงฆ์(คล้ายถูกคว่ำบาตรหรืออยู่ปริวาส) เพราะเหตุไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ^{๑๒๘} การเกิดโทษ คือ เกิด เหตุความไม่ดีไม่งามหรือเหตุความเสื่อมเสียเดือดร้อนนั้น เรียกว่าเกิดอธิกรณ์ หมายถึง โทษเรื่องราวความ เสื่อมเสียหรือคติความในบริบทที่เป็นคดีของพระสงฆ์^{๑๒๙}

๕) วิธีการระงับอธิกรณ์ เมื่อเกิดโทษขัดแย้งกันหรือเกิดเหตุอธิกรณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจาก ๔ สาเหตุ คือ วิวาทาธิกรณ์ อนุวาทาธิกรณ์อาปัตตาธิกรณ์ และกิจจาธิกรณ์ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ใช้ วิธีการตัดสินหรือการแก้ไขปัญหาให้ยุติลงด้วยหลักอธิกรณ์สมณะ ๗ คือ ธรรมเครื่องระงับอธิกรณ์หรือวิธีการ ดำเนินการเพื่อระงับเหตุที่ยังไม่เกิดขึ้นและเกิดขึ้นแล้วให้ยุติลง อธิกรณ์สมณะ ๗ คือ (๑) สัมมุขาวินัย คือ การตัดสินด้วยการตกลงยอมรับผิดในที่พร้อมหน้าสงฆ์ พร้อมหน้าธรรม พร้อมหน้าวินัยและพร้อมหน้าบุคคล คู่กรณี (๒) สติวินัย คือ การตัดสินโดยอ้างว่าเป็นผู้มีสติสมบูรณ์(พระอริยะ) (๓) อมูหวินัย คือ การตัดสินยก ประโยชน์ให้แก่ภิกษุผู้เป็นบ้า (๔) ปฏิญญาตกรณะ คือ การตัดสินลงโทษตามคำรับสารภาพของผู้กระทำความผิด

^{๑๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐-๒๔๑.

^{๑๒๑} สมภาร พรหมทา, “สิทธิในทัศนะของพุทธศาสนา”, **พุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน, ๒๕๓๗) : ๖๑.

^{๑๒๒} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๙-๑๗๑.

^{๑๒๓} วิ.จ. (ไทย) ๖/๑-๑๐/๑-๒๑.

^{๑๒๔} วิ.จ. (ไทย) ๖/๑๑-๒๐/๒๑-๓๘.

^{๑๒๕} วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๑-๓๒/๓๙-๖๕.

^{๑๒๖} วิ.จ. (ไทย) ๖/๓๓-๔๕/๖๕-๘๕.

^{๑๒๗} วิ.จ. (ไทย) ๖/๔๖-๗๔/๘๕-๑๕๒.

^{๑๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๕๖-๕๕๗.

^{๑๒๙} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิรมล), “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ. เชียงใหม่”, หน้า ๔๙.

(๕) เยกยยลิกา คือ เมื่อตกลงหาข้อยุติไม่ได้ ก็ตัดสินด้วยการใช้เสียงข้างมาก (๖) ตัสสปาปิยลิกา คือ วิธีลงโทษโดยตัดสินผู้กระทำผิดเมื่อสงฆ์พิจารณาตามพยานหลักฐานแล้ว แม้ว่าผู้กระทำผิดจะไม่ยอมรับสารภาพก็ตาม (๗) ตินวัตถารก คือ วิธีการประนีประนอม พุดคฺย ปรับความเข้าใจหรือให้เลิกแล้วต่อกัน^{๑๓๐}

กล่าวโดยสรุป ก็คือ เมื่อเกิดเหตุอธิกรณ์ขัดแย้งกัน ๔ อย่าง สังคมสงฆ์สามารถเลือกใช้วิธีการตัดสิน(อธิกรณ์สมถะ)ตามความเหมาะสมได้ถึง ๗ วิธี คือ ๑) วิวาทาธิกรณ์ ตัดสินได้ ๒ วิธี คือ สัมมุขาวินัย, เยกยยลิกา ๒) อนวาทาธิกรณ์ ตัดสินได้ ๔ วิธี คือ สัมมุขาวินัย, สติวินัย, อมฺพหวินัย, ตัสสปาปิยลิก ๓) อาปตตาทิกรณ์ตัดสินได้ ๓ วิธี คือ สัมมุขาวินัย, ปฏินฺญาตรณะ, ตินวัตถารก ๔) กิจจาธิกรณ์ตัดสินได้ ๑ วิธี คือ สัมมุขาวินัย^{๑๓๑}

๓.๑.๔ เกณฑ์การพิจารณาสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาค้นคว้าแนวคิดเกี่ยวกับสังคมนิยมในพุทธเถรวาท ผู้วิจัยพบว่าลักษณะแนวคิดทางสังคมนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ระบบคือ ระบบโลกียะและระบบโลกุตระซึ่งมีระบบการจัดแนวคิดทางสังคมบางอย่างที่เอื้อต่อการดำเนินชีวิตประจำวันที่มีความแตกต่างกัน โดยผู้วิจัยสามารถสรุป ดีความ และแบ่งประเด็นของเกณฑ์การพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๓.๑.๔.๑ เป็นสังคมที่มนุษย์มีความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแม้ในหลักคำสอนส่วนใหญ่จะไม่มีส่วนใดที่กล่าวถึงความเสมอภาคและเท่าเทียมกันของมนุษย์ในสังคมโดยตรง แต่การปฏิเสธหลักจริยศาสตร์ทางสังคมของศาสนาฮินดูที่ยึดถือวรรณะชาติกำเนิดเป็นหลักเกณฑ์นั้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธความสูงศักดิ์ของชาติกำเนิดวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์อย่างชัดเจน อาจสืบเนื่องมาจากพื้นฐานความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคตามธรรมชาติที่ไม่มีใครสามารถจำกัดสิทธิในการกระทำหรือไม่กระทำการสิ่งใดๆเหล่านั้นได้ โดยปราศจากหลักแห่งเหตุผล พระพุทธองค์ได้มีการกล่าวถึงไว้เรื่องราวที่สามารถตีความได้ถึงความเสมอภาคและเท่าเทียมกันของมนุษย์ในหลายพระสูตร เช่น

ในมหาปริณิพพานสูตร ที่มณิกาย มหาวรรค ที่กล่าวถึง นางอัมพปาลีคณิกามาเฝ้า เป็นเหตุการณ์เมื่อ พระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่สวนอัมพปาลิวัน (สวนของนางอัมพปาลี) กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี นางอัมพปาลิจึงไปทูล เชิญพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้รับภัตตาหารที่บ้านของนาง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตอบรับเมื่อเจ้าลิจฉวี ทั้งหลายทราบข่าวว่าเสด็จมาประทับที่สวนอัมพปาลิวัน จึงพากันไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทูลเชิญให้รับ ภัตตาหารเช่นกัน ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตอบปฏิเสธ ว่า “ดูก่อนลิจฉวีทั้งหลาย ตถาคตรับภัตตาหารของนาง อัมพปาลีคณิกา สำหรับวันพรุ่งนี้ไว้แล้วแล”^{๑๓๒}

การที่พระพุทธเจ้าปฏิบัติต่อสตรีที่มีสถานภาพอาชีพนางนักร้องโสเภณีอย่างเสมอภาคกับชาย และมี สถานภาพความเป็นกษัตริย์อย่างกษัตริย์ลิจฉวี โดยไม่คำนึงว่าพระพุทธเจ้าเองก็เป็นเพศชายและเป็นผู้มีสถานภาพแห่งกษัตริย์เช่นกัน ดังกรณีที่พระพุทธเจ้ารับคำเชิญไปฉันภัตตาหารที่บ้านนางอัมพปาลิซึ่งเป็นหญิงนักร้องโสเภณีในสมัยพุทธกาล และได้ปฏิเสธคำทูลเชิญของกษัตริย์ลิจฉวีที่มาทูลเชิญในวันเดียวกันนั้น เป็นการให้ความสำคัญที่เสมอเหมือนกัน

^{๑๓๐} วิมพา. (ไทย) ๒/๖๕๕/๗๓๖, วิ.จุ. (ไทย) ๖/๑๘๕-๒๑๓/๒๑๘-๒๔๑.

^{๑๓๑} วิ. ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๒๔๒/๔๐๐, กงขา.อ.๓๓๘-๓๓๙, อง.พุท. ๒๐/๒๐๒-๒๐๓/๑๒๓, วิ.จุ. (ไทย) ๖/๒๒๘-๒๓๙.

^{๑๓๒} ที.ม. ๑๓/๙๒/๒๖๘-๒๗๒.

ในอัครัญญสูตร ที่มณิกาย ปาฏิภวรรค เป็นเรื่องราวเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่บนปราสาทที่นาง วิสาขามิคารมารดา สร้างไว้ในบุพพาราม กรุงสาวัตถี กระทั่งเวลาเย็นวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เสด็จจรงกรมอยู่ กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาท ได้มีวาเสฏฐะสามเณร และการทวาชะสามเณร ซึ่งร่ออุปสมบทเป็นภิกษุ ชวนกันไปเฝ้า ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสถามว่าบรรดาพราหมณ์ไม่ว่าหรือที่มาอุปสมบท วาเสฏฐะและการาได้ทูลตอบว่าถูก พราหมณ์ทั้งหลายด่าว่าอย่างแรงและดูถูกว่าวรรณะอื่นนอกจากพราหมณ์นั้นเลวทรามต่ำต้อยหมด วรรณะ พราหมณ์ประเสริฐที่สุด เพราะเกิดจากพระโอษฐ์(ปาก)ของพระพรหม พวกสมณะล้วนคือวรรณะที่เลวทราม พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนว่าเป็นคำกล่าวที่ไม่ถูกต้องเพราะแท้จริงแล้ววรรณะพราหมณ์นั้นถือกำเนิดมาจากการ ตั้งครรภ์ของแม่พราหมณ์ และคนทุกชั้นวรรณะต่างก็มีทั้งดีและไม่ดี ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หากประพฤติผิดเช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ก็ต้องว่ากันตามที่มีผิด มิใช่เกิดเป็นวรรณะศูทรแล้วจะต้องเป็นคน เลวคนชั่ว หรือเกิดเป็นวรรณะพราหมณ์ต้องเป็นคนดีคนประเสริฐสูงกว่าผู้อื่น เช่นศูทรที่ปฏิบัติธรรมก็มีฐานะ เทียบเท่าพราหมณ์ ส่วนพราหมณ์ซึ่งทำความผิดก็มีฐานะเป็นโจรได้เช่นกัน นอกจากนี้ในทางธรรมทุกชั้น วรรณะต่างก็มีสิทธิในการปฏิบัติธรรมอย่างเท่าเทียมกัน การตัดสินความเป็นคนไม่ได้ตัดสินที่วรรณะหรือชาติ กำเนิดแต่ตัดสินจากการกระทำของบุคคลนั้นๆ และในตอนท้ายได้ตรัสสอนว่าทุกชั้นวรรณะหากสามารถสำรวม กาย วาจา ใจ เจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ แล้ว ก็สามารถที่จะปรินิพพานได้ (ดับกิเลสดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิงภายใน ชาตินี้) ว่า

“ดูก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ กษัตริย์ก็ดี ฯลฯ พราหมณ์ก็ดี ฯลฯ แพศย์ก็ดี ฯลฯ ศูทรก็ดี สำรวมทาง กาย สำรวมทางวาจา สำรวมทางใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๗ แล้ว ย่อมปรินิพพานในโลกนี้แท้” ^{๑๓๓}

ส่วนในพระสูตรอื่นๆก็มีหลักธรรมที่กล่าวถึงความเท่าเทียมกันของมนุษย์ เริ่มตั้งแต่การกำเนิด รวมไปถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดถึงความเท่าเทียมในโอกาสที่จะบรรลุธรรมด้วยกัน เห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธระบบวรรณะว่า “ไม่ใช่สิ่งกำหนดความแตกต่างหรือกำหนดคุณค่าความเป็นมนุษย์ แต่สิ่งที่กำหนดคือกรรม หรือการกระทำของแต่ละคน” ^{๑๓๔} ดังข้อความที่ตรัสไว้ใน วสสสูตร ว่า

“น ชจจวสโลโหติ น ชจจา โหติ พราหมโณ
กมมุนา วสโลโหติ กมมุนา โหติ พราหมโณฯ
คนจะเลว หรือประเสริฐ เพราะชาติกำเนิด ก็หา ไม่
แต่จะเป็นคนเลวหรือประเสริฐ ก็เพราะการกระทำ” ^{๑๓๕}

จากตัวอย่างสรุปได้ว่า ความเสมอภาคที่ปรากฏในพุทธเถรวาท ไม่ได้เน้นความหมายไปในความเสมอภาคทางการเมืองการปกครอง แต่เป็นความเสมอภาคจากความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ อันเริ่มมาจากตั้งแต่มีก่อนเกิด ตอนเกิด ตอนมีชีวิต ทุกคนมีความเสมอภาคและมีโอกาสที่เท่าเทียมกันในการทำความดีหรือความชั่ว ไม่ว่าจะเป็นเกิดในสกุลหรือประเทศใด ไม่ว่าเป็นบุรุษหรือสตรีทุกคนล้วนมีความเสมอภาคและเท่าเทียมกันในการที่จะกระทำหรือไม่กระทำการใดๆได้พอกัน ส่วนสาเหตุที่ทำให้คนมีความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันก็เพราะหน้าที่การงานหรืออาชีพเท่านั้น หาใช่เป็นเพราะมีกำเนิดมาด้วยชะตาของพระพรหมตามความเชื่อในสังคมอินเดียโบราณ

^{๑๓๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๕/๗๐/๑๔๕-๑๖๕

^{๑๓๔} พระมหาธรรมรัตน์ อริยธมโม (ยศขุน) “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก” หน้า ๘๗.

^{๑๓๕} ชุ.สุ.๒๕/๓๐๖/๓๕๒.

๓.๑.๔.๒ ระบบเศรษฐกิจที่ยึดสังคมเป็นที่ตั้ง

ความเป็นอยู่ของประชาชนสมัยพุทธกาลในส่วนที่มีหลักฐานที่พอจะทราบได้จากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ปรากฏว่าประชาชนในหมู่บ้านหนึ่งๆย่อมมีที่ดินเป็นสมบัติที่ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองเป็นส่วนมาก ดังจะเห็นได้จากข้อความต่างๆที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกที่กล่าวถึงที่ดินจำนวนมากตกเป็นสมบัติของเจ้าของกรรมสิทธิ์แต่ผู้เดียว หรือเป็นสมบัติของผู้ปกครองเมืองหรือของพระเจ้าแผ่นดินนั้น ไม่มีข้อความที่กล่าวไว้ชัดเจน^{๑๓๖} จากการศึกษาพบว่าพระราชผู้ปกครองรัฐมีสิทธิ์ที่จะชักส่วนจากของดิบที่เกิดขึ้นซึ่งเท่ากับการเก็บภาษีประจำปีได้ ส่วนที่ดินรกร้างว่างเปล่า ปราศจากเจ้าของผู้เป็นกรรมสิทธิ์ พระราชาก็อาจพระราชทานให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งก็ได้ เพราะที่ดินรกร้างว่างเปล่าภายในรัฐที่ปราศจากทายาทจะตกเป็นของพระราชทั้งสิ้น

การครอบครองปัจจัยการผลิตในยุคดังกล่าวก็ไม่แตกต่างกับสังคมในยุคต่อมา เพราะ ในยุคนั้นกระบวนการทางเศรษฐกิจก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เช่น มีการจับจองหรือเช่าซื้อที่ดิน มีการซื้อขาย มีการครอบครองทรัพย์สินส่วนตัว มีการทำกรรมสิทธิ์ มีการเลี้ยงสัตว์ มีอาชีพเฉพาะวรรณะ มีผู้ใช้แรงงานที่ใช้แรงงานและเปลี่ยนกับอาหารและที่อยู่อาศัยที่เรียกว่า “ทาส” มีผู้ใช้แรงงานแลกกับเงินที่เรียกว่า กรรมกรรับจ้าง และมีการประกอบอาชีพอื่นๆเช่น การช่าง การศิลปกรรม เป็นต้น

สังเกตได้ว่าในสมัยดังกล่าวมนุษยอยู่ในระดับสังคมทั่วไปหรือสังคมโลกียะ อันเป็นสังคมของคฤหัสถ์ผู้ยังต้องครองเรือน^{๑๓๗} นั้นยังคงเป็นสังคมแห่งการแสวงหาวัตถุผลผลิตเพื่อการดำรงชีพพระพุทธเจ้าไม่ทรงกล่าวถึงการนำระบบทรัพย์สินส่วนกลางมาใช้กับสังคมคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน แต่ทรงมุ่งให้คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนต้องมีระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัว ดังจะเห็นได้จากหลักธรรมในด้านเศรษฐกิจที่ทรงสอนให้อุบาสกอุบาสิกาขยันขันแข็งในการทำมาหากิน กล่าวคือ ชาวพุทธจะต้องไม่ประกอบมิจฉาอาชีพ ๕ อย่าง คือ การค้าอาวุธ ค้ามนุษย์ ค้าขายสัตว์ ค้าขายของมีเนเมา และยาพิษ^{๑๓๘} นั้นหมายถึงชาวพุทธจะต้องเอาจริงเอาจังในการจัดการเศรษฐกิจของตน โดยแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น^{๑๓๙}

ชั้นที่ ๑ การแสวงทรัพย์และรักษาทรัพย์

๑. ติฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ คือ หลักการที่จะทำให้ร่ำรวย

- ๑.๑ อุฏฐานสัมปทา ต้องขยันหมั่นเพียร
- ๑.๒ อารักขสัมปทา ต้องรู้จักเก็บรักษาคุ่มครองโภคทรัพย์
- ๑.๓ กัลยาณมิตตตา ต้องรู้จักเสวนาคบหาคนดีเป็นมิตร

^{๑๓๖} ชนิต อยู่โพธิ์, ภาวะเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล, พิมพ์ในงานชาปณกิจศพ. นายเพิ่มอยู่โพธิ์. หน้า ๑

^{๑๓๗} วิ.จุ.(ไทย)๗/๓๓๐/๑๖๘.

^{๑๓๘} อัง.ปญจก (ไทย)๒๒/๑๗๗/๒๙๕.

^{๑๓๙} พระมหาดวงเด่น วิฑูญาโณ, “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดปรัชญาการเมืองของคาร์ล มาร์กซ”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕

- ๑.๔ สมชีวิตา ต้องรู้จักใช้จ่ายให้เหมาะสม^{๑๔๐}
๒. กุลจิรัฏฐิติธรรม ๔ คือ หลักการที่จะทำให้ตระกูลมั่นคง
- ๒.๑ นัฏฐคเวสนา ของหายของหมดรู้จักหามาไว้
- ๒.๒ ชินณปฏิสังขรณา ของเก่าของเก่าชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม
- ๒.๓ ปริมิตปานโกชนา รู้จักประมาณในการกินการใช้
- ๒.๔ อธิปัจจสีลวันตสถาปนา ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน^{๑๔๑}

ขั้นที่ ๒ การบริหารจัดการทรัพย์

โกควิภาค ๔ (โกคาทิยะ) ต้องจัดสรรแบ่งทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน

๑. เอเคน โภเคญฺชเยยฺย แบ่ง ๑ ส่วนเพื่อสงเคราะห์ทิศ ๖
๒. ทวีทิกมมํ แบ่ง ๒ ส่วน เพื่อลงทุนประกอบกิจการงาน
๓. จตุตถณฺจนิชาเปยฺย แบ่ง ๑ ส่วน เพื่อเก็บออมไว้ใช้ยามจำเป็น

ขั้นที่ ๓ การใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์

๑. สงเคราะห์และเลี้ยงดูสังคมตามหลักทิศ ๖ ได้แก่ ทิศเบื้องหน้าคือ บิดามารดา, ทิศเบื้องขวา ครูบาอาจารย์, ทิศเบื้องหลัง, คือสามีและภรรยา, ทิศเบื้องซ้าย คือ มิตรสหาย, ทิศเบื้องบน คือ สมณะ, ทิศเบื้องล่าง, คือ ลูกจ้าง^{๑๔๒}
๒. สงเคราะห์และเลี้ยงดูสังคมตามหลักพลีกรรม ๕ คือ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ อติถีพลี ต้อนรับแขก, ปุพฺพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย, ราชพลี เสียภาษีอากร, เทวตาสพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา^{๑๔๓}
๓. สงเคราะห์และเลี้ยงดูสังคมตามหลักสังคหวัตถุ ๔ คือ ทาน ให้ทั่วไป, ปิยวาจา พูดจาน่ารับฟัง, อตถจริยา ช่วยเหลือบำเพ็ญประโยชน์, สมานัตตา ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับคนร่วมสังคม^{๑๔๔}

ดังนั้น สังคมโลกียะจะต้องดำรงตั้งอยู่บนพื้นฐานของกฎสากล คือ ศีล ๕ โดยแยกย่อยออกเป็น กายสุจิริต ๓ วจีสุจิริต ๔ มโนสุจิริต ๕ มโนสุจิริต ๓ หรือเรียกว่ากุศลกรรม ๑๐^{๑๔๕} และศีล ๕ นี้เองที่เป็นกรอบรักษาสังคม และเอื้อให้เกิดสังคมแห่งสารณียธรรมที่กระทำต่อกัน พูดต่อกัน ติดต่อด้วยความเมตตา รู้จักแบ่งปันเอื้อเพื่อ โอบอ้อมอารี มีความประพฤติและความเห็นที่ตรงกันเสมอ^{๑๔๖} จึงกล่าวได้ว่า มิติของสังคมและการเมืองในระดับโลกียะนี้ถือว่าสำคัญยิ่ง เพราะเป็นการจัดวางระบบสังคมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับอาชีพ หน้าที่ การงาน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ และโดยหลักการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ

^{๑๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ:เอส.อาร์.พรินต์แมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๖.

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๑๔๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓.

^{๑๔๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

^{๑๔๕} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๗๓/๓๑๗, ที.ปา.อ. (ไทย) ๘๔/๓๔.

^{๑๔๖} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๔/๓๖๘-๓๖๙.

ความยากจน ความขี้เกียจ ชาวพุทธจะต้องร่ำรวยเป็นมหาเศรษฐี จะต้องเป็นคนฉลาดอดออม ตื่นตัว ขยัน
ขันแข็งและต่อสู้ในการทำมาหากิน เพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก และเพื่อก้าวไปสู่สังคมแห่งอิสรภาพด้าน
เศรษฐกิจ

๓.๑.๔.๓ เป็นสังคมแห่งพระศรีอริยเมตไตรย

สังคมพระศรีอริยเมตไตรยเป็นช่วงเวลาโลกอีกยุคหนึ่งใน ๔ ยุค^{๑๔๗} ตามความเชื่อทาง
พระพุทธศาสนาซึ่งในยุคนี้ มนุษย์เกิดมาล้วนเป็นคนดี ดำรงชีพตามหลักกุศลผลบุญ เว้นความชั่วกลัวบาปอย่าง
เคร่งครัด ให้ทานรักษาศีล และเจริญภาวนาไม่ขาด เป็นยุคของพระศรีอริยเมตไตรยมาตรัสรู้ สภาพการณ์โลก
ในยุคพระศรีอริยเมตไตรยนั้น ประชาชนไม่ต้องพึ่งโรงพยาบาล ไม่ต้องกังวลว่าจะไม่มีค่าพยาบาล เพราะคนทั้ง
ปวงจะปราศจากโรคพยาธิ ไม่มีใครเจ็บไข้ ไม่ว่าโรคตาหรือโรคอื่นใดที่คนในปัจจุบันเป็นกันมาก คนก็ไม่รู้จัก
เจ็บป่วย มีโรคที่หนีไม่พ้นอยู่ ๓ โรค คือ^{๑๔๘} (๑) อิจฉาโรค ได้แก่ กิริยาที่มีอาการแสบท้อง และมีความ
ปรารถนาแต่จะบริโภคอาหาร (๒) อนสนะโรค เป็นอาการโรคที่เกิดขึ้น เมื่อบริโภคอาหารอันประณีตอิ่มแล้ว
คือ เมากินอาหารบังเกิดความเกียจคร้าน ง่วงเหงา ไม่ต้องการที่จะบริโภคอาหารอีกต่อไป และ (๓) เป็นโรคชรา
เป็นอาการที่ร่างกายคร่ำคร่าชราลง ซึ่งในสมัยนั้นทุกๆหมู่บ้าน ทุกๆชุมชน พืชพันธุ์ธัญญาหาร มีทั้งไม้ดอก
และไม้ผล อากาศอบอุ่นไปด้วยกลิ่นหอมของดอกไม้ นานาพันธุ์โดยปราศจากมลพิษทุกชนิด ผลไม้อุดมสมบูรณ์
ออกดอก ออกผลตลอดพร้อมที่จะรับประทานอาหารได้ทั้งปี ยุคสมัยนั้นมีฤดูกาลแห่งดินฟ้าอากาศจะได้รับการ
ควบคุมให้อยู่ในระดับเดียวกันและมีอากาศที่เหมาะสมมีความเป็นอยู่อย่างสบายหนาวร้อนก็ไม่ร้อน หนาวหนาวก็
ไม่หนาว หน้าฝนฝนก็ตกไม่มากตกพอแค่พื้นชุ่มดินอยู่ตลอดเวลา^{๑๔๙} อาจกล่าวสรุปสภาพการณ์ในโลกยุคพระ
ศรีอริยเมตไตรย^{๑๕๐} ประการ ดังนี้

๑) สุขอนามัย มนุษย์ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บอื่นมีเพียงโรค๓ชนิดเท่านั้นคือ (๑) อิจฉาโรคโรค
หิวคืออยากกินอาหาร (๒) อนสนโรคคือโรคที่เกิดจากการกินอาหารอิ่มแล้วง่วงนอนและ (๓) ชราโรค
คือโรคคือความแก่ชรา

๒) สถาบันครอบครัว หญิงชายมีอายุ ๕๐๐ ปีจึงจะแต่งงานกันชายจะมีภรรยาเดียวหญิงจะมี
สามีเดียวภรรยาและสามีไม่มีการประพฤตินอกใจไม่มีการทะเลาะวิวาทต่างพูดจากันด้วยถ้อยคำ
ไพเราะเสนาะโสตสถาบันครอบครัวมีแต่ความสุข

^{๑๔๗} ๑.กฤตยุค ยุคนั้นมนุษย์ที่เกิดมาล้วนเป็นคนดีดำรงชีพตามหลักกุศลกรรมบถเว้นชั่วกลัวบาปอย่างเคร่งครัดให้ทาน
รักษาศีลและเจริญภาวนาไม่ขาดเป็นยุคของพระศรีอริยเมตไตรยจะมาตรัสรู้ ๒.เตรตรยุค ยุคนั้นมนุษย์ที่เกิดจะเป็นคนดี๓ส่วน
และจะมีคนไม่ดี ๑ ส่วนยุคเริ่มเสื่อมถอยมีการเบียดเบียนกันแต่ยังมีจำนวนไม่มากนัก ๓.ทวาปรยุคยุคนั้นมนุษย์ที่เกิดจะเป็น
คนดี ๒ ส่วน และมีคนชั่ว ๒ ส่วน มีพลังของความดีกับความชั่วเท่ากันและ ๔.กัลยยุคในยุคนั้นมนุษย์ที่เกิดจะเป็นคนดี ๑ ส่วน
อีก ๓ ส่วนจะเป็นคนไม่ดีไม่มีคุณธรรมความเสื่อมถอยเข้ายึดครองเกือบทุกพื้นที่ในโลกความเดือดร้อนใจเกิดขึ้นไม่เว้นแต่
ละวันผู้คนไร้เมตตาธรรมสำนึกเป็นยุคสิ้นสุดแห่งความเจริญทุกอย่างเกิดภาวะมิลลัญญี (ความเสื่อมถอย) คือปรากฏการณ์ที่แสดง
ถึงความล้มเหลวด้านคุณธรรมจริยธรรมของมวลมนุษย์ภาวะเสื่อมนี้เกิดขึ้นภายในเจ็ดวันสุดท้ายของยุคนี้. พระยาธรรมปรีชา
(แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๕).

^{๑๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗

^{๑๔๙} พระมหาวิริจิต ญาณคุโณ (เขียวชาญ), “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของคติความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยใน
ทุกปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๑๕๐} มานพนักการศึกษา, พุทธทำนายและโลกพระศรีอาริย์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
ม.ป.ป.), หน้า ๗๒-๗๕.

๓) **ทรัพย์สมบัติ** ไม่มีความเหลื่อมล้ำทางฐานะและทรัพย์สินทุกคนต่างได้ในสิ่งที่ตนปรารถนา จากต้นกลีปพฤกษ์แต่ทุกคนล้วนปราศจากความโลภตั้งมั่นอยู่ในสันโดษและไม่มีใครยากจนจึงไม่มีความกังวลในการแสวงหาทรัพย์สมบัติทั้งหญิงและชายต่างก็ไม่ต้องประกอบอาชีพใด ๆ มีแต่เที่ยวเล่น สนุกสนานรื่นเริง

๔) **อาชญากรรม** เมื่อมนุษย์มีศีลธรรมเป็นอยู่อย่างสุขสบายห่างไกลลึกลับปราศจากการรบกวน ฆ่าฟันการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตการโกหกหลอกลวงฉกชิงวิ่งราวลักขโมยหรือแม้แต่คิดอยากจะได้ทรัพย์สมบัติของคนอื่นก็ไม่มีต่างชวนช่วยประกอบแต่กุศลกรรมทั้งสิ้น

๕) **สิ่งแวดล้อม** แผ่นดินจะราบเรียบเสมอกันคุดหน้ากลองฤดูหนาวก็จะไม่หนาวมากฤดูร้อนก็จะไม่ร้อนมากฝนก็ตกต้องตามฤดูกาลและทุกพื้นที่ไม่มีพายุร้ายแรงแม่น้ำห้วยหนองคลองบึงและสระต่าง ๆ มีน้ำเต็มเปี่ยม น้ำนั้นใสเย็นสนิทบริสุทธิ์สะอาดทั้ง ๒ พากฝั่งเป็นหาดทรายขาวสะอาดมีบรรดาดอกไม้ผลไม้ ออกดอกออกผลโดยทั่วไป

๖) **พืชพันธุ์ธัญญาหาร** ข้าวสาเลี่ยมล็ดเตี้ยวตกลบนแผ่นดินจะงอกขึ้นแตกหน่อเป็นกอได้ เมล็ดข้าวเป็นจำนวนมากต้นไม้อื่นทั้งหลายจะออกผลสุกห้ามทุกฤดูกาล

ในหนังสือพระมาลัยกล่าวไว้ว่าพระเมตไตรยโพธิสัตว์มีดำรัสสั่งกับพระมาลัยเถระว่า “หากชาวชมพูทวีปผู้ปรารถนาจะพบกับอามตมาพึงอุตสาหะสดับฟังเทศน์มหาชาติ (เวสสันดรชาดก) ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ภายในวันเดียวบูชาด้วยประทีปธูปธูปดอกบัวดอกไม้ต่าง ๆ อย่างละ ๑,๐๐๐ หากกระทำดังนั้นก็จะได้พบกับอามตมาในอนาคตกาล”^{๑๕๑}

คัมภีร์ “อมตสธารา” ฎีกาอนาคตวงศ์แสดงไว้ว่าบุคคลที่จะได้ไปเกิดในโลกยุคพระศรีอริยเมตไตรยได้แก่

- ๑) บุคคลผู้รักษาศีล ๕ บริบูรณ์
- ๒) บุคคลผู้รักษาอุโบสถศีล
- ๓) บุคคลที่บวชในพระพุทธศาสนาและสนับสนุนให้ผู้อื่นบวช
- ๔) บุคคลที่สร้างวัดถวายพระสงฆ์สร้างเจดีย์ปลูกต้นไม้
- ๕) บุคคลที่ปลูกต้นไม้ไว้ในวัดเพื่อให้เกิดความร่มรื่นและเป็นประโยชน์แก่พระสงฆ์และผู้คนได้

อาศัยร่วมเงาในการประกอบกุศลกรรม

- ๖) บุคคลที่สร้างสะพานใหญ่น้อยให้เป็นสาธารณะทานแก่บุคคลที่สัญจรไปมา
- ๗) บุคคลที่สร้างถนนปรับปรุงหนทางให้ความสะดวกแก่บุคคลที่เดินทาง
- ๘) บุคคลผู้ให้ทานรักษาศีลเจริญภาวนาและประกอบกุศลกรรมบถ ๑๐

ส่วนบุคคลที่ไม่สามารถจะไปเกิดในยุคพระศรีอริยเมตไตรยเพราะกระทำความผิดคือ “อนันตริยกรรม ๕” และกรรมชั่วอื่น ๆ ได้แก่

- ๑) บุคคลที่ฆ่ามารดา
- ๒) บุคคลที่ฆ่าบิดา
- ๓) บุคคลที่ฆ่าพระอรหันต์

^{๑๕๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดกญาณสิริเถระ ป.ธ.๙), พระมาลัยลงโปรดสัตนรก, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๐.

๔) บุคคลที่ทำร้ายพระพุทธเจ้า

๕) บุคคลที่ยุยงสงฆ์ให้แตกกันหรือผู้ทำลายความสามัคคีของหมู่คณะ

๖) บุคคลที่ลักของสงฆ์กินของสงฆ์โกงของสงฆ์

๗) บุคคลที่ประทุษร้ายตระกูลทำร้ายภิกษุณีตัดต้นพระศรีมหาโพธิ์ลักลอบขุดพระเจดีย์ตัด

เศียรพุทธรูป

๘) บุคคลที่ประมาทมัวเมาอยู่ในเบญจกามคุณคือรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสบุคคลเหล่านี้ไม่อาจจะบังเกิดในโลกยุคพระศรีอริยเมตไตรยได้นั้นผู้ปรารถนาจะเกิดพบศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยพึงงดเว้นจากอกุศลกรรมต่างๆเหล่านี้ประกอบกุศลกรรมและสดับฟังเทศน์มหาชาติ (เวสสันดรชาดก) ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ภายในวันเดียวก็จักได้สมปรารถนา

เพราะฉะนั้นสังคมพระอริยเมตไตรยเป็นสังคมในอุดมคติตามแนวพุทธ นับว่าเป็นสังคมอุดมคติที่สามารถนำความสุขมาสู่สังคมได้ ดังคำกล่าวของท่านพุทธทาสที่ว่า “โลกพระศรีอารยอยู่แค่ปลายจมูก” เพราะถ้าบุคคลในสังคม เป็นบุคคลผู้รักาศิล ๕ บริบูรณ์รักหาอุโบสถศีล เป็นบุคคลที่บวชในพระพุทธศาสนาและสนับสนุนให้ผู้อื่นบวช และบุคคลที่สร้างวัดถวายพระสงฆ์สร้างเจดีย์ปลูกต้นโพธิ์ สังคมพระศรีอริยเมตไตรยย่อมเกิดขึ้นแล้ว

๓.๑.๕ สรุป

การดำรงอยู่ของสังคมใดสังคมหนึ่ง จำเป็นจะต้องอิงอาศัยกรอบแนวคิดทางสังคมและการปกครองอย่างใดอย่างหนึ่ง เบื้องต้นแนวคิดการพัฒนาทางสังคมในพุทธศาสนาเถรวาทเกิดขึ้นเนื่องจากสภาพสังคมเก่าเป็นสังคมแห่งความทุกข์ ที่เกิดอิทธิพลความเชื่อที่มีอยู่ในคัมภีร์พระเวทไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมการบูชาัญญ และระบบสังคมแบบวรรณะ ที่เชื่อว่าชาติกำเนิดเป็นเครื่องวัดคุณค่าความดีงามของมนุษย์ จากแนวคิดความเชื่อดังกล่าว ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมที่เป็นไปเพื่อการแสวงหาและรักษาอำนาจผลประโยชน์ของคนเฉพาะกลุ่ม ทั้งยังเป็นเครื่องมือในการกำจัดลงโทษคนในสังคมเดียวกันอย่างยุติธรรม กล่าวคือ คนที่เกิดในวรรณะสูงมักจะมีอำนาจในการปกป้องผลประโยชน์ของตนและทำการกดขี่ขูดรีดเอารัดเอาเปรียบหรือกีดกันและดูถูกเหยียดหยามคนอื่น ที่อยู่ในวรรณะต่ำ ซึ่งก็ได้สะท้อนสภาพสังคมที่ไม่มีความยุติธรรม ไม่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

พระพุทธเจ้าทรงใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือในการสร้างสังคมใหม่ เพื่อให้สังคมเป็นสังคมแห่งสติปัญญาตามหลักไตรสิกขา ในส่วนของสังคมผู้ครองเรือนนั้นพระพุทธเจ้าทรงกำหนดศีลไว้เพียงศีล ๕ ศีล ๘ เท่านั้น เพราะเหตุว่าพระองค์ไม่สามารถเข้าไปแก้ไขระบบโครงสร้างอำนาจการปกครองได้มากไปกว่านี้ แต่สำหรับในส่วนของสังคมสงฆ์พระองค์ได้บัญญัติศีลและกำหนดทิศทางหรือลักษณะของสังคมได้อย่างอิสระ สังคมสงฆ์ได้เป็นสังคมที่สะท้อนการสลายความแตกต่างหรือสถานะทางชนชั้นวรรณะเป็นสังคมที่ได้รับการปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมทั้งในด้านสิทธิและโอกาส ทั้งในด้านกายและจิตใจนอกจากนี้สังคมสงฆ์ไม่ปรากฏตัวผู้นำที่เป็นปัจเจกภาวะ แต่ปรากฏสถานะบทบาทหน้าที่ความสัมพันธ์ในเชิงสังคมกล่าว คือ ปรากฏธรรมนิยมปฏิบัติต่อกันในฐานะอุปัชฌาย์อาจารย์ ศิษย์หรือกัลยาณมิตรเหมือนดังสถานะหรือหน้าที่ปู่ย่าตายายบิดามารดาและญาติมิตรนั้น

กล่าวโดยรวมสังคมสงฆ์เป็นระบบสังคมที่โครงสร้างอำนาจขึ้นอยู่กับสังคมส่วนรวมเป็นสังคมที่มีการปกครองกันเองโดยอำนาจเด็ดขาดจากพระธรรมวินัยซึ่งมีได้อยู่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งสงฆ์ทุกรูปมีสิทธิ์ มี

อำนาจมีส่วนร่วมในการปกครองอีกทั้งสงฆ์ทุกรูปยังมีเป้าหมายเสียสละเพื่อส่วนรวมให้มีความสำคัญ ให้ความสำคัญเคารพต่อส่วนรวมเป็นหลัก นอกจากนี้ ระบบศีลถือได้ว่าเป็นธรรมนูญหรือเป็นกรอบปฏิบัติอันสูงสุดของสังคม ซึ่งได้สร้างความมีศักดิ์ศรี ความเท่าเทียมและความยุติธรรม รวมทั้งได้สร้างเสรีภาพที่เป็นไปเพื่อรักษาสังคมส่วนรวม

ในส่วนของการจัดสรรทรัพย์สินพระพุทธรเจ้าไม่ทรงเอ่ยถึงการครอบครองกรรมสิทธิ์ในจำนวนเท่าที่จำเป็นในสังคมโลกียะ เพราะหลักธรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตส่วนเน้นการขยันหมั่นเพียร ไม่ให้เกียจคร้าน แต่ในส่วนของสงฆ์พระพุทธรเจ้าได้ทรงกำหนดการใช้ทรัพย์สินส่วนตัวเท่าที่จำเป็น คือ ให้มีใช้ได้ไม่ขาดแคลนหรือเพียงพอต่อการดำรงเพศ บรรพชิต ที่เหลือส่วนเกินทรงให้สละเข้าเป็นของกองกลางเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน ไม่ทรงอนุญาตให้มีสิทธิในการสะสมเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวทรัพย์สินส่วนรวมจะถูกแจกจ่ายให้ได้ใช้ประโยชน์อย่างทั่วถึงกัน สังคมสงฆ์จึงเป็นสังคมที่ไม่เอาส่วนเกินไม่มีการพุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อหรือใช้สอยเกินความจำเป็น และยังเป็นสังคมที่เป็นไปเพื่อการลดละกิเลสค้นหาความทะยานอยากยังมีข้อหน้าสังเกตที่เห็นเด่นชัดก็คือ พระองค์ไม่ทรงนำรูปแบบหรือระบบทรัพย์สินส่วนกลางของสังคมสงฆ์ไปใช้กับสังคมของอุบาสกอุบาสิกา นี่ก็อาจจะเป็นคำตอบให้รู้ว่าระบบทรัพย์สินส่วนกลางที่จัดว่าเป็นแนวคิดของสังคมนิยมอาจจะเหมาะสมที่จะนำไปใช้กับสังคมพิเศษเล็กๆ หรือสังคมเฉพาะกลุ่มเท่านั้นหรือก็เป็นไปได้ที่รูปแบบของสังคมสงฆ์อาจจะใหม่เกินไปและยังแตกต่างหรือตรงข้ามกับสังคมเก่าซึ่งก็อาจจะเสี่ยงต่อการถูกต่อต้านจากสังคมเก่าได้ ดังนั้นรูปแบบแนวคิดสังคมนิยมจึงถูกจำกัดและถูกนำไปใช้กับสังคมสงฆ์เพียงสังคมเดียว

๓.๒ ตัวอย่าง : รูปแบบของสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๒.๑ ต้นแบบแห่งธรรมราชา ของพระเจ้าอโศกมหาราช

พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพระเจ้าแผ่นดินในประวัติศาสตร์ เป็นการยืนยันถึงการปฏิบัติได้จริงในเรื่องการปกครองโดยธรรม ที่มีใช้เป็นแต่เพียงอุดมคติตามคัมภีร์หรือตำนานเท่านั้น พระองค์ทรงยืนยันชัดเจนแม้กระทั่งปีที่พระเจ้าอโศกมหาราชเสวยราชสมบัติ พระเจ้าอโศกมหาราชนั้นทรงเป็นต้นแบบแห่งธรรมราชา ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายทรงปฏิบัติตาม และการที่ทรงอ้าง เช่นนั้นได้ ก็อาจเป็นเพราะพระเกียรติคุณของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นที่ทราบกันทั่วไปในหมู่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา นอกเหนือจากหลักฐานพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระองค์ที่ปรากฏชัดเจนในจารึกต่างๆ ที่จารึกไว้ตามสถานที่ต่างๆ ในอาณาจักรของพระองค์และดินแดนใกล้เคียง ซึ่งผู้เขียนจะนำมาแสดงเพื่อให้ถึงหลักฐานจริยวัตรแห่งความเป็นธรรมราชาของพระองค์ดังนี้

๑) **หลักธรรมวิชัย** หลักธรรมวิชัย หมายถึง การเอาชนะศัตรูด้วยธรรม ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมว่า “พระองค์ทรงชนะโดยธรรม มิต้องใช้อาชญา มิต้องใช้ศาสตรา” ^{๑๕๒} พระเจ้าอโศกทรงอธิบายเรื่องดังกล่าว พร้อมทั้งกล่าวถึงธรรมวิชัยของพระองค์ไว้ในจารึกที่ ๑๓ ข้อ ๘ และ ๑๐ ดังนี้ “๘.ข้อสำคัญในชัยชนะของพระเจ้าแผ่นดินก็คือ ธรรมวิชัย ก็ธรรมวิชัยนั้น พระเจ้าแผ่นดินพึงได้มาในอาณาจักรนี้ และในชายแดนทั้งปวงประมาณ ๘๐๐ โยชน์ มีพระเจ้ากรุง โยนะ ชื่อ อันติโยคะ ยังมีพระราช ๔ องค์ชื่อ ตูรมยะ ชื่อ อันติโกนะ ชื่อ มคะ ชื่อ อลิกสุนทระ ตอนล่างมีเมืองโจหะ ปันตียะตลอดถึงตัมพปณิ ในทำนองเดียวกันในโยนะ และ กัมโพชะ ใน

^{๑๕๒} สุต. ที. มหา ๑๐/๒๘.

นากะ ในนาภปันติ ในโกชปิตินิกี ในอันธระ และปิลินทะ ทุกแห่งพลเมืองประพตตามคำสั่งสอน
อบรมของพระเจ้าแผ่นดินอย่างนี้เหมือนกัน ในที่ใดทูตของพระเจ้าแผ่นดินไปไม่ถึง พลเมืองแม้ในที่นั้น
ได้ฟังธรรมและข้อปฏิบัติ พิธีการ คำสั่งสอนอบรม ก็ทราบซึ่งธรรมอยู่ แลจักทราบซึ่ง ต่อไป...

๑๐.ก็ลายสื่อนี้ที่จารึกไว้เพื่อความมุ่งหมายนั้นกล่าวคือลูกหลาน ของเขาควรถือและเอา
ชัยชนะอย่างใหม่ อย่าคิดเอาชนะ (ด้วยอาวุธ) บรรดานักรบพึงยินดีความสุขในชัยชนะ และผ่อน
ผันการลงโทษ จงคำนึงถึงชัยชนะนั้นด้วยธรรมวิชัยเป็นประโยชน์ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ก็ความ
ยินดีทั้งปวง จงเป็นความยินดีอันล้าลึก เพราะความยินดีอันเลอเลิศย่อมเป็นประโยชน์ ทั้งในโลกนี้
และโลกหน้า”^{๑๕๓}

ข้อความข้างต้นเป็นกล่าวถึงหลักชัยชนะที่ได้โดยธรรมที่ไม่ต้องใช้อาวุธ พระเจ้าอโศกมหาราชเมื่อทรง
ได้แคว้นกลิงค์แล้ว ก็ทรงตั้งพระทัยจะเอาชนะโดยธรรม คือไม่ใช่แสนยานุภาพ แต่ใช้บารมีที่ทรงมีกองทัพอัน
เข้มแข็ง ทำให้รัฐอื่นๆ ไม่ต่อต้านธรรมทูตที่พระองค์ส่งไปเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า ความยอมรับเช่นนี้ทำ
ให้ไม่ต้องใช้กำลังทัพ ใช้หลักราชธรรมเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงได้ชัยชนะแก่ข้าศึกแล้ว ก็ทรงสั่งสอนธรรมและให้
พระเจ้าแผ่นดินนั้น ๆ ปฏิบัติตามธรรมและสั่งสอนให้ประชาชนปฏิบัติตามธรรม การเอาชนะโดยธรรมดังกล่าว
คือ การแผ่อำนาจธรรมไม่ใช่การแผ่อำนาจทัพไปสู่ดินแดนต่าง เพื่อจะให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ซึ่งไม่เพียง
ให้ผลคือความสุขในโลกนี้เท่านั้น ยังเป็นบุญกุศลต่อไปโลกหน้าด้วย การสั่งสอนธรรมนั้นในพระไตรปิฎก
กล่าวถึงการที่พระเจ้าจักรพรรดิได้ชัยชนะบ้านเมืองต่าง ๆ ซึ่งก็คือชัยชนะด้วยฤทธิ์อำนาจของจักรแก้วจนยอม
แพ้ราบคาบทุกเมือง และทรงได้แผ่นดินทั้งหมดมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต เมื่อทรงได้ชัยชนะก็ทรงสั่งสอนธรรม
ให้บ้านเมืองเหล่านั้นยึดถือธรรม พระเจ้าอโศกทรงทำศึกครั้งยิ่งใหญ่ที่แคว้นกลิงค์ซึ่งเป็นการทำศึกด้วย
กองทัพเป็นครั้งสุดท้าย สิ่งที่พระองค์ทรงปรารถนาอย่างสูงสุดในโลกนี้ก็คือ ให้ประชาชนเข้าถึงธรรม ไม่ทรง
หวังอื่นใด อาณิสสค์ที่ทรงเผยแผ่ธรรมนี้ทรงหวังว่าจะส่งผลในโลกหน้า ผลนี้คืออะไร โดยปกติพระเจ้าจักรพรรดิ
ผู้ทรงธรรมปรารถนาผลสูงสุดในอนาคตกาลคือ ความเป็นพระพุทธเจ้า ข้อนี้แสดงว่าพระเจ้าอโศกมหาราชได้
ทรงหันหลังให้แก่เรื่องทางโลก และมุ่งหน้าไปในทางธรรมแต่เพียงอย่างเดียว

๒) ความใจกว้างทางธรรม พระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงถือปฏิบัติ และปรารถนาให้
นักบวชทั้งหลายอยู่ร่วมกับศาสนิกชนอื่นที่มีใช้พุทธศาสนิกชน และเรื่องการแผ่ความปรานีไปสู่สัตว์เดียรัจฉาน
ในหัวข้อนี้จะได้แสดงหลักฐานความใจกว้างเรื่องความเชื่อทางศาสนา ซึ่งนอกจากที่ยืนยันทางประวัติศาสตร์ที่
พระเจ้าอโศกมิได้ทำลายศาสนาฮินดู ซึ่งเป็นความเชื่อของคนอินเดียทั่วไป มิได้ทรงบังคับให้เปลี่ยนศาสนา
พระองค์ทรงแสดงพระทัยกว้าง เกี่ยวกับนักบวช ดังนี้

“๑.พระเจ้าปิยทัสสียอมยกย่องบูชานักบวชทั้งปวง ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ ด้วยการ
ให้ และด้วยการบูชายกย่องต่าง ๆ

^{๑๕๓} ทองสืบ ศุภะมาร์ค (แปล), ศิลจารึกของพระเจ้าอโศก (ปิยทัสสี) (กรุงเทพฯ : มุลนิธินวราชานุสรณ์, ๒๕๒๔), หน้า
๑๕-๑๖.

๔.การประหยัถ้อยคำเป็นรากเหง้าของการส่งเสริมแก่นสารนั้นอย่างหนึ่ง กล่าวคือการยกย่องบุชานักบวชของตนก็ดี การติเตียนนักบวชของผู้อื่นก็ดี ไม่ควรมีเช่นเดียวกันในเรื่องที่ไม่เป็นเรื่องก็ควรผ่อนผันกัน

๗.ความปรองดองกันเป็นความดี กล่าวคือผู้มีแนวความคิดต่างกันก็ควรพึงธรรมและเชื่อฟังกันได้

๘.ก็พระเจ้าแผ่นดินทรงมีความหวังอย่างนี้ กล่าวคือ หวังว่านักบวชทั้งปวงควรเป็นนักศึกษา มุ่งความดีเป็นหลัก”^{๑๕๔}

จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอโศกมหาราชทรงยกย่องบุชานักบวช ไม่ว่าจะเป็บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ คือผู้ที่ถือศีลและปฏิบัติธรรมก็ทรงยกย่อง และได้ทรงสอนประชาชน มิให้ยกย่องนักบวชของตน และกล่าวร้ายนักบวชที่ผู้อื่นนับถือ ไม่ควรให้ความนับถือที่ต่างกันมาทำลายการปฏิบัติธรรมของแต่ละฝ่าย พระองค์ทรงเห็นว่า แม้ความคิดจะต่างกันก็ควรพึงธรรมของกันและกันได้ ส่วนนักบวชนั้นแม้จะต่างลัทธิกัน แต่ก็มุ่งแสวงหาธรรมเช่นเดียวกัน ควรมุ่งเอาความดีเป็นหลัก ความใจกว้างทางธรรมนั้น นอกจากทรงปฏิบัติเองแล้วยังทรงสนับสนุนให้ประชาชนและนักบวชยึดถือด้วย จึงนับได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้นำในเรื่องความใจกว้างทางธรรมะ ซึ่งหากมีความใจกว้างในเรื่องนี้ได้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะไม่ทรงใจกว้างในเรื่องความคิดอื่น ๆ

๓) ความเมตตาในสรรพชีวิต หลักการที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงปฏิบัติและสนับสนุนให้มีการปฏิบัติในแว่นแคว้นของพระองค์มากที่สุด คือ หลักการในจกักวัดติสูตร ที่ว่า

“พ่อจงอาศัยธรรมเหล่านั้น สักการะธรรม ทำความเคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรมในชนภายใน ในหมู่พล ในกษัตริย์ผู้เป็นอนุยนต์ ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี ในชาวนิคมชาวชนบททั้งหลาย ในพวกสมณพราหมณ์ ในเหล่าเนื้อและนก ดูกรพ่อการอธรรมอย่าได้มีในแว่นแคว้นของพ่อเลย ดูกรพ่อนิ่งอันบุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของพ่อไม่มีทรัพย์ พ่อพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย ดูกรพ่อนิ่งสมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นของพ่อตวันจากความเมาความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติสโรจจะ ฝีกตนแต่ผู้เดียวสงบตนแต่ผู้เดียว ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นโดยกาลอันสมควรแล้วได้ถามสอบถามว่า ท่านขอรับ กุศลคืออะไร...”

ข้อความในจกักวัดติสูตรดังกล่าว อาจแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนแรก สอนให้พระเจ้าแผ่นดินยึดมั่นในธรรมและปฏิบัติตามธรรม ส่วนที่ ๒ คือ การปกครองดูแลผู้อยู่ในความปกครองด้วยความเป็นธรรม ไม่ให้มีการซึ่งไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นในแว่นแคว้น อธรรมที่กล่าวถึงในพระสูตรนี้คือ ความชั่วทั้งหลายอกุศลมูลทั้งหลาย เช่น ความเบียดเบียน ความหลงใหลในอบายมุขอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท แล้วให้ปฏิบัติธรรมอันเป็นการลดกิเลส ในจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชมีข้อความที่ทรงแสดงความเชื่อแผ่ธรรมและความสุขสบายไปอย่าง

^{๑๕๔} จารึกที่ ๑๒.๑, ๑๒.๔, ๑๒.๗, ๑๒.๘, หน้า ๑๓-๑๔

กว้างขวางยิ่งกว่าพระราชอาพระองค์ใด “ทาน” นับเป็นธรรมที่สำคัญทรงเน้น และอาจเป็นด้วยเหตุนี้ทำให้พระเจ้าแผ่นดินไทยที่ถือหลักการเป็นธรรมราชาทรงให้ความสำคัญแก่การทาน ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และในการตีความเวสสันดรชาดกโดยให้ความสำคัญแก่การทำทานของพระเวสสันดรยิ่งกว่าเรื่องปัญญา พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้เพียงไร จะเห็นได้จากจารึกต่อไปนี้

๓.๑) การทำทานแก่มนุษย์ การทำทานที่เป็นมนุษย์ซึ่งเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ ว่าจะเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะสูง เช่น นักบวช เพื่อนญาติ และบุคคลทั่วไปนั้น มีปรากฏในจารึก ดังนี้

“๓. การมุงคลนั้นก็ควรทำเหมือนกัน แต่มันมีผลน้อย ส่วนธรรมมุงคลนี้มีผลมาก นี่เป็นตัวอย่างธรรมมุงคลนั้น คือ การเอื้อเฟื้อในบ่าวไพร่ การเครพยำเกรงต่อครูบาอาจารย์ การงดฆ่าสัตว์ การช่วยเหลือสมณพราหมณ์ การกระทำความดีนั้นและการกระทำความอื่นเช่นนี้นั้น ชื่อว่าธรรมมุงคล ธรรมมุงคลนั้นที่บิดาบ้าง บุตรบ้าง พี่น้องบ้าง สามีบ้าง เพื่อนสนิทบ้าง คนที่คุ้นเคยบ้าง ควรพูดกันว่า ๔.นี้ดี นี่ควรทำ ย่อมเป็นมุงคล ตลอดจนถึงการส่งเสริมความมุงหมายนั้น”^{๑๕๕}

“๔. การเชื้อฟิงบิดามารดาเป็นความดี การเอื้อเฟื้อเจือจานแก่เพื่อนสนิท ญาติ และสมณพราหมณ์เป็นความดี การไม่ฆ่าสัตว์เป็นความดี การประหยัดเงินและการออมทรัพย์สินเป็นความดี”^{๑๕๖}

ข้อความดังกล่าวนอกจากจะพูดเรื่องทานแล้ว ยังสอนให้คนปฏิบัติทั้งศีลและธรรม คือ ไม่ฆ่าสัตว์ เชื้อฟิงบิดามารดา การประหยัดและการออมทรัพย์สิน คำสั่งสอนนี้คือตัวอย่างการปฏิบัติตามแบบของพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งประพฤดิธรรมและสั่งสอนธรรม เป็นการทำความดีที่เป็นหลักการให้เป็นการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมเฉพาะเรื่อง พระองค์ทรงยกย่องการปฏิบัติตามธรรมะว่าเป็นธรรมมุงคล ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าเป็นมุงคลที่มีผลมากที่สุด

๓.๒) การอุปถัมภ์บำรุงนักบวช ในส่วนที่เกี่ยวกับนักบวชนั้น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ความสำคัญเป็นพิเศษ เพราะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมและสั่งสอนธรรมได้พระราชทานที่อยู่เพื่อปฏิบัติธรรมแก่พวกอาชีวกะหลายแห่ง เช่น ถ้านิโครธ ถ้ำภูเขาลาดติกะ ถ้ำวาหิยะ ถ้ำโคปีกาและวัฏฏิกา ถ้ำเหล่านี้ทุกแห่งมีจารึกเป็นหลักฐานการพระราชทานไว้ทั้งสิ้น พระองค์ทรงให้จารึกไว้ ดังนี้

“๑.พระเจ้าปิยทัสสนีต้องการให้นักบวชทั้งปวงอยู่ในที่ทั่วไป ๒.เพราะนักบวชทั้งปวงนั้น ย่อมมุงความสามารวมตน และความสะอาดแห่งจิต ส่วนประชาชนย่อมมีความพึงพอใจ สูง ๆ ต่ำ ๆ มีความรักสูง ๆ ต่ำ ๆ นักบวชนั้นจักทำความพอใจและความรักทั้งปวงอยู่ในระดับเดียวกัน”^{๑๕๗}

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า นอกจากพระองค์จะส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแล้ว ยังทรงดูแลพุทธศาสนาเป็นพิเศษ คือ ห้ามการแตกสามัคคีในหมู่สงฆ์ ดังปรากฏในจารึกที่เสาหินหลายแห่ง เช่น ที่สารนาถที่สาญจิ ซึ่งแสดงความตั้งพระทัยจะรักษานักบวชที่ดีและขจัดนักบวชที่ไม่ดี ดังนี้

^{๑๕๕} จารึกที่ ๙.๓, ๙.๔, หน้า ๑๑.

^{๑๕๖} จารึกที่ ๓.๔.

^{๑๕๗} จารึกที่ ๗.๑-๒, หน้า ๑๐.

“๑.พระเจ้า (ปิยทัสสีตรัสไว้อย่างนี้) ห้ามไม่ให้คนใดคนหนึ่งทำลายสงฆ์ ภิกษุก็ดี ภิกษุณีก็ดี ผู้ใดทำลายสงฆ์ พึงให้นุ่งขาวท่มขาวแล้วไล่ออกไปเสียโดยไม่ให้อยู่

๒.คำประกาศนี้พึงแจ้งให้ทราบในหมู่ภิกษุและภิกษุณีอย่างนี้ พระเจ้าแผ่นดินตรัสไว้ อย่างนี้ว่า สำเนาหนังสือฉบับหนึ่งจงอยู่ในสำนักของท่าน คือ เก็บไว้ในที่เก็บหนังสือ จงเก็บสำเนา หนังสืออีกฉบับหนึ่งไว้ในสำนักของอุบาสก ก็แลอุบาสกเหล่านั้นจะไปทุกวันอุโบสถเพื่ออ่านชักซ้อม สารนั้น และทุกวันอุโบสถเป็นประจําหาอำมาตย์คนหนึ่งจะไปในวันอุโบสถ เพื่ออ่านชักซ้อมสาร นั้น และสั่งกำชับตามท่านนำมาท่านทั้งหลายจงเอาลายลักษณ์อักษรนั้นไปไว้ในที่ทุกแห่ง และจง เอาลายลักษณ์อักษรนั้นไปไว้ในค่ายทหารทั้งปวงเช่นเดียวกัน”^{๑๕๘}

๓.๓) การสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ข้อความในจารึกของพระเจ้าอโศก พูดถึงการสร้าง หลักธรรม ซึ่งอาจมีความหมายตั้งแต่การนำหลักธรรมเป็นข้อ ๆ มาสอนไปถึงการส่งคายนาศรีไตรปิฎกเพื่อให้ ได้หลักธรรมที่แท้จริง การตั้งธรรมหาอำมาตย์ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่จะนำมากล่าวในภายหลัง และการตั้งการฟัง ธรรม คือ กำหนดให้ประชาชนฟังธรรม นอกจากนั้นยังให้ข้าราชการทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับด้านการส่งเสริม ธรรมและไม่เกี่ยวข้อง ชักชวนประชาชนให้ฟังธรรม นับว่าทรงให้ความสำคัญแก่การสอนเป็นอย่างมาก พระเจ้า อโศกมหาราชตรัสเรื่องความเจริญด้วยธรรมของมนุษย์ว่า เกิดได้ด้วยวิธีการ ๒ วิธี คือ การห้ามปรามและการ แนะนำชี้แจง ซึ่งพระองค์ทรงเลือกวิธีที่ ๒ มากกว่า ดังปรากฏในจารึกดังนี้

“๙.พระเจ้าปิยทัสสีทรงตรัสไว้อย่างนี้ ก็ความเจริญด้วยธรรมของมนุษย์นี้ เจริญด้วย อากาโร ๒ อย่าง คือ ด้วยการห้ามปราม ๑ ด้วยการแนะนำชี้แจง ๑ ใน ๒ อย่างนั้น การห้ามปรามมี น้อย โดยมากเป็นการแนะนำชี้แจง การห้ามปรามที่เราทำไว้นั้นคือ การไม่ให้ฆ่าสัตว์ อย่างนี้ ๆ และการห้ามปรามอย่างอื่นอีกเป็นอันมากที่เราทำไว้ การแนะนำชี้แจงโดยมากเป็นความเจริญ ทางธรรมของมนุษย์ที่เจริญด้วยการไม่เบียดเบียนสัตว์ ด้วยการไม่ฆ่าสัตว์”^{๑๕๙}

การสอนธรรมนี้อาจจะเป็นที่มาของการสอนธรรมแก่ประชาชนของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่ง อาจะทรงทราบเรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราชจากพระเถระชาวลัทธิ หรืออาจทรงทราบจารึกของพระ เจ้าอโศกมหาราชที่ได้มีการคัดลอกมาฉบับหนึ่งเก็บไว้ในที่ต่าง ๆ ตามที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงออก ประกาศกำหนดเอาไว้

๓.๔) การแผ่ธรรมไปสู่ประชาชนที่อยู่ห่างพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าอโศกมหาราชทรงมุ่งจะ ให้ความมั่นใจแก่ประชาชนที่อยู่ในดินแดนติดต่อกับดินแดนของพระองค์ว่าพระองค์จักไม่ทรงรุกราน และทรง ชักชวนให้คนเหล่านั้นประพฤติธรรมเพื่อความสุขของตน นับเป็นการแผ่เมตตาให้กว้างไกลออกไปนอกเขตแดน ของพระองค์ และในที่สุดถึงกับส่งสมณทูตไปในดินแดนทั้งใกล้ไกลชนชาติของพระองค์

^{๑๕๘} จารึกที่สารนาถ, ๑.๒.

^{๑๕๙} จารึกที่เสาหิน จารึกที่ ๗.๙, หน้า ๓๐.

นอกจากคนที่อยู่ห่างไกลแล้ว คนอีกพวกหนึ่งแม้อยู่ในอาณาจักรแต่ก็เหมือนอยู่ห่างไกล และมักเป็นผู้ที่ได้รับการปฏิบัติไม่ดี คนพวกนี้คือนักโทษ พระองค์ทรงพยายามที่จะพระราชทานความยุติธรรมให้เขา ดังปรากฏในจารึกที่กลิงค์ ดังนี้

“ท่านทั้งหลายจงเห็นข้อความนี้ แม้ตัวบทกฎหมายที่จัดไว้ดีแล้ว ก็คงมีสักคนหนึ่งต้องถูกจองจำหรือถูกกล่าวหา เพราะไม่ได้ทำผิด แต่ต้องถูกจองจำจนตลอดชีวิต ส่วนผู้อื่นอีกหลายคนก็ต้องเป็นทุกข์ทวิคุณ เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายควรหวัง กล่าวคือเราจะดำเนินสายกลาง เขาจะไม่ถูกปฏิบัติด้วยความชั่วร้ายทั้งหลาย คือด้วยความเกลียดแกล้ง ด้วยความเหลื่อมล้ำ ด้วยความรุนแรง ด้วยความด่วนได้ ด้วยความละเลย ด้วยความเกียจคร้าน ด้วยความท้อถอย ข้อที่ควรหวังได้นั้นก็คือ ความชั่วร้ายต้องไม่มีแก่เรา”^{๑๖๐}

ข้อความข้างต้นทรงปรารถนาเหตุให้ผู้ถูกกล่าวหาจะต้องถูกลงโทษโดยปราศจากความผิด พระองค์จึงทรงปฏิบัติต่อผู้ต้องหาด้วยดี ไม่กลั่นแกล้ง ไม่พิจารณาโดยใจเร็ว หรืออคติใด ๆ ไม่สรุปง่าย ๆ ด้วยความเกียจคร้าน เบื่อหน่าย หรือมองข้ามเรื่องใด ๆ ที่อาจเกี่ยวข้อง กล่าวคือพิจารณาคดีความโดยรอบคอบและยุติธรรม

๓.๕) การแผ่เมตตาธรรมไปสู่สัตว์ต่าง ๆ พระเจ้าโศกมหาราชทรงกล่าวถึง สัตว์ทั้งหลายโดยไม่แยกเป็นพวก ๆ ทรงเล่าถึงการล่าชีวิตสัตว์ การช่วยให้สัตว์ได้อยู่สุขสบาย การห้ามล่าสัตว์ แผ่นดินธรรมของพระองค์จึงเป็นแผ่นดินเสรีของผู้อยู่ ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ เป็นแผ่นดินซึ่งปราศจากความกลัว พระองค์ได้จารึกเรื่องพระเมตตาต่อสัตว์ไว้ในจารึกหลายแห่ง ดังนี้

“๑.ลายสื่อนี้ พระเจ้าปิยทัสสี ให้จารึกไว้ในที่นี้ ห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์บุชายัญ

๓.ในครั้งก่อน ที่ครัวหลวงของพระเจ้าปิยทัสสี เขาฆ่าสัตว์สำหรับใช้ต้มแกงวันละหลายพันตัว ครั้นได้จารึกลายสื่อนี้แล้ว บัดนี้นั้นสัตว์ยังถูกฆ่าอยู่วันละ ๓ ตัวเท่านั้น คือ นกยูง ๒ ตัว กวาง ๑ ตัว แต่กวางนั้นก็ต้องฆ่าเสมอไป แม้สัตว์ทั้ง ๓ ตัวนั้น ก็จะไม่ถูกฆ่าต่อไป”^{๑๖๑}

“พระเจ้าปิยทัสสีตรัสไว้อย่างนี้ ธรรมเป็นความดี แต่อะไรเล่าเป็นธรรม คือ ความไม่ชั่ว ความดีมาก ความกรุณาปราณี การให้ปัน ความซื่อสัตย์ ความสะอาด แม้การให้ดวงตาเราก็มองแล้วหลายอย่าง การอนุเคราะห์สัตว์สองเท้า สัตว์สี่เท้า สัตว์มีปีกและสัตว์น้ำ เราก็มองแล้วหลายอย่าง จนกระทั่งการให้ชีวิต แม้ความดีอย่างอื่นอีกเป็นอันมาก เราก็มองแล้ว”^{๑๖๒}

จารึกที่ชัดเจนที่สุดเกี่ยวกับการดูแลรักษาสัตว์ คือ จารึกที่เสาหินที่ ๕ ซึ่งมีข้อความ ดังนี้

“๑.พระเจ้าปิยทัสสีตรัสไว้อย่างนี้ เราภิเชกได้ ๒๖ ปี จึงออกคำสั่งห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์เหล่านี้ เช่น นกแขกเต้า นกขุนทอง นกเขา นกจากพรากร หงส์ วัวเถลิง นกหัวขวาน ค้างคาว ผี้ง

^{๑๖๐} จารึกที่กลิงค์ จารึกที่ ๑.๓, หน้า ๑๘.

^{๑๖๑} จารึกที่ ๑.๑, ๑.๓, หน้า ๖.

^{๑๖๒} จารึกที่เสาหิน จารึกที่ ๒.๑, หน้า ๒๕.

หลวง ตะกวด ปลาไม่มีก้าง นกโพระดก นกนางนวล ปลาเม่น เม่น ตุ่น กระต่าย กวางหนุม วัวพ่อ พันธุ์ นกพิราบ กวางดาว ห่านขาว เป็ดเทศ สัตว์สี่เท้าทุกชนิด ทั้งที่ใช้งานไม่ได้และกินไม่ได้ แม่แพะ แม่แกะ และแม่หมูกำลังท้องหรือกำลังให้ลูกกินนมก็ห้ามไม่ให้ฆ่า

๒.แม่ลูกสัตว์ที่มีอายุไม่ถึง ๖ เดือน (ก็ห้ามไม่ให้ฆ่า) การตอนไก่ผู้ห้ามไม่ให้ทำ ห้ามไม่ให้เผาเกลือที่มีตัวสัตว์ห้ามไม่ให้เผาป่าเพื่อทำลายเพื่อเบียดเบียนสัตว์ ห้ามไม่ให้เอาสัตว์มาเป็นเหยื่อเลี้ยงสัตว์ในวันดิษยนักษัตร ในฤดูที่มี ๔ เดือน (ปีละ) ๓ ครั้ง ในวันเดือนเต็มมี ๓ วัน คือ ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ในวันต้นเดือน (แรม ๑ ค่ำ) ห้ามไม่ให้ฆ่าปลาทุกวันอุโบสถ และห้ามไม่ให้ขายด้วย

๓.ตลอด ๓ วันนั้น ในป่าเลี้ยงช้างและในที่อันเป็นสมบัติของชาวประมง แม้มีฝูงสัตว์อื่นโดยอยู่ก็ห้ามไม่ให้ฆ่า ในวัน ๘ ค่ำแห่งปักข์ ในวัน ๑๔ ค่ำ ในวัน ๑๕ ค่ำ ในวันดิษยนักษัตร ในวันปุณ்பพัสสนักษัตร ในฤดูที่มี ๔ เดือน (ปีละ) ๓ ครั้ง ซึ่งเป็นวันดี วัวที่จะต้องตีดรา แพะ แกะ แม่หมู หรือแต่แม่แต่สัตว์อื่นใดที่จะต้องตีดรา ก็ห้ามไม่ให้ตีดรา

๔.ในวันดิษยนักษัตร ในวันปุษยนักษัตร ในวันปักข์ ทั้ง ๔ เดือน แห่งฤดูที่มี ๔ เดือน ก็ห้ามไม่ให้ทำเครื่องหมายตีดราฆ่าและวัว เพียงอภิเชกได้ ๒๖ ปี ในระหว่างนี้ทำการปล่อยนกโทษ ๒๕ ครั้ง”^{๑๖๓}

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงพระราชทานพระเมตตาต่อสัตว์ รวมไปถึงการปล่อยนกโทษ ๒๕ ครั้ง ในปีที่ ๒๖ คือ เฉลี่ยราวปีละครั้งนั้น เห็นได้ว่ามิได้ทรงห้ามฆ่าโดยเด็ดขาดเพราะชาวเมืองยังต้องบริโภคเนื้อสัตว์อยู่ ส่วนในครัวหลวงนั้นการเลิกล่าโดยเด็ดขาด ถึงกระนั้นก็ทรงวางเงื่อนไขไว้มาก จนทำให้เรารู้สึกได้ว่าเป็นเมืองพุทธอย่างแท้จริง และได้ทรงพยายามอย่างมากที่สุดที่จะช่วยเหลือสัตว์ ความพยายามนี้ไม่ถึงกับห้ามฆ่าก็คงมีผลทำให้ประชาชนพากันปฏิบัติตามพระราชานิยมมากขึ้น และสัตว์ทั้งหลายก็ได้รับความเมตตามากขึ้น ในเมืองไทยสมัยเมื่อ ๕๐ ปีมาแล้วยังมีธรรมเนียมอภัยชีวิตแก่สัตว์ที่อยู่ในเขตวัด ซึ่งก็สืบมาจากการที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานที่กัลปนา และให้เป็นเขตอภัยทานแก่สัตว์ อันเป็นนโยบายรักษาชีวิตสัตว์เช่นเดียวกับที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงปฏิบัติเป็นตัวอย่าง

๓.๖) การตั้งธรรมมหาอำมาตย์ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชและได้มีการปรับปรุงเรื่อยมา ชื่อตำแหน่งและหน้าที่ของราชการเหล่านี้มีปรากฏในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ และมีรายละเอียดมากขึ้นในสมัยราชวงศ์โมริยะ โดยเฉพาะอรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะ แต่ตำแหน่งที่มีหน้าที่สำคัญเกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติของประชาชน ซึ่งตำแหน่งที่ช่วยส่งเสริมให้พระราชกรณียกิจของธรรมราชาสำเร็จนั้น เริ่มในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ตำแหน่งดังกล่าว คือ ธรรมมหามาตรา หรือ ธรรมมหาอำมาตย์ ซึ่งปรากฏหน้าที่ของตำแหน่งดังกล่าวตามจารึก ดังนี้

“๓.ระหว่างที่ล่วงมาแล้วนั้น ไม่เคยมีธรรมมหาอำมาตย์ เราแต่งตั้งธรรมมหาอำมาตย์ขึ้นเมื่ออภิเชกได้ ๑๓ ปี ในบรรดานักบวชทั้งปวง เขาต้องช่วยเหลือเพื่อปลูกฝังธรรม เพื่อฟื้นฟู

^{๑๖๓} จารึกที่เสาหิน จารึกที่ ๕.๑-๔, หน้า ๒๗.

ธรรม และเพื่อความสะดวกสบายแก่ผู้ปฏิบัติธรรมในเมืองโยนะ กัมโพชะ และคันธาระ แม้แดนอื่นก็เหมือนกัน เขาต้องช่วยเหลือเพื่อความสะดวกสบาย ในบรรดาพวกลูกจ้าง พวกพราหมณ์ พวกอนาถา พวกผู้เฒ่าผู้แก่ เพื่อความไม่กังวลของผู้ปฏิบัติธรรม เขาต้องช่วยเหลือเพื่อผ่อนผัน เพื่อคลี่คลาย และเพื่อปลดปล่อยนักโทษที่ถูกจองจำและนักโทษประหารด้วยวิธีอย่างนี้คือ นักโทษที่มีภาระผูกพัน มีลูก หรือ ทำคุณงามความดี หรือแก่เฒ่า ฉะนั้นทั้งในเมืองนี้และนอกเมือง เขาต้องช่วยเหลือในพระตำหนักทั้งปวงเป็นพวก ๆ คือ ของพระภคตาของพระภคินีพวกหนึ่ง และในวังทั้งปวงของพระประยูรญาติพวกหนึ่ง เช่นนั้นเหมือนกัน”^{๑๖๔}

ตามจารีกดังกล่าวธรรมมหาอำมาตย์มีเป็นจำนวนมาก ประจำอยู่ในดินแดนต่าง ๆ มีหน้าที่ดูแลและส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของประชาชนและนักบวช ดูแลงานด้านสังคมสงเคราะห์ของคนที่ยากจนไม่ได้ เช่น คนอนาถา คนชรา ตลอดจนจนถึงนักโทษ ดูแลช่วยเหลือและให้ความสะดวกต่าง ๆ เกี่ยวกับการงานในวังของพระราชวงศ์ทั้งหลาย ในจารีกบนเสาคินจารีกที่ ๗ ได้กล่าวถึงหน้าที่ของธรรมมหาอำมาตย์ไว้ ดังนี้

“๖. พระเจ้าปิยทัสสีตรัสไว้อย่างนี้ แม้พวกธรรมมหาอำมาตย์เหล่านี้ได้ช่วยเหลือในประโยชน์ที่ควรอนุเคราะห์หลายอย่าง และช่วยเหลือในบรรพชิต ในคฤหัสถ์และนักบวชทั้งปวง แม้เมื่อประโยชน์ของสงฆ์ที่เราทำแล้ว พวกนี้ก็เป็นผู้ช่วยเหลือด้วย เมื่อประโยชน์ที่เราทำแล้วในพวกพราหมณ์ แม้ในพวกอาชีวก พวกนี้ก็เป็นผู้ช่วยเหลือเหมือนกัน ที่เราทำแม้ในพวกนิครนถ์ พวกนี้ก็เป็นผู้ช่วยเหลือ ที่เราทำแล้วแม้ในพวกนักบวชต่าง ๆ พวกนี้ก็เป็นผู้ช่วยเหลือ พวกมหาอำมาตย์นั้น ๆ เป็นผู้รู้จักมักคุ้นในบุคคลนั้น ๆ ส่วนธรรมมหาอำมาตย์ของเราช่วยเหลือในบุคคลเหล่านั้น และในนักบวชทั้งปวงเหล่านี้ด้วย

๗. พระเจ้าปิยทัสสีตรัสไว้อย่างนี้ ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านี้และอำมาตย์เหล่านี้เป็นอันมาก เป็นหัวหน้าในการบริจาคตาน เป็นผู้ช่วยเหลือในพระราชวังของเราและของพระเทวี พวกเขาปฏิบัติหน้าที่อันน่าพอใจนั้น ๆ ด้วยอาการหลายอย่างทั้งใน กรุงปาฏลิบุตรนี้และในทิศานทุกทิศทั้งหลาย พวกมหาอำมาตย์ที่เราตั้งไว้นี้ชื่อว่าเป็นผู้ช่วยเหลือในการบริจาคตานของลูกเราและของพระกุมารของพระเทวีอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อการปลูกฝังธรรมเพื่อธรรมานุปฏิบัติ ก็การปลูกฝังธรรมและการปฏิบัติธรรมนี้คือความกรุณาปราณี การให้ทาน ความสะอาด ความอ่อนโยน ความดีของชาวโลกจักเจริญต่อไปด้วยประการฉะนี้”^{๑๖๕}

ข้อความดังกล่าวข้างต้น เราได้เห็นว่าพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งทรงอุปถัมภ์นักบวชทั้งหลายคือ พระภิกษุสงฆ์ พราหมณ์ อาชีวก นิครนถ์ และนักบวชอื่น ๆ ผู้ทำหน้าที่โดยตรงคือมหาอำมาตย์ซึ่งอาจจะหมายถึงมหาอำมาตย์ที่รู้จักมักคุ้นกับนักบวชเหล่านั้น ๆ โดยเฉพาะ ส่วนธรรมมหาอำมาตย์นั้น นอกจากจะดูแลนักบวชที่มหาอำมาตย์ดูแลแล้ว ยังต้องดูแลนักบวชอื่น ๆ ด้วย นอกจากนั้นยังมีหน้าที่ปลูกฝังธรรมะในวังทั้งหลาย เช่น การสอนให้พระกุมารทั้งหลายบริจาคตาน และมีธรรมปฏิบัติข้ออื่น ๆ เช่น ความเมตตา ความซื่อสัตย์ ความ

^{๑๖๔} จารีกที่ ๕.๓, หน้า ๘-๙.

^{๑๖๕} จารีกที่เสาคิน จารีกที่ ๗.๖-๗, หน้า ๒๙-๓๐.

สะอาด ความอ่อนโยน เป็นต้น คือ มีหน้าที่ส่งเสริมอบรมและปลูกฝังธรรมในคนทุกระดับชั้นตั้งแต่ในราชวังจนถึงสามัญชนที่อยู่ในแคว้นไกล

๔) การปกครองแบบพ่อปกครองลูก

การปกครองแบบธรรมราชามีเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่ง คือ ผู้ปกครองจะต้องเห็นประชาชนเป็นลูกหลาน มิฉะนั้นจะไม่มีทางเสียสละตนเพื่อประชาชนได้เลย เพราะมีแต่พ่อแม่เท่านั้นที่จะสละทุกสิ่งทุกอย่างแม้ชีวิตเพื่อลูก หากผู้ปกครองคนใดไม่มีความรู้สึกเช่นนี้ในจิตใจแล้ว ย่อมว่าแต่สละเพียงผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อราษฎรเลย แม้จะขูดรีดเอาจากราษฎรหรืออ้างประโยชน์ของราษฎรเพื่อผลประโยชน์ของตนก็ย่อมทำได้ ดังที่เราเห็นทั่วไปอยู่ในปัจจุบัน พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเห็นราษฎรเป็นลูก พระองค์ทรงประกาศเรื่องนี้หลายแห่ง ดังนี้

“...เขาควรเบาใจโดยที่เขาบอกกันว่า พระเจ้าแผ่นดินของเราก็มเหมือนพ่อ พ่อย่อมอนุเคราะห์ตนฉันใด พระเจ้าแผ่นดินทรงอนุเคราะห์พวกเรานั้น พวกเราก็มเหมือนลูกของพระเจ้าแผ่นดิน”^{๑๖๖}

“๓.คนที่มอบลูกแก่พี่เลี้ยงนางนมผู้ฉลาด ย่อมมีความไว้วางใจว่าพี่เลี้ยงนางนมผู้ฉลาดจะเลี้ยงลูกของเราให้สุขสบายฉันใด เราก็ตั่งข้าหลวงของเราไว้เพื่อความสะดวกสบายของพลเมืองฉันนั้น”^{๑๖๗}

“๒.เพราะท่านทั้งหลายปกครองพลเมืองหลายพันคน พวกเราต้องวางตนให้เป็นที่รักใคร่ของพลเมืองดีทั้งหลาย บรรดาพลเมืองทั้งปวงล้วนลูกของเรา เราหวังดีต่อลูกฉันใด กล่าวคือพวกเขาจะพึงประจบด้วยความสะดวกสบายทั้งปวง ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เราก็มหวังดีต่อพลเมืองฉันนั้น”^{๑๖๘}

“ระหว่างที่ล่วงมาแล้ว ไม่เคยมีข้อกำหนดหรือการร้องทุกข์ได้ตลอดเวลา ชื่อนั้นเราทำอย่างนี้ คือ ทุกเวลาที่เรากำลังเสวยอยู่ในที่ประทับ ในห้องบรรทม บนม้า บนรถ ในอุทยานทุกแห่ง มหาตเล็กรายงานจงแจ้งความต้องการของประชาชนแก่เรา เราจักสนองความต้องการของประชาชนทุกแห่ง ทุกเวลา”^{๑๖๙}

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าผู้เป็นธรรมราชานั้นปรารถนาที่จะแก้ไขความทุกข์ยากของประชาชนจิตใจของพระองค์ยิ่งใหญ่และเปี่ยมไปด้วยพระเมตตาและความห่วงใย ปราศจากความทอดทิ้งที่จะแก้ปัญหาของประชาชน ผิดกับนักการเมืองในปัจจุบันที่มักจะทำไขหูกับเสียงร้องทุกข์ของประชาชน ปิดกั้นหนทางที่ไปให้ผู้อื่น หากจะต้องปฏิบัติตามข้อความดังกล่าวข้างต้นแล้ว ก็คงเห็นว่าไม่มีใครปฏิบัติตามได้ เพราะคนเหล่านี้มักขาดความตั้งใจจริงและจิตของเขาคับแคบ ไม่ยิ่งใหญ่พอที่จะสละตนเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน

^{๑๖๖} จารึกที่กลิงค์, จารึกที่ ๒.๔, หน้า ๒๐

^{๑๖๗} จารึกที่เสาหิน จารึกที่ ๔.๓, หน้า ๒๖.

^{๑๖๘} จารึกที่กลิงค์, จารึกที่ ๑.๒, หน้า ๑๗.

^{๑๖๙} จารึกที่ ๖.๒, หน้า ๙.

๓.๒.๒ ธัมมิกสังคมนิยม : สังคมตัวอย่างในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

๓.๒.๒.๑ ความเบื้องต้น

๑) ประวัติพุทธทาสภิกขุ (Buddhadasa Bhikkhu)

พุทธทาสภิกขุเกิดเมื่อ วันอาทิตย์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมียวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ในสกุลของพ่อค้าที่ตลาด พุมเรียง อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี บิดาชื่อเซียง พานิช มารดาชื่อ เคลื่อน พานิช ท่านได้เข้าสู่เพศพรหมจรรย์เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๔๖๙ ได้รับฉายาว่า อินทปญโญ ขณะอายุ ๒๐ ปี บริบูรณ์ ท่านได้เข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ สองครั้ง เมื่อได้รับความรู้อันเป็นพื้นฐานแล้ว จึงหวนกลับสู่บ้านเกิด ด้วยความประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะฟื้นฟูการศึกษาพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านกับสหธรรมได้ก่อตั้งสวนโมกขพลาราม อันแปลว่าเป็นอารามที่ทำให้เกิดกำลังใจให้พ้นทุกข์ เพื่อเป็นที่ศึกษาพระพุทธศาสนาและปฏิบัติธรรม ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชื่อท่านพุทธทาสภิกขุก็เป็นที่รู้จักของคนไทยทั่วไปและชาวต่างชาติอีกมากมาย ในนามของผู้ไฝ่ปัญญาและแสวงหาความสงบทางใจ ท่านพุทธทาสภิกขุได้ละสังขารเมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๓๖ รวมอายุได้ ๘๗ ปี

ในปีพุทธศักราชที่ ๒๕๑๐ ท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอแนวคิดทางการเมืองเป็นครั้งแรกในรูปของ ธรรมาธิปไตย คือการจัดระเบียบสังคมและการเมืองให้เป็นไปตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ต่อมาในช่วง เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ท่ามกลางบรรยากาศของการปฏิวัติสังคมนิยมที่กระบวนกรนักศึกษาเป็นแกนนำ ท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอทฤษฎีทางสังคมการเมือง ชื่อ “ธัมมิกสังคมนิยม” อันเป็นสังคมอุดมคติของ มนุษยชาติ^{๑๗๐} ซึ่งได้รับความสนใจจากนักคิดชาวไทยและชาวต่างประเทศเป็นอันมาก โดนัล เค สแวนเนอร์ กล่าวว่า ทัศนคติของพุทธทาสภิกขุในเรื่องสังคมที่ดีและยุติธรรมนั้นสอดคล้องกับความเห็นของท่านในเรื่อง สภาพธรรมชาติที่แท้จริง หรือสถานของมนุษย์ตั้งแต่ดั้งเดิม^{๑๗๑} แต่มีนักกิจกรรมทางการเมืองวิจารณ์สังคมอุดมคติของท่านเป็นเรื่องเพ้อฝัน^{๑๗๒}

๒) แนวคิดพื้นฐานธัมมิกสังคมนิยม

สังคมนิยมโดยทั่วไปจะเป็นที่รู้จักกันในฐานะที่เป็นชื่อหนึ่งของระบบการเมือง หรืออุดมคติทางการเมืองอย่างหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเล็งถึงระบบการปกครองที่ตรงข้ามกับระบบประชาธิปไตยหรือคอมมิวนิสต์ที่หมายถึง ระบบชนกรรมาชีพที่ยื้อแย่งนายทุน แต่ความหมายตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุไม่ได้เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่อง “สังคมนิยม” ที่หมายถึงการปกครองแบบ “คอมมิวนิสต์” แต่อย่างใด หากเป็นสังคมนิยมตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาไหนก็ได้ที่สามารถทำให้สังคมเป็นปรกติหรือมีภาวะแห่งความปรกติ โดยมีตัวศีลธรรมเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดสภาวะดังกล่าว ซึ่งพุทธทาสภิกขุมองว่าไม่มีอะไรในโลกนี้ที่ไม่ใช่ศีลธรรมหรือไม่ต่อเนื่องอยู่ด้วยศีลธรรม เมื่อมนุษย์มีความเคลื่อนไหวแม้แต่นิดเดียว ก็จะเป็นเรื่องที่ต้องเกี่ยวข้องกับศีลธรรมแล้วทั้งนั้น ฉะนั้นความวุ่นวายทั้งหลายที่เกิดขึ้นก็จะเป็นเรื่องของ การไร้ศีลธรรมในสังคม อันเกิดจากการที่มนุษย์ห่างไกลศาสนา ทั้งส่วนที่เป็นศีลธรรมหรือปรมัตถธรรม^{๑๗๓} ที่เป็นส่วนสำคัญในการจัดระเบียบสังคม ซึ่งท่านพุทธทาสมองว่าทุกศาสนาในโลกนี้เป็นสังคมนิยม ไม่ใช่ประชาธิปไตยอันนิยมที่สามารถ

^{๑๗๐} พุทธทาสภิกขุ อินทปญโญ, **ธัมมิกสังคมนิยม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยามประเทศ, ๒๕๑๘), หน้าคำนำ

^{๑๗๑} โดนัล เค. สแวนเนอร์, **ธัมมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาสภิกขุ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘.

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖

^{๑๗๓} พุทธทาสภิกขุ, **ธัมมิกสังคมนิยม**, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

ทำอะไรด้วยตัวเองได้ ศาสนาพุทธศาสนาพระศาสดาต้องการให้ยึดหลักสังคมนิยม เพื่อให้เห็นแก่ประโยชน์ของสังคมเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเกิดเห็นแก่ตัวตนเฉพาะคนขึ้นมาเมื่อไร ก็เป็นช่องของกิเลส คือ เห็นแก่ตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาแล้วจะยิ่งเป็นสังคมนิยม^{๑๗๔} ดังนั้นการขาดศีลธรรมของคนก็เป็นปัญหาของสังคมนิยมนั่นเอง เพราะสังคมนิยมก็เหมือนเป็นศีลธรรมระบบหนึ่ง^{๑๗๕} ถ้าระบบการเมืองนั้นถูกต้องนั้นก็คือศีลธรรมที่มีแล้วถูกต้องถ้าระบบการเมืองที่มีอยู่ไม่ประกอบอยู่ด้วยศีลธรรมระบบการเมืองนั้นย่อมไม่ถูกต้อง ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า “ระบบสังคมนิยมนี้ คือ ระบบที่ประกอบไปด้วยศีลธรรม ยิ่งกว่าระบบใด”^{๑๗๖}

ความหมายของสังคมนิยมโดยทั่วไปมักจะถูกมองว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางการเมือง(Politics) โดยตรง เพราะการเมือง (Politics) หมายถึง ปัญหาของคนส่วนมาก ส่วนคำว่า นิยม ก็เป็นความรู้สึกรู้สึกที่เกิดในคนหมู่มากเช่นกัน ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ สังคมนิยมเป็นสิ่งที่อยู่ในตัวของมนุษย์โดยอัตโนมัติของธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ธรรมชาติจัดขึ้น เป็นสัจจะของธรรมชาติ ดังนั้นทุกสิ่งในโลกที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ถือว่าเป็นเจตนารมณ์ของธรรมชาติ ในมุมมองของท่านพุทธทาสภิกขุโลกนี้ทุกอย่างมีมาอย่างสมบูรณ์ด้วยสัจจะตามธรรมชาติหรือธรรมชาติจัดสรร ทั้งระบบสังคม ระบบจักรวาลหรือแม้แต่ระบบในร่างกายของมนุษย์

ดังนั้นในการเสนอแนวคิดเรื่องธัมมิกสังคมนิยมนี้ พุทธทาสภิกขุได้อาศัยกรอบแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ หรือสัจจะธรรมชาติ ที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชาวพุทธและคำสอนของพระพุทธเจ้า^{๑๗๗} โดยเฉพาะคำสอนเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือจิตว่าง คือ จิตอิสระไม่ถูกกักลุ่มรุมจากวัตถุนิยมและความยึดติดหลงใหลในตัวตน^{๑๗๘} และใช้การวิเคราะห์สังคมนิยมโดยอาศัยคำสอนในอัครคัมภีร์และมโนทัศน์ส่วนเกิน การเอารัดเอาเปรียบทางชนชั้นของสังคมสมัยใหม่แล้วโยงความคิดเรื่องสังคมนิยมเข้ากับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและธรรมราชา^{๑๗๙} โดยอาศัยหลักคำสอนในจักรกัปปวัตตสูตร โดยท่านเห็นว่าตลอดกระบวนการวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตตั้งแต่สัตว์เซลล์เดียวจนกระทั่งเป็นมนุษย์ชาติ มีการดำรงชีวิตตามธรรมชาติโดยถูกธรรมชาติควบคุมไม่ให้เอาส่วนเกิน สังคมมนุษย์จึงไม่มีปัญหาและสามารถดำรงเผ่าพันธุ์มาได้นับแสนปี กระบวนการเหล่านี้ถือเป็นสังคมนิยมโดยอัตโนมัติของธรรมชาติ คือ ดำรงชีวิตอยู่ตามกฎของธรรมชาติ ไม่มีการกอบโกยส่วนเกิน มีชีวิตอยู่ด้วยความเมตตากรุณา โดยท่านกล่าวไว้ว่า

“เราดูนก จะเห็นว่านกกินอาหารเฉพาะที่กระเพาะมีไว้เท่านั้นแหละ มันเก็บกินนั้นไม่ได้...ไปดูลิงต้นไม้ก็กินอาหารได้เท่าที่ลำต้นมันมี มันจะทำให้เกินกว่านั้นไม่ได้ ฉะนั้นระบบที่ใครไม่สามารถก้าวล้ำไปในสิทธิ์ของผู้อื่น ไม่กอบโกยอะไรของใครได้นั้นมันเป็นไปตามธรรมชาติ เป็นไปโดยอัตโนมัติจึงทำให้เป็นสังคมนิยมอยู่ได้ เสรีภาพแห่งการกอบโกยถูกควบคุมไว้โดยธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้นในรูปของสังคมนิยมโดยน้ำมือของธรรมชาติเช่นนี้”^{๑๘๐}

^{๑๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๗๕} อรุณ เวชสุวรรณ, *ท่านพุทธทาสบุคคลสำคัญของไทยและของโลก*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๕.

^{๑๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^{๑๗๗} ทวีวัฒน์ ปุณฺธิกรวิวัฒน์, “พุทธทาสภิกขุกับทฤษฎีธัมมิกสังคมนิยม” วารสาร พุทธศาสตร์ศึกษา ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ พ.ย.-ธ.ค. ๒๕๓๙, หน้า ๓๑.

^{๑๗๘} โดนัลด์ เค สแควร์เรอร์, *ธัมมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาสภิกขุ*, หน้า ๓๓.

^{๑๗๙} ปรีชา ช่างขวัญเย็น, “ธัมมิกสังคมนิยม : ปรัชญาการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ” วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ พ.ค.-ธ.ค. ๒๕๓๗, หน้า ๓๓.

^{๑๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า โดยอัตโนมัติของธรรมชาติแล้ว สัตว์โลกทุกชนิดจะถูกธรรมชาติกำหนดให้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของโลกเท่าที่มีความจำเป็นหรือพอต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น ธรรมชาติไม่อำนวยความสะดวกเกินส่วนเกินได้เกินความจำเป็น เพื่อว่าส่วนที่เหลือจะได้ตกไปเป็นของคนอื่นหรือของสังคม สภาวะธรรมชาติหรืออัตโนมัติธรรมชาติดังกล่าวเป็นสังคมนิยมเดิมที่มนุษย์อยู่กันอย่างผาสุกแบบคนป่าที่ไม่มีวัฒนธรรมแต่มีสันติภาพ ปัญหาสังคมมากมายในปัจจุบันล้วนเกิดจากมนุษย์ละทิ้งศาสนาและละทิ้งศีลธรรมอันเป็นกฎธรรมชาติ การกอบโกยส่วนเกิน การสร้างยุ่งฉาง การสะสมกำลังทรัพย์ กำลังอำนาจ เพื่อเอาเปรียบบุคคลอื่น ล้วนแล้วแต่เป็นรากฐานแห่งปัญหาสังคมทั้งสิ้น ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวเพิ่มเติมถึงประเด็นดังกล่าวไว้ว่า

“ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์คนหนึ่ง...ไปเก็บข้าวสาลีในป่าหรืออะไรมาสะสมไว้มากๆ มันเกิดการไม่พอ พอตั้งต้นเอาส่วนเกินมาเท่านั้นแหละ ปัญหาที่ตั้งต้นขึ้น แล้วก็มีการเอาส่วนเกินมากขึ้นจนมีหัวหน้าที่จะแสวงหากอบโกยส่วนเกิน จนต้องได้มีการรบพุ่งกันแม้ในหมู่คนป่า...ธรรมชาติต้องการให้ทุกคนเอาแต่เท่าที่จำเป็นแต่มนุษย์ไม่เชื่อฟังธรรมชาติ ก็เริ่มแข่งขันกันกอบโกยส่วนเกิน ปัญหาที่เกิดขึ้นก็เกิดเรื่อยมา จนบัดนี้อะไรๆมันก็เกินไปหมด”^{๑๘๑}

นั่นแสดงให้เห็นว่า การที่มนุษย์ละทิ้งกฎเกณฑ์ธรรมชาติ มีการกอบโกยและกักตุนส่วนเกินไว้มากๆ ความขาดแคลนก็เกิดขึ้น คนยากจนเพิ่มมากขึ้น ความสามัคคีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันขาดหายไป มนุษย์เริ่มเห็นแก่ตัวแก่แย่งเบียดเบียนทั้งเพื่อตนเองและพวกพ้อง ปัญหาสังคมเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น แม้เมื่อนั้นมนุษย์จะบัญญัติกฎหมายและกฎศีลธรรมมาควบคุมก็ไม่สามารถสร้างสันติสุขให้เกิดแก่สังคมอย่างแท้จริงได้จากความเชื่อที่ว่าสภาวะธรรมชาติมีความสมดุลอยู่แล้ว ปัญหาสังคมที่เกิดจากการที่มนุษย์ไปทำลายความสมดุลทางธรรมชาตินั้น ท่านพุทธทาสเชื่อว่าทุกอย่างจะกลับคืนสู่ความเป็นปกติได้ถ้ามนุษย์คืนความสมดุลให้กับธรรมชาติ สร้างสังคมใหม่ให้เหมือนสังคมเดิมที่มนุษย์ทุกคน ไม่เห็นแก่ตัว ไม่กอบโกยส่วนเกิน โดยปล่อยให้ส่วนเกินนั้นแบ่งปันไปสู่ผู้อื่นหรือสู่ธรรมชาติอันเป็นส่วนทรัพย์สินรวม

สังคมนิยมในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ จึงแปลความว่า เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ ไม่เห็นแก่ตัวเอง ไม่เห็นแก่ญาติวงศ์ แต่ทั้งหมดก็ยังสามารถผิดได้เหมือนกัน ท่านพุทธทาสจึงต้องใช้คำว่า “ธัมมิก” เข้ามานำหน้าไว้ว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” ซึ่งหมายถึงสังคมนิยมที่ประกอบด้วยธรรมอันเป็นระบอบที่ถือเอาประโยชน์ของสังคมเป็นหลักและประกอบไปด้วยธรรม^{๑๘๒} จากการแปลความหมายข้างต้นผู้วิจัยสามารถอธิบายถึงลักษณะของธัมมิกสังคมนิยมได้ดังนี้

๑. ธัมมิกสังคมนิยมเป็นระบอบการปกครองที่ไม่เห็นแก่ตัวบุคคล เป็นระบอบที่ไม่เห็นแก่ตัว และจะต้องประกอบไปด้วยธรรมะถือเอาประโยชน์ของสังคมเป็นหลัก
๒. ธัมมิกสังคมนิยมเป็นการกระจายส่วนเกิน โดยให้ความสำคัญกับการไม่เอาส่วนเกิน ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นด้วยกับการผลิตส่วนเกิน ยิ่งผลิตได้มากเท่าไรยิ่งดี แต่ผลผลิตนั้นต้องกระจายไปสู่สังคม เพื่อคนอื่นในสังคมจะไม่ขาดแคลน
๓. ธัมมิกสังคมนิยมที่มุ่งให้ปฏิบัติตนอย่างสันโดษ รู้จักพอดีในการเป็นอยู่ ซึ่งจะก่อให้เกิดส่วนที่เหลือ ที่สามารถจุนเจือหรือช่วยเหลือบุคคลอื่นที่ยากจนกว่าได้

^{๑๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๑๘๒} พุทธทาส อินทปัญโญ, ธัมมิกสังคมนิยม, หน้า ๓๙.

๔. อัมมิกสังคมนิยมเห็นสมควรที่ให้เกิดการปกครองด้วยผู้ทรงคุณธรรม เพราะคำว่า อัมมิกสังคมนิยมนั้นหมายถึงสังคมที่ประกอบไปด้วยธรรม

๓) สมมติฐานในการสร้างอัมมิกสังคมนิยมของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ มองว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยหรือสังคมโลกทั้งการกดขี่ข่มเหง การบีบคั้นเอาเปรียบ บังคับขู่รีด ก่อสงครามแย่งชิงผลประโยชน์ทางวัตถุ บนข้ออ้างเพื่อการปลดปล่อย เพื่อสันติภาพ เพื่อความเป็นธรรมเหล่านั้น ทำให้สังคมโลกไม่เคยว่างเว้นจากสงคราม เพราะทุกคนในโลกเข้าใจธรรมของตนผิดทั้งผู้ที่เป็นศาสนิกชนและผู้ที่ไม่ระบุศาสนา เพราะธรรม คือธรรมดา คือธรรมชาติ คือความสมดุล ความพอเหมาะพอดี โยงใยไปถึงความกินอยู่แต่พอดี คนทุกคนชีวิตทุกชีวิตรวมถึงการดำเนินชีวิต ล้วนอยู่ด้วยกฎธรรมชาติดุฎฏ^{๑๘๓} ซึ่งพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายกฎธรรมชาติดุฎฏไว้ว่า

กฎธรรมดาประการที่ ๑ คือ ทุกชีวิตสามารถอยู่ได้อย่างพอเพียงและเป็นปกติสุขได้ด้วยวัตถุ ๔ ประการ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค กฎธรรมดาดังกล่าวทางชาวพุทธเรียกว่าปัจจัยสี่ของชีวิต ชาวโลกเรียกว่าเศรษฐกิจ

กฎธรรมดาประการที่ ๒ ความรู้สึกนึกคิดซึ่งมีพื้นฐานรวม เรียกว่า “ความสุข” และ “ความทุกข์” ซึ่งแท้จริงมันเป็นสิ่งเดียว เพราะว่า ความสุขคือทุกข์น้อย ความทุกข์คือสุขน้อย ซึ่งความทุกข์ ดังกล่าวนั้นแบ่งปันออกเป็น ๒ ชนิด ชนิดแรก ได้แก่ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ส่วนชนิดที่ ๒ เป็นอวิชชา สิ่งแวดล้อม ระบอบการเมือง และเศรษฐกิจพาไป แต่ความทุกข์ทั้ง ๒ แบบแก้ไขได้โดยรู้และปฏิบัติการละตัวกูของกูลงเสีย^{๑๘๔} เพราะการละเลิกความรู้สึกแห่งตัวกูของกู เรียกว่า “ไม่เห็นแก่ตัว” ซึ่งเป็นเหตุแห่ง รัก โลภ โกรธ หลง อันเป็นเหตุเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาต่างๆของสังคมโลก

จากการพิจารณาถึงสังคมโลกว่ากำลังขาดแคลนธรรมะอย่างยิ่ง พุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า “สิ่งที่ต้องระมัดระวัง ตั้งข้อสังเกตไว้เป็นพิเศษอย่างหนึ่ง ก็คือ เรากำลังทำกันได้เพียง “รู้” ธรรมะ แต่ “ไม่มี” ธรรมะ ยังไม่มีการนำธรรมะมาใช้ในการแก้ปัญหาต่างๆอย่างเพียงพอ เราไม่บังคับตัวเองให้มีธรรมะอย่างที่เราเรียนรู้ได้ เรายังไม่ละอายในการที่เราไม่มีธรรมะ,เรายังไม่กลัวอันตราย อันเกิดจากการที่เราไม่มีธรรมะ,การสอนและการเรียนธรรมะ ยังเป็นสิ่งที่มิผลไม่คุ้มทุน”^{๑๘๕} ดังนั้นอัมมิกสังคมนิยมจึงเป็นเหมือนแนวทางการดูแลชีวิต ดูแลทุกสิ่งทุกอย่างให้สมดุลปกติ ซึ่งในประเด็นดังกล่าวพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า

“สิ่งใดที่อาจทำให้ปกติได้ สิ่งนั้นย่อมเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม คือการกระทำเพื่อให้เกิดความปกติ เดียวนี้จะเอาเฉพาะที่เกี่ยวกับมนุษย์ยกเว้นพวกสัตว์เสีย เพราะเข้าใจยากอยู่ คนทั่วไปก็ไม่เคยมองเห็น ไม่สนใจเอามาพูดอย่างเป็นเรื่องลึกลับซึ่ง

เรื่องธรรมดาสามัญในหมู่คนเราแล้วคือ ศีลธรรม นี้พอจะพูดได้เป็น ๓ ระดับ คือของคนแต่ละคน คนหนึ่งๆ, แล้วก็ของสังคมที่ผูกพันกันเป็นหมู่ย่อยๆ เรียกว่าสังคมหนึ่งๆ,แล้วก็ศีลธรรมของโลกทั้งโลกซึ่งในบางโอกาสและบางกรณี เราก็พูดได้เหมือนกัน เช่นว่า เดียวนี้ทั้งโลกไม่มีศีลธรรม หรือทั้งโลกมีศีลธรรมเสื่อมในขั้นนั้นขั้นนี้ มันก็พูดได้”^{๑๘๖}

^{๑๘๓} พุทธทาสภิกขุ,อัมมิกสังคมนิยม, (กรุงเทพฯ:สุภาพใจ,๒๕๔๘),หน้า คำนำ

^{๑๘๔} เรื่องเดียวกัน,หน้าเดียวกัน.

^{๑๘๕} เรื่องเดียวกัน,หน้าเดียวกัน.

^{๑๘๖} พุทธทาสภิกขุ,การเมืองคือธรรมะ (กรุงเทพฯ:สุภาพใจ ๒๕๔๙),หน้า ๓๒. คำบรรยายประจำวันเสาร์ ภาค อาสาฬหบูชา ณ ลานหินโค้ง สวนโมกข์พลาราม ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ที่สวนโมกข์ ๒๕๑๙.

พุทธทาสภิกขุ ได้เสนอแนวคิดทางสังคม ที่ปรากฏในชื่อของ “ธัมมิกสังคมนิยม” อันเป็นสังคมอุดมคติของท่านเพื่อแก้ไขปัญหาของมนุษย์ เป็นการตกลึกทางความคิดที่ได้จากกระบวนการ “ศึกษา” อย่างเป็นระบบในหลักพุทธธรรมทั้งในระดับปัจเจกชนและสังคมภายใต้หลักศาสนธรรม ซึ่งท่านย้ำอยู่เสมอว่า “การเมืองคือศีลธรรม” และ “การเมือง (Politics) มีความหมายเกี่ยวกับคนมาก” ดังนั้นสมมติฐานของการสร้างธัมมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาสภิกขุ จึงประกอบไปด้วย

- ๑) เป็นอุดมคติทางการเมืองอย่างหนึ่งที่ใช้แก้ปัญหาที่เกิดจากคนหมู่มากได้
- ๒) เป็นระบบการเมืองที่เน้นการจัดระเบียบสังคมทั้ง ๓ ระดับ คือ ระดับปัจเจก ระดับสังคม ตามบริบทใกล้เคียง และระดับสังคมโลก โดยใช้หลักศีลธรรม เพื่อให้สังคมเหล่านั้นเกิดความปรกติ
- ๓) เป็นระบบการเมืองที่แท้จริง เป็น “ศีลธรรม” หมายความว่า ถ้าระบบการเมืองไหน ประกอบไปด้วยศีลธรรม จึงจะเรียกว่า “ธัมมิกสังคม” หรือ “ระบบธัมมิกสังคม” ซึ่งเป็นระบบที่ประกอบไปด้วยศีลธรรมยิ่งกว่าระบบใด^{๑๘๗}

๔) แนวทางสู่ธัมมิกสังคมนิยมของพุทธทาสภิกขุ

ในทัศนะของท่านพุทธทาส คำว่า “สังคมนิยม” เป็นสิ่งที่ธรรมะจัดขึ้นหรืออีกนัยหนึ่งก็คือเป็นธรรมสังจะของธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองโดยที่ไม่มีใครสามารถจัดได้ เช่นเดียวกับร่างกายคนก็ต้องมีระบบสังคมนิยมจึงรอดมาได้ หรือในหมู่บ้านก็ต้องมีระบบสังคมนิยมมันจึงอยู่รอดได้ ในจักรวาลมันก็ต้องมีสังคมนิยมหรือแม้แต่ในสากลจักรวาลมันก็ต้องมีระบบสังคมนิยม ในปัจจุบันมนุษย์มีปัญหามากมาย ทั้งในตนเอง หรือกับบุคคลอื่นในสังคม เพราะไปถือสังคมนิยม แบบบอธรรมไม่เป็นธรรม ไม่ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ ไม่รู้จักสังขารของธรรมชาติ^{๑๘๘} ปัญหาต่างๆ ในสังคมเกิดขึ้นตั้งแต่มนุษย์เริ่มเกิดความละโมภ มีการกอบโกย เริ่มมียุ่งฉาง เริ่มมีความคิดที่จะสะสมกำลังทรัพย์ กำลังอำนาจ กำลังอะไรต่างๆ เพื่อจะเอาเปรียบคน ในกรณีดังกล่าวท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า “ถ้าทุกคนใช้สิทธิตามธรรมชาติเท่าที่ธรรมชาติยินยอมคือ การไม่เอาส่วนเกินแล้วโลกนี้จะมีความสุขเหมือนกับโลกของพระเจ้าหรือพระศรีอารีย์ที่ไม่มีทุกข์เลย”^{๑๘๙} เพราะเมื่อมนุษย์แยกไปจากเส้นทางที่พระเจ้าหรือธรรมชาติกำหนดแล้ว ระบบสังคมนิยมที่ไม่ถูกต้องก็เกิดขึ้น

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของธัมมิกสังคมนิยม คือ การทำให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ถูกต้องตามธรรมชาติ มีความปรองดอง ความประนีประนอม ความประพัตต่อกันและกันในลักษณะที่ว่าให้มันอยู่ด้วยกันได้ โดยการยอมรับรู้ในความเสมอภาคและเสรีภาพที่มีต่อกันความเป็นอยู่ตามแบบธัมมิกสังคมนิยมก็คือ การเรียนรู้ที่จะปรับความสมดุลของสังคมให้กลับไปสู่แนวคิดแบบเดิมๆ ในยุคสมัยโบราณที่มนุษย์มีวิถีชีวิตที่อิงอยู่กับธรรมชาติ โดยมีจิตสำนึกร่วมที่สำคัญคือเมื่อใช้ประโยชน์จากธรรมชาติแล้วไม่ควรเอาเปรียบธรรมชาติโดยการกอบโกยผลประโยชน์ส่วนเกินมากเกินไป และควรตอบแทนผลประโยชน์บางอย่างคืนแก่ธรรมชาตินั้นด้วย ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าธัมมิกสังคมนิยมจะเกิดขึ้นได้ โดยการอบรมสั่งสอนให้คนมีสัมมาทิฐิ ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามธรรมคือมีความรักสันโดษ รู้จักพอดี มีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อต่อกัน รู้จักควบคุมตนไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส^{๑๙๐} ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้พูดถึงประเด็นดังกล่าวไว้ว่า “อย่างระเบียบวินัยในทางพุทธศาสนานี้ก็มี

^{๑๘๗} พุทธทาสภิกขุ “สังคมนิยมตามหลักแห่งศาสนา” ธัมมิกสังคมนิยมโดนัลด์ เค สแวนเนอร์ บรรณาธิการ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙. น. ๔๗-๔๙.

^{๑๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖-๑๑๘.

^{๑๘๙} พุทธทาส อินทปัญโญ, ธัมมิกสังคมนิยม, หน้า ๓๖.

^{๑๙๐} พระวราภรณ์ชยาโร (พุลสวสดี) การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทหระณะของพระธรรมปิฎก

สอนให้สันโดษ รู้จักพอดีในการเป็นอยู่ ยิ่งเป็นสังคมสงฆ์คือเป็นสังคมภิกษุละก็ได้รับการวางกฎเกณฑ์ไว้เป็นพิเศษไม่ให้กอบโกยส่วนเกิน...พระสงฆ์จะเอาอะไรเกินไม่ได้ถ้าเกินกว่าที่จำเป็นแล้วละก็ผิตวินัยทั้งนั้น”^{๑๙๑}

ดังนั้นหลักการสำคัญและแนวทางการนำสังคมที่มีปัญหาสู่ ธรรมิกสังคมนิยม จึงประกอบไปด้วยสิ่งสำคัญต่อไปนี้

๔.๑) การพัฒนามนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคล

ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงความเป็นมนุษย์ในสองความหมาย คือ มนุษย์ที่มีความหมายในแง่ของคนที่มีจิตใจสูง ที่ปรากฏสภาวะใจสะอาด ใจสว่าง ใจสงบ นั่นคือบุคคลต้องมีคุณธรรมที่ประเสริฐแล้วบังเกิดสภาวะใจสะอาด สว่าง สงบ กับมนุษย์ ที่เรียกว่า “คน” ที่หมายถึง ผู้ที่มีจิตใจ สกปรก มีดมัว และเร่าร้อน ซึ่งท่านพุทธทาสได้กล่าวคำกลอนที่เกี่ยวกับมนุษย์ไว้ว่า

“เป็นมนุษย์เป็นได้เพราะใจสูง	เหมือนหนึ่งยุงมีดีที่มีแววชน
ถ้าใจต่ำเป็นได้แต่เพียงคน	ย่อมเสียที่ที่ตนได้เกิดมา
ใจสะอาด ใจสว่าง ใจสงบ	ถ้ามีครบควรเรียกมนุษย์สา
เพราะทำถูก พูดถูก ทุกเวลา	เปรมปรีดาชื่นวันสุขสันต์จริง
ใจสกปรกมีดมัวและเร่าร้อน	ใครมีเข้าควรเรียกว่าผีสิง
เพราะพูดผิดทำผิดจิตประวิง	แต่ในสิ่งนำตัวกลัวอุบาย
คิดดูเถิดถ้าใครไม่ยอมตก	จงรีบยกใจตนเร่งชวนช่วย
ให้ใจสูงเสียได้ก่อนตัวตาย	ก็สมหมายที่เกิดมาอย่าแชะเชือน ^{๑๙๒}

จากคำประพันธ์ดังกล่าวสังเกตได้ว่า ท่านพุทธทาสภิกขุจะใช้คำว่า “คน” ในความหมายของมนุษย์ที่มีจิตใจสกปรก มีดมัว และเร่าร้อน ที่เกิดขึ้นและเป็นไปตามอำนาจของกิเลส และท่านใช้คำว่า “มนุษย์” กับผู้ที่ถือปฏิบัติการทำหน้าที่ถูกต้องต่อกฎธรรมชาติที่บุคคลนั้นต้องกระทำ จนสามารถดำรงชีวิตอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ มีคำกล่าวของท่านยืนยันถึงศักยภาพของคนที่สามารถพัฒนาตนจนเป็นมนุษย์ได้ ความว่า “ธรรมชาติให้ชีวิตมาสำหรับพัฒนาตนเองได้ตามใจชอบ”^{๑๙๓} ซึ่งจุดสูงสุดของการพัฒนา คือ พระอรหันต์อันเป็นผู้ที่ถึงความเต็มแห่งมนุษย์ การพัฒนาถึงระดับนี้พระพุทธทาสเห็นว่าสามารถกระทำได้ “ก่อนตัวตายและสมความมุ่งหมายที่ได้เกิดมา” ดังนั้นประโยคที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “บุคคลไม่ได้เกิดมาเพื่อเป็นทุกข์” จึงเป็นการประกาศชัดถึงความเชื่อมั่นของท่านว่า มนุษย์คือผู้ที่สามารถอยู่เหนืออำนาจกิเลสอันเป็นเหตุให้บุคคลประสบทุกข์ แล้วยังสามารถพัฒนาจิตใจจนถึงสภาวะ สะอาด สว่าง สงบ ที่กิเลสไม่สามารถเข้าไปเกาะกุมทำลายได้อีกต่อไป

มนุษย์ในทัศนะของท่านพุทธทาสจึงต้องมีความเข้าใจในข้อเท็จจริงที่เป็นพื้นฐานที่สุดว่า ชีวิตทั่วไปจะต้องประกอบไปด้วยนามรูปหรือกายใจที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ทุกส่วนในองค์ประกอบของร่างกาย

(ป.อ.ปยุตโต)วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย๒๕๔๔), หน้า ๖๒.

^{๑๙๑} พุทธทาสนิพนธ์,ธรรมิกสังคมนิยม,หน้า ๒๖.

^{๑๙๒} พุทธทาสภิกขุ,มปป. ฉ : ๑๕๔.

^{๑๙๓} เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๐.

จะต้องมีการพึ่งพาซึ่งกันและกัน แม้แต่ส่วนจะมีหน้าที่ที่ต่างกัน แต่กระบวนการทำงานจะต้องสอดคล้องสัมพันธ์ ชีวิตนั้นถึงจะดำรงอยู่ได้ ซึ่งในทัศนะของท่านพุทธทาสเรียกว่า สังคมนิยมภายใน (ที่กายและใจ) กับ ความสอดคล้องระหว่างบุคคลกับบุคคล ระหว่างสังคมกับสังคม หรือระหว่างประเทศกับประเทศ ทั้งสังคมใหญ่ และสังคมเล็กดำรงไปได้ด้วยดี ลักษณะดังกล่าว ท่านพุทธทาสภิกขุ เรียกว่า “สังคมนิยมภายใน” ซึ่งท่านพุทธทาสได้เสนอแนวคิดย่อยๆ ไปอีกว่า สังคมนิยมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ มนุษย์ต้องไม่ตกเป็นทาสของวัตถุอุดมคติต้องเป็นไปตามสัจจะของธรรมชาติ และเมื่อสังคมจำเป็นต้องมีระบบรัฐเจตนารมณ์ทางการเมืองก็ต้องจัดสรรให้ระบบมีศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง

ดังนั้นการดำรงอยู่ของมนุษย์ในสังคมจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีคุณธรรมร่วม ดังนี้คือ

๑. มนุษย์ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ และมีความสามารถเชื่อมโยงความรู้เข้าด้วยกัน ความรู้ในทัศนะของท่านพุทธทาสจึงต้องเป็นความรู้ที่สร้างความก้าวหน้าอย่างถูกต้อง เพื่อให้มนุษย์ได้บรรลุถึงสิ่งที่ดีที่สุดทุกขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา^{๑๙๔} ด้วยการเรียนรู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างถูกต้องและเพียงพอ คือ รู้ธรรมะ ๔ ความหมาย^{๑๙๕} ที่ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ว่า ได้แก่

- (๑) รู้จักธรรมชาติที่มีอยู่ตามธรรมชาติ
- (๒) รู้จักกฎของธรรมชาติที่บังคับอยู่ทั้งตัวเรา นอกตัวเรา และสากลจักรวาล
- (๓) รู้จักการทำหน้าที่ให้ถูกต้องตามธรรมชาติเพื่อมิให้ตนเองเดือดร้อน
- (๔) รู้จักผลอันเกิดจากการทำหน้าที่

การรู้จักธรรมชาติทั้ง ๔ ความหมายนี้ ทำให้บุคคลมีความรู้ชนิดที่ว่า รู้แจ้งแทงตลอด คือมีความรู้แล้วนำความรู้มาปฏิบัติ แล้วรู้ผลที่จะเกิดขึ้นกับตนจนสามารถเชื่อมโยงความรู้ที่มีอยู่มาปฏิบัติสืบทอดจนปรากฏผลเป็นความดับทุกข์แต่ละระดับจนบรรลุถึงนิพพานอย่างถาวร เป็นการรู้แจ้งแทงตลอด^{๑๙๖} จนกระทั่งสามารถนำพาตนเองอยู่เหนือความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

๒. บุคคลต้องมีการปฏิบัติตามสัมมาทิฐิ คำสอนของพระพุทธศาสนามีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือการทำให้ว่างจากการรบกวนของกิเลสซึ่งเป็นการอธิบายถึงสภาวะนิพพานที่ปรากฏแก่จิต เป็นการปฏิบัติตามหลักอริยสัจที่รู้ทุกข์และดับทุกข์ ซึ่งความรู้ที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ ได้แก่ ความรู้ในอริยสัจ ๔ ที่สามารถอธิบายแจ่มแจ้งเนื้อหาได้ โดยเป็นการอธิบายที่เกิดจากความทรงจำมิใช่ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติ ความรู้อย่างนี้ท่านพุทธทาสเรียกว่า ความเข้าใจ^{๑๙๗} ที่อาศัยการคิดคำนวณ โดยการใช้เหตุผลอันเป็นหนึ่งในสี่หมวดตามหลักกาลามสูตร^{๑๙๘} ที่ท่านพิจารณาถึงแหล่งที่มาและรู้ก่อนแล้วค่อยตัดสินใจ ตัวสัมมาทิฐิ

^{๑๙๔} พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๖ ค : ๑๒

^{๑๙๕} พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๔ : แถบบันทึกเสียงเรื่องภูมิปัญญาแบบพุทธ.

^{๑๙๖} ในทัศนะของท่านพุทธทาส คือ การแสดงถึงความรู้ในเรื่อง ไตรลักษณ์ อิทัป-ปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท และเรื่องสุญญตา การนำความรู้มาเชื่อมโยงปฏิบัติเป็นการแสดงว่า บุคคลรู้ว่าจะไรทุกข์ และอะไรคือการดับทุกข์ นั่นคือมีความรู้ในเรื่องอริยสัจ ๔ รู้เรื่องกรรมและความสิ้นไปแห่งกรรม เป็นต้น

^{๑๙๗} พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๒. หน้า ๒๘๗.

^{๑๙๘} แหล่งที่มาของความรู้ ๔ หมวดจากหลักกาลามสูตร (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๔๙-๒๕๓๕ : ๓๒-๓๕) ได้แก่

ก.การฟังจากภายนอก (๑) มา อนุสสเวน อย่ารับถือเอาด้วยเหตุว่าฟังบอกตามๆกันมา (๒) มา ปรมปรายา รับถือเอาด้วยเหตุว่าทำตามสืบๆกันมาอย่างปรัมปรา (๓) มา อิติกราย อย่ารับถือเอาเพราะเหตุว่าเป็นสิ่งที่กำลังเล่าลืออยู่อย่างกระฉ่อน

เป็นตัวกำหนดให้จิตเป็นอิสระที่สืบจากการรู้แจ้งแทงตลอด จิตอิสระหมายถึงจิตอิสระจากอุปาทาน ดังนั้นคุณธรรมหรือความมีใจสูงของบุคคลจึงเกิดขึ้นจากบุคคลมีการปฏิบัติตามสัมมาทิฐิเป็นพื้นฐาน

๓. มนุษย์ต้องเป็นผู้ที่มีการพัฒนา ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุแล้ว ทุกชีวิตต้องมีศักยภาพของการเรียนรู้ มีความสามารถหยั่งลึกสู่ความรู้จวบจนถึงความดับทุกข์ได้หากบุคคลมีการปฏิบัติถูกต้องต่อธรรมชาติ ท่านพุทธทาสเห็นว่า การที่บุคคลทำบทบาทของตนตามสถานภาพใดๆ ของตนอยู่นั้นแหละที่บุคคลสามารถทำหน้าที่พัฒนาชีวิตได้ เพราะจิตของบุคคลเสวยภพภูมิต่างๆ ในขณะที่กำลังทำบทบาทหรือประกอบภาระงาน ท่านจึงใช้การงานนี้เป็นอุปกรณ์แกจิตสำหรับกำหนดจัดจ่อตั้งค้ำกลอนที่ท่านกล่าวว่า

การงานคือการปฏิบัติธรรม

อันการงานคือคุณค่าของมนุษย์	ของมีเกียรติสูงสุดอย่าสงสัย
ถ้าสนุกด้วยการงานเบิกบานใจ	ไม่เท่าไรได้รู้ธรรมฉ่ำซึ่งจริง
เพราะภาระงานเป็นตัวการประพุดิธรรม	กุศลกรรมกล้ำปณามามีค่ายิ่ง
ถ้าจะเปรียบก็เปรียบคนฉลาดยิ่ง	นัดเดียววิ่งเก็บนกหลายพวงมา
คือการงานนั้นต้องทำด้วยสติ	มีสมาธิ ชันติ มีอุตสาหะ
มีสัจจะ มีทมะ มีปัญญา	มีศรัทธากล้าหาญรักษงานจริง

จากคำกลอนดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าในขณะที่บุคคลกำลังปฏิบัติงานนั้น จิตจะถึงพร้อมด้วยสมาธิ สติ ชันติ มีทั้งความอดสาหัสและความพากเพียร มีความศรัทธาคือความรักงานเห็นคุณค่าของงานทั้งหมด หลักธรรมะในบทกลอนดังกล่าว (โพชฌงค์ ๗) ถือเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุผลนิพพาน ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าเอามาใช้กับการทำนาได้^{๑๙} นั่นคือนำคุณสมบัติความหมายของธรรมะมากระทำให้ปรากฏในทุกขณะของชีวิต เนื่องด้วยโลกุตระธรรมหรือนิพพานมีตลอดเวลาเหมือนกับที่กิเลสเกิดขึ้นเช่นกัน ทุกขณะจิตของชีวิตบุคคลจึงเป็นการทำหน้าที่เพื่อนำชีวิตตนสู่นิพพาน และทุกขณะของการดำเนินชีวิตจึงควรเป็นชีวิตที่มีการพัฒนาตลอดเวลา

ข.ความหมายต่อสิ่งที่เรียกว่าตำราหรือคัมภีร์ (๔) มา ปิฎกสมุปาทาเนน ออย่ารับถือเอาด้วยเหตุว่ามีที่อ้างในปิฎกปิฎกในที่นี้หมายถึง บันทึกคำสอนที่เขียนไว้ในใบลานรวมเรียกว่า พระไตรปิฎกก็ได้

ค.การใช้เหตุผลในการคำนวณ (๕) มา ตถกเหตุ ออย่ารับถือเอาการใคร่ครวญตามวิธีตรรกะ ซึ่งอาจผิดได้เหตุด้วยวิธีการใช้เหตุผลไม่ถูกต้อง (๖) มานยเหตุ ออย่ารับถือเอา โดยเหตุว่ามันสมควรสมเหตุสมผลทางนยะ ซึ่งหมายถึงทัศนะหนึ่งๆ อัน เป็นเพียงการคาดคะเน ความจริงทางนยะเป็นความจริงที่ชั่วที่มันคำนวณได้อย่างไรจนไม่มีวิธีจะคำนวณอะไรอีกแล้วก็ยุติว่าจริงซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่า เขาใช้วิธีการต่างกัน ผลมันก็เกิดขึ้นต่างกัน (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๓๔: ๑๗. (๗) มา อากาการปริวิตกเกณ ออย่ารับถือเอาด้วยการตรึกตามอาการ (Common sense) คือ ตรึกไปตามอาการของความรู้สึกที่แวดล้อมอยู่ ความรู้สึกนึกคิดเป็นเรื่องของ การปรุงแต่งในปฏิจจสมุปบาทที่หากเป็นอวิชชาผัสสะแล้ว ความรู้สึกนึกคิดนั้นคือกิเลสไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง (๘) มา ทิฎฐิชนามกขณติยา ออย่ารับถือเอาเพราะว่ามันทนได้ ต่อการเพ่งด้วยทิฎฐิของตนเอง เพราะทิฎฐิของตนที่มีเพื่อชี้วัดกำหนดผู้อื่น คือทิฎฐิที่เต็มเปี่ยมไปด้วยตัวกู-ของกู

ง.การเชื่อถือในคำบุคคลผู้พูด (๙) มา ภพพรูปตยา ออย่ารับถือเอาเพราะเหตุว่าผู้พูดมีลักษณะน่าเชื่อถือ (๑๐) มา สมโน โนครุติ ออย่ารับเอาเพราะผู้พูดนั้นเป็นครูของเรา

^{๑๙}พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๒. หน้า ๒๘๗.

๔. มนุษย์คือผู้ที่มีจิตว่าง จิตว่างในทัศนะของท่านพุทธทาส หมายถึง ความว่างจากความหมายหรือความรู้สึกว่าเป็นตัวกูของกู ซึ่งเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความวุ่นวายในชีวิตเป็นความคิดที่ปรุงแต่งชั่วขณะ และเมื่อใดที่จิตว่างจากความคิดการปรุงแต่งชนิดนี้เมื่อนั้นจิตจะอยู่ในสภาพการพักผ่อนทางวิญญาณ^{๒๐๐} ซึ่งหมายถึง จิตที่ไม่เร้าร้อนจากกิเลสครอบงำอันเป็นขณะเดียวกับขณะจิตที่มีความเป็นอยู่ด้วยสติปัญญาจิตก็สามารถล่วงรู้อย่างลึกซึ้งในความเป็นจริงของธรรมชาติ แม้จะเป็นการทำงานก็ทำอย่างสนุก ผลงานก็จะดีเลิศ^{๒๐๑}

โดยสรุปแล้วมนุษย์ในทัศนะที่สมบูรณ์ของท่านพุทธทาส คือ มนุษย์ที่มีสภาวะจิตที่เป็นธรรมหรือการมีคุณภาพจิตที่ไม่มีความผูกพันกับ ความโลภ ความโกรธ ความหลง และจะต้องมีสัมมาทิฐิเป็นหลัก ความรู้อย่างแท้จริงทำให้บุคคลมีการปฏิบัติและมีวิธีการปฏิบัติอย่างถูกต้อง คุณธรรมไม่ใช่ธรรมที่เกิดขึ้นโดยส่วนเดียวแต่ต้องอาศัยองค์ประกอบร่วมสำคัญหลายประการ เช่น ความรู้ที่เป็นสัมมาทิฐิ ความสามารถในการเชื่อมโยงความรู้เข้าด้วยกัน ความว่างจากการยึดมั่นถือมั่น จนกระทั่งกลายเป็นคุณธรรมอันเป็นคุณสมบัติประจำจิตของบุคคลผู้มีความเป็นมนุษย์ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคล จึงเป็นเรื่องที่สำคัญ ซึ่งท่านได้อธิบายแนวคิดดังกล่าวไว้ว่า “ถ้าคนแต่ละคนมีศีลธรรม บุคคลก็เป็นหน่วยหนึ่งของสังคมนั้นๆ หากว่าหน่วยแต่ละหน่วยของสังคมมีความปรกติ มีความสงบ มีศีลธรรม ก็หมายถึงสังคมนั้นย่อมจะต้องมีความปรกติ มีศีลธรรมด้วย.เมื่อสังคมแต่ละสังคมมีปรกติ มีศีลธรรม มีความสงบสุข กันทุกๆสังคม หรือทุกประเทศแล้ว ก็ย่อมทำให้โลกนี้มีความสงบ”^{๒๐๒} ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคลควรส่งเสริมให้บุคคลในสังคมประกอบไปด้วยคุณสมบัติดังต่อไปนี้

- (๑) มีการศึกษาดี ถูกต้องคือใกล้ชีวิตธรรม ไม่ห่างเหินศาสนา
- (๒) มีสุขภาพอนามัยดีทั้งทางกาย ทางจิตและทางวิญญาณ
- (๓) มีครอบครัวมีความเป็นอยู่อย่างครอบครัวที่ถูกต้องทั้ง ๖ ทิศ
- (๔) มีเศรษฐกิจดี กินอยู่พอดีเหลือทำประโยชน์เพื่อนมนุษย์
- (๕) มีธรรมเป็นหน้าที่ ทำงานด้วยความสนุก
- (๖) รักเพื่อนมนุษย์
- (๗) มีสัมมาทิฐิ ความคิด ความเห็น ความเชื่อความรู้ที่ถูกต้อง
- (๘) เป็นมนุษย์ที่มีจิตใจเยือกเย็น

๔.๒) การพัฒนาในระดับสังคม

สังคมที่เข้มแข็ง ย่อมนำมาซึ่งความสุขที่ยั่งยืนของสมาชิกในสังคม โดยท่านพุทธทาสเชื่อว่าระบบสังคมที่มีความถูกต้อง คือ สังคมที่มีการพัฒนาโครงสร้างทางสังคมให้มีความสอดคล้องกับลักษณะที่เป็นธรรมชาติ ทั้งระบบโครงสร้างที่เป็นส่วนของ การเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และระบบการควบคุมมนุษย์ที่ถูกต้องเป็นไปโดยธรรม ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปและแสดงรายละเอียดได้ดังนี้

^{๒๐๐} พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๑๙. หน้า ๔๑.

^{๒๐๑} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๗๒.

^{๒๐๒} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมิกสังคณนิคม, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒-๓๓.

๑. การพัฒนาระบบการเมืองให้ถูกต้อง

โดยปกติแนวคิดทางการเมืองมักจะถูกกำหนดโดยสภาพหรือบริบททางสังคม รากฐานทางการเมืองมักเกิดจากสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคม จากการสังเกตและวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในสังคม สำหรับคำว่าการเมืองแม้จะมีรายละเอียดในการอธิบายที่กว้างขวางแต่ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้สรุปความหมายของคำนี้โดยสั้นๆว่า “การเมืองเป็นการช่วยกันแก้ปัญหาของบ้านเมืองหรือของสังคมทั้งหมดหรือของโลกก็ได้”^{๒๐๓} แต่การเมืองนั้นต้องประกอบไปด้วยกันกับธรรม ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า “ธรรมะกับการเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้; แยกกันเมื่อไร การเมืองก็จะกลายเป็นเรื่องที่ทำลายโลกทันที”^{๒๐๔}

ปัญหาของบ้านเมืองหรือปัญหาสังคมที่การเมืองจะต้องเข้าไปช่วยแก้ไขนั้นพุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นอยู่มี ๒ ระดับ ได้แก่^{๒๐๕}

๑. ปัญหาระดับสังคม ที่เกิดขึ้นมาจากคนที่อยู่กันมากๆเพิ่มมากขึ้นทุกที เป็นปัญหาอย่างเดียวกันทั้งนั้นไม่ว่าจะในระดับเล็ก ระดับกลาง หรือระดับใหญ่ ที่มีปัญหาเกิดจากการที่สัมพันธ์ติดต่อกันมาก คนขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจัดการให้อะไรหลายๆอย่างมันถูกต้อง จึงอยู่ได้โดยผาสุก และเมื่อมีคนมากขึ้น ปัญหาต่างๆก็มากขึ้น ก็ต้องจัดการมากขึ้นไปอีก

๒. ปัญหาระดับบ้านเมืองในประเทศที่ขยายวงกว้างออกไปเป็นการเมืองโลก เพราะโลกมันเล็กเข้า แคบเข้า ทำให้มองเห็นว่า ทั้งโลกนี้จะมีกี่ประเทศก็ตาม มันผูกพันเกี่ยวเนื่องกันกับปัญหาที่มากขึ้น นับเป็นปัญหาของโลก การโลก หรือปัญหาการเมืองของโลกนั่นเอง

นอกจากนี้ พุทธทาสภิกขุ ยังได้ให้ความหมายของคำว่าการเมือง ออกเป็น ๒ นัยด้วยกัน ได้แก่^{๒๐๖}

๑. ความหมายของการเมืองตามตัวหนังสือ โดยพุทธทาสภิกขุเห็นว่า คำว่า การเมืองตามทีแปลจากคำว่า Political นั้นดูตามหนังสือแล้วไม่ตรงกับความหมายในภาษาไทย ดังนั้นจึงได้บัญญัติความหมายคำนี้ว่า “การเมืองคือการจัดการความเป็นอยู่ของคนหลายๆให้มันหมดปัญหา”

๒. ความหมายของการเมือง ตามธรรมชาติ โดยพุทธทาสภิกขุได้นิยามในความหมายนี้ไว้ว่า การเมืองตามธรรมชาติ คือ ตามที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ โดยธรรมชาติ ในธรรมชาตินั้นเอง ซึ่งท่านได้ให้อรรถาธิบายเพิ่มเติมว่า ตามธรรมชาตินั้นเองซึ่ง ก็มีเจตนารมณ์ (Spirit) ของคำว่าการเมือง อยู่ในนั้น คำว่าธรรมชาติ ในที่นี้ หมายรวมเอาสิ่งที่มีความรู้สึก นับตั้งแต่พืชพันธุ์เล็กๆ ถึงต้นไม้ ถึงสัตว์ แล้วก็คนป่า ครึ่งคนครึ่งสัตว์ แล้วก็คนที่มีความวิวัฒนาการมาตามลำดับกว่าจะมาถึงคนในปัจจุบัน เราเรียกว่า สิ่งนั้นเป็นตามธรรมชาติในหมู่สิ่งหรือสัตว์ที่เป็นอยู่ตามธรรมชาตินี้

ตามทัศนะพุทธทาสภิกขุ สังคมกับการเมืองเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ ทุกคนในสังคมต้องสนใจการเมือง เพราะทุกปัญหาที่เกี่ยวกับมนุษย์ตั้งแต่ปัญหาในบ้านหลังเดียว ปัญหาในหมู่บ้าน ปัญหาในประเทศปัญหาในโลก ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของการเมือง เพราะการเมืองเป็นเรื่องของการจัดการทำให้คนที่อยู่กันมากมายอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข แต่ความสงบสุขดังกล่าวนั้นจะเกิดขึ้นอย่างแท้จริงได้นั้น การเมืองควรต่อเนื่องด้วยธรรมะ ต้องเป็นการเมืองที่ถูกต้องบริสุทธิ์ ถ้าการเมืองไม่ถูกต้อง ไม่บริสุทธิ์ มีการคดโกงปัญหาการเมืองมันก็คือ ปัญหาของคนหมู่มากอีกเช่นกัน ดังนั้นท่านพุทธทาสภิกขุจึงได้ นิยามการเมืองโดยสรุปว่า เป็นระเบียบ

^{๒๐๓} พุทธทาสภิกขุ.การเมืองคือธรรมะ.(กรุงเทพฯสำนักพิมพ์อรุณวิทยา ๒๕๓๑),หน้า ๔.

^{๒๐๔} พุทธทาสภิกขุ.ธัมมิกสังคมนิยม, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ,๒๕๔๘),หน้า อนุโมทนา.

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน,หน้า ๕-๖

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน,หน้า ๕๖-๕๙.

ปฏิบัติช่วยกันจัดบ้านเมือง หรือสังคม หรือโลกให้มันหมดปัญหา^{๒๐๗} เป็นระบบที่สามารถทำให้สมาชิกในสังคม อยู่กันอย่างผาสุก โดยไม่ต้องใช้ศาสนา โดยไม่ต้องใช้อำนาจ ไม่ต้องใช้อำนาจอะไรในสังคมนอกจากความเข้าใจ ซึ่งกันและกัน ถึงแม้ว่าการเมืองมันจะต้องมีองค์ประกอบเช่น มีการบริหาร มีตุลาการ มีนิติบัญญัติ มีสภา แต่ก็ขอให้ทุกอย่างดำเนินไปด้วยความถูกต้อง ก็ถือว่าเป็นการเมืองตามความมุ่งหมายอันบริสุทธิ์ของธรรมชาติ เช่นกัน

ธัมมิกสังคมนิยมจึงเป็นทฤษฎีทางการเมืองที่มีฐานแนวความคิดอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญโดยมีการประยุกต์ใช้หลักธรรมกับแนวคิดทางการเมืองแบบ “ธัมมิกสังคมนิยม” ดังนี้^{๒๐๘}

๑.๑ การเมืองที่ประกอบไปด้วยธรรม ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่า^{๒๐๙} หลักธรรมที่จะใช้เป็นที่พักแก่โลกในทางการเมืองได้นั้น สามารถนำมาจากหัวใจของทุกๆ ศาสนา ทุกศาสนามีหัวใจเป็นสังคมนิยม ทุกศาสนาสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ทุกคนๆ ไม่ใช่เพื่อคนเดียว หัวใจของศาสนาจึงเป็นลักษณะของสังคมนิยม ไม่ใช่ปัจเจกนิยม”การเมืองที่แท้จริงนั้นจึงต้องประกอบไปด้วยธรรม ซึ่งธรรมดังกล่าวจะมีความหมายสำคัญ ๔ ความหมายคือ

๑. สภาวะธรรม หมายถึง สิ่งทุกสิ่งตั้งแต่สิ่งเล็กไม่มีชีวิต จนกระทั่งสิ่งใหญ่ที่สุด จะมองเห็นหรือไม่มองเห็นก็ตามนั่นคือสิ่งทุกสิ่ง^{๒๑๐}

๒. สัจจธรรมหมายถึง กฎที่เป็นธรรมชาติ เช่น กฎไตรลักษณ์หรือกฎแห่งกรรมต่างๆ

๓. การปฏิบัติธรรม หมายถึง การปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้นๆ เช่น มรรคมงคล ๘

๔. ปฏิเวธธรรม หมายถึง ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติตามกฎธรรมะนั้น^{๒๑๑}

๑.๒ การเมืองที่มีการปกครองตามสภาวะธรรมชาติ หลักการของธัมมิกสังคมนิยม นั้น พุทธทาสภิกขุไม่ได้พุ่งเป้าไปถึงความเสมอภาคทางชนชั้นหรือกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนแต่อย่างใด แต่จะหมายเอาสังคมที่อยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข โดยใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือหรือเป็นวิธีการในการจัดการสิ่งนั้นๆ ซึ่งหลักการของธัมมิกสังคมนิยม นั้นพุทธทาสภิกขุได้ชี้ให้เห็นว่า เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ มีลักษณะของสังคมนิยมธรรมชาติเป็นผู้จัดให้ เช่นธรรมชาติเกิดจากการรวมตัวกันของสิ่งหลายสิ่งเข้าด้วยกัน เริ่มจากการมีชีวิตเริ่มแรกเป็นสัตว์เซลล์เดียวและวิวัฒนาการต่อมาจนเป็นสัตว์หลายเซลล์มาโดยลำดับ เจตนารมณ์สังคมนิยมที่ธรรมชาติจัดให้มานั้นสำหรับให้ถือเอาสัดส่วนกันแต่พอดีคืออวกโยไม่ได้ พุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตว่ามีลักษณะของการไม่สะสมส่วนเกิน ดังที่พุทธทาสภิกขุได้ยกตัวอย่าง สภาวะธรรมชาติเกี่ยวกับเรื่องสังคมของดวงดาว สังคมของสัตว์ที่ไม่สะสมส่วนเกิน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาขยายเนื้อความไว้ดังนี้

^{๒๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๒๐๘} ธัมมิกสังคมนิยมของพุทธทาสภิกขุ, อ้างใน www.buddhadasa.org/html/articles/๑_bdb/dhm_soc.html

^{๒๐๙} พุทธทาสภิกขุ “ศาสนิกชนต้อนรับการเมืองในทศวรรษนี้ได้อย่างไร” *เทพธรรมบรรยายพิเศษ*, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๓๓ ณ สวนโมกข์

^{๒๑๐} พุทธทาสภิกขุ, *ธรรมะกับการเมือง*, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๘๙.

^{๒๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

๑. สังคมนิยมเหมือนกับสังคมของดวงดาว สังคมเป็นสภาพธรรมชาติ ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายว่า สิ่งทั้งปวงมีธรรมชาติเป็นสังคมนิยมในความหมายว่าอยู่ร่วมกันเป็นระบบอันหนึ่งอันเดียวกันจะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น ต้นไม้ใหญ่เฟิร์นและตะไคร่น้ำต้องพึ่งพาอาศัยกันเกื้อกูลกันจึงจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข ถ้าต้นไม้ใหญ่ตายหมดหรือถ้าไม่มีเฟิร์นไม่มีตะไคร้เหล่านี้ก็ไม่มีความชุ่มชื้นพอที่จะให้ต้นไม้ยักษ์นั้นใหญ่เติบโตได้ ซึ่งความหมายของคำว่าระบบอันหนึ่งอันเดียวกันนั้นท่านใช้ในความกว้างไปถึงระบบของวัตถุเช่น ดวงดาว ด้วยดังนี้

“เราก็เรียนวิทยาศาสตร์เรื่องโลกเรื่องจักรวาลทั้งหมดในโลกในสากลจักรวาลมันก็เป็นระบบสังคมนิยมดวงดาวไม่รู้ว่ามีมากมายเท่าไรในท้องฟ้านั้นมันอยู่กันด้วยระบบสังคมนิยมมันถูกต้องอยู่ตามขนบธรรมเนียมของสังคมนิยมจักรวาลนั้นมันจึงรอดอยู่ได้จักรวาลของเราเล็กๆนี้มีพระอาทิตย์เป็นแม่มีดาวเคราะห์นั้นรวมทั้งโลกนี้ด้วยเป็นบริวารมันก็อยู่กันอย่างระบบสังคมนิยมแต่มันไม่เข้าถึงกับชนกันเพราะมันคือสังคมนิยมแบบธรรมไม่เป็นธรรมไม่ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติไม่รู้จักรักรวมสัจจะของธรรมชาติ”^{๒๑๒}

ถ้ามองอีกประเด็นหนึ่งจะเห็นว่า การที่พุทธทาสภิกขุมองสังคมนิยมว่าเป็นสภาวะธรรมชาติอย่างนั้น น่าจะเป็นการชี้ให้เห็นว่าสังคมนิยมเป็นสภาพธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงที่อาศัยซึ่งกันและกัน เกื้อกูลกัน ถ้ามีหลายสิ่งอยู่รวมกันก็ต้องอยู่รวมกันเป็นระบบ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงจะสามารถอยู่รวมกันได้ เพราะธรรมชาติจัดให้มาอย่างนั้น นอกจากนั้นท่านยังรวมความหมายกว้างไปถึงระบบของวัตถุด้วย เช่น ระบบการเคลื่อนที่ของดวงดาว พุทธทาสภิกขุมองว่าระบบการเคลื่อนที่ของดวงดาวก็เป็นระบบสังคมนิยม เพราะในหนึ่งจักรวาล จะมีพระอาทิตย์เป็นประธาน มีดาวเคราะห์มากมายรวมทั้งโลกเป็นบริวาร มันจึงอยู่กันด้วยระบบสังคมนิยม ดวงดาวแต่ละดวงต่างทำหน้าที่ของใครของมันและไม่มีทางที่ดาวดวงใดจะโคจรมาชนกันได้ ซึ่งต่างกับสังคมนิยมของมนุษย์ ถ้ามองอีกประเด็นหนึ่งเหมือนกับว่าพุทธทาสภิกขุจะพยายามอธิบายว่า ระหว่างสังคมนิยมกับสังคมของดวงดาวต่าง ๆ นั้นแตกต่างกัน ระหว่างสังคมนิยมนั้นสามารถพูดคุยกันเข้าใจ รู้เรื่องมีเหตุผล น่าจะมีการปกครองที่มีระบบมากกว่าระบบของดวงดาวต่างๆในจักรวาล ส่วนในระบบของดวงดาวนั้น พุทธทาสภิกขุให้ทัศนะว่า ดวงดาวต่างๆนั้นซึ่งในความเป็นจริงแล้วไม่มีความรู้สึกไม่มีจิตวิญญาณต่อการรับรู้สิ่งต่างๆเหมือนกับมนุษย์ แต่มันก็สามารถอยู่ด้วยกันในสังคมของมันได้และต่างทำหน้าที่ของใครของมันโดยไม่ขัดแย้งกันไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ระบบการปกครองของสังคมดวงดาวในจักรวาล ยังมีการอยู่ด้วยกันอยู่ร่วมกันได้เป็นอย่างดี ซึ่งต่างจากสังคมของมนุษย์ โดยที่มนุษย์ตามธรรมชาติแล้วมีเสรีภาพ มีความเข้าใจกันพูดคุยกันรู้เรื่องด้วยเหตุด้วยผล แต่กลับเกิดการทะเลาะกันเอารัดเอาเปรียบ เห็นแก่ตัว ต่อสู้ชิงดีชิงเด่นกันด้วยความเป็นใหญ่ เป็นต้น

๒. สังคมนิยมเหมือนกับสังคมของสัตว์ ในส่วนอีกประเด็นหนึ่งจะกล่าวถึงลักษณะสังคมนิยมธรรมชาตินี้ พุทธทาสภิกขุมีความเห็นว่าเป็นอย่างเดียวกันกับสังคมของสัตว์ คือ อยู่ร่วมกัน พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างว่า

“เราดูนกจะเห็นมันกินอาหารเฉพาะที่กระเพาะมีไว้ให้เท่านั้นแหละมันเก็บกินกว่า

^{๒๑๒} พุทธทาสภิกขุ, สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา, ในธัมมิกสังคมนิยม, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖), หน้า ๖๕.

นั้นไม่ได้มันไม่มียุ่งฉางคลงไปถึงมดแมลงมันก็ทำได้เพียงเท่านั้นดูไปถึงต้นไม้ต้นไม้กินอาหารกินน้ำได้เท่าที่ลำต้นมันมีอยู่มันจะทำให้เกิมนั้นไปไม่ได้ฉะนั้นระบบที่ใครไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปในสิทธิของผู้อื่นไม่กอบโกยอะไรของใครได้นี้เป็นไปตามธรรมชาติเป็นได้โดยอัตโนมัติจึงทำให้เป็นสังคมอยู่ได้และเป็นสังคมมาเรื่อยๆจนมีต้นไม้มากมายเสรีภาพแห่งการกอบโกยถูกควบคุมไว้โดยธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้นในรูปแบบของสังคมนิยมโดยน้ำมือของธรรมชาติเช่นนี้”^{๒๑๓} เพราะฉะนั้นระบบสังคมนิยมก็คือการไม่สะสมส่วนเกินซึ่งพุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า

“สปีริตหรือเจตนารมณ์ของสังคมนิยมนี้คือธรรมะของธรรมชาติที่เป็นมาโดยธรรมชาติ ซึ่งเราจะมองเห็นว่านี่เป็นความมุ่งหมายทางสังคมนิยม แต่ว่าโดยไม่รู้สีกตัวมีการปฏิบัติซึ่งไม่รู้สีกตัวมาแต่ที่แรกจนกว่าจะรู้สึกตัวคือการที่ไม่เอาส่วนเกิน”^{๒๑๔} ก็เท่ากับว่ามนุษย์จะต้องอยู่ร่วมกันเข้าใจกันไม่ว่ากล่าวร้ายกันเช่นฆ่ากันจึงจะไม่เอาส่วนเกินมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินความเป็นสังคมที่อยู่ร่วมกันเพราะมนุษย์จะอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่ได้จะต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคมเป็นกลุ่มการไม่สะสมส่วนเกินก็จะไม่เกิดขึ้นซึ่งพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าจะต้องให้สังคมนุษย์เป็นเหมือนสังคมของสัตว์ซึ่งความหมายนั้นก็จริงตามทัศนะที่พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ซึ่งพุทธทาสภิกขุให้ทัศนะเหล่านี้ว่าการที่พุทธทาสภิกขุมองว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม^{๒๑๕} หมายความว่าสังคมนิยมของมนุษย์นั้นเป็นสังคมที่เป็นอย่างเดียวกันเหมือนสังคมของสัตว์เหมือนยกตัวอย่างของนกนั้นโดยธรรมชาติของนกเวลากินอาหารมันจะเก็บไว้ที่กระเพาะของมันเท่านั้นมันจะเก็บเกินกว่านั้นไม่ได้แม้แต่แมดหรือต้นไม้ก็กินอาหารกินน้ำได้เท่าที่ลำต้นมันมีอยู่มันจะทำให้เกิมนั้นไปไม่ได้แม้ว่าสัตว์เช่นนกมันสามารถเก็บอาหารไว้ที่กระเพาะของมันได้เลี้ยงลูกได้อยู่ร่วมกันกับนกตัวอื่นๆได้แต่ที่นกทำเหมือนกับสังคมนุษย์ไม่ได้ก็คือนกสามารถพูดเหมือนกับมนุษย์ไม่ได้สื่อสารทางภาษากับมนุษย์ไม่ได้และไม่สามารถคิดได้ไม่มีเหตุผลในการตัดสินใจเหมือนมนุษย์เพราะฉะนั้นสังคมของสัตว์จะเป็นอย่างเดียวกันกับสังคมของมนุษย์ได้อย่างไร”

๑.๓ การเมืองที่มีผู้ปกครองแบบธรรมราชา คำว่าผู้ปกครองพุทธทาสภิกขุได้ให้ทัศนะว่า

การเกิดขึ้นของผู้ปกครองนั้นก็เนื่องมาจากความเห็นแก่ตัวของคนในสังคมที่ไม่มีคุณธรรมจึงต้องมีผู้ปกครองมาทำหน้าที่ตัดสินลงโทษแก่ผู้ที่กระทำความผิดผู้ปกครองคนแรกที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่ามหาสมมติคือคนส่วนใหญ่เลือกให้เป็นผู้ปกครองต่อมาเกิดบุคคลที่ทำให้สังคมพอใจให้เป็นคนแรกในโลกจนประชาชนเปล่งเสียงว่าพอใจพอใจบุคคลนี้สังคมเรียกว่าราชาพุทธทาสภิกขุเรียกว่าเกิดระบบสังคมขึ้นเป็นครั้งแรก^{๒๑๖} คือพระราชาที่ทำเพื่อประโยชน์แก่สังคมประชาชนจึงเกิดความพอใจ ด้วยเหตุพุทธทาสภิกขุจึงเสนอรูปแบบการปกครองในสังคมแบบเดียวคือผู้นำด้านการปกครองจะต้องมีอำนาจเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว คือ รูปแบบการปกครองแบบธรรมราชาเพียงคนเดียว ในหนังสือของท่านวิศิษฐ์วังวิญญูได้เขียนไว้เกี่ยวกับเรื่องการนำเสนอรูปแบบการปกครองแบบธรรมราชาของพุทธทาสภิกขุว่า

^{๒๑๓} เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๕ - ๖๖.

^{๒๑๔} พุทธทาสภิกขุ, *ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยมในธัมมิกสังคมนิยม*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖), หน้า ๒๐.

^{๒๑๕} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), *การทำงานที่เป็นสุข*, หน้า ๑๒๔.

^{๒๑๖} พุทธทาสภิกขุ, *สังคมนิยมตามหลักแห่งศาสนาในธัมมิกสังคมนิยม*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖), หน้า ๗๐.

“การที่พุทธทาสภิกขุให้หาธรรมราชาเพียงคนเดียวแล้วให้อำนาจเด็ดขาดสังคมนิยมก็จะเกิดตามมาเหตุที่ต้องใช้อำนาจเผด็จการก็เพราะคนส่วนใหญ่ยังไม่ตื่นตัวเองแต่ถ้าคนไม่ดีจะทำอะไรคนที่ไม่ดีจึงจะเลือกคนดีหรือรู้จักเลือกคนดี”^{๒๑๗} จึงเป็นเหตุผลดังกล่าวที่พุทธทาสภิกขุต้องเสนอให้แสวงหาผู้ปกครองที่เป็นธรรมราชาและให้อำนาจเผด็จการแก่ผู้ปกครองที่ตั้งอยู่ในธรรม”

พุทธทาสภิกขุให้ทัศนะว่า^{๒๑๘} “การหาผู้ปกครองที่มีธรรมเพียงคนเดียวนั้นย่อมหาได้ง่ายกว่าการที่จะให้ผู้อยู่ใต้ปกครองซึ่งคนจำนวนมากมีธรรม” นอกจากจะเสนอหลักทศพิธราชธรรมแล้วยังได้อ้างเรื่องในจักรวตติสูตรแสดงถึงธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งได้ให้ความเห็นว่าคนในสมัยโบราณมีการปกครองโดยอาศัยธรรม มีธรรมเป็นธงชัย นอกจากนั้นยังได้เสนอหลักธรรมของผู้ปกครองโดยอาศัยหลักธรรมอื่นๆ ได้แก่ อคติ ๔ สังคหัตถ์ ๔ อธิปไตย ๓ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น เพราะเป็นหลักธรรมที่ผู้ปกครองจะต้องนำไปยึดถือปฏิบัติในการปกครองซึ่งหลักธรรมที่กล่าวนี้เป็นธรรมที่อยู่กับสังคม พุทธทาสภิกขุ เรียกว่า ธัมมิกสังคมนิยม

ฉะนั้นที่กล่าวว่าสังคมนิยมที่ประกอบด้วยธรรม^{๒๑๙} ธรรมที่ว่านี้พุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นคุณสมบัติของผู้ปกครองหรือพระราชา ซึ่งท่านเรียกว่า พระราชาที่มีทศพิธราชธรรม พระราชาอย่างนี้มีศัพท์เรียกกันโดยทั่วไปว่า ธรรมราชา พุทธทาสภิกขุกล่าวเรื่องพระราชาที่มีทศพิธราชธรรมไว้ดังนี้

“พระราชาที่มีทศพิธราชธรรม นั้นคือสังคมนิยมที่เต็มรู้อยู่ในรูปเผด็จการทำอะไรได้รวดเร็ว เช่น พระเจ้าอโศกหรือพระราชาอื่น ที่อาจเคยมีมาแล้วแม้ในประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยเรา แต่ไม่มีใครสนใจอย่าง เช่น พระเจ้ารามคำแหงนี้ ไปดูเถอะจะเป็นเผด็จการหรือไม่เป็น เป็นสังคมนิยมหรือไม่เป็นถ้าดูให้ดีจะเห็นว่ากลายเป็นสังคมนิยมอย่างที่เราไม่เคยคาดฝันแล้วได้ทำกันอย่างพ่อแม่ปกครองลูกอะไรเช่นนี้ นี่ควรจะกลับมาอีกอย่าไปवादดีหรือไปคลั่งไคล้เสรีประชาธิปไตยอย่างมีตัวกูของกู”^{๒๒๐}

ฉะนั้นพุทธทาสภิกขุกล่าวถึงผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมนั้น หมายความว่าผู้ปกครองต้องปกครองด้วยความเป็นธรรม เป็นธรรมราชา เช่น พระเจ้าอโศก เป็นต้น เมื่อพระพุทศาสนาลูกาล่วงได้ประมาณ ๒๐๐ ปีเศษ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ครอบครองอาณาจักรอันกว้างขวางในอินเดียพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทศาสนา ปฏิญาณพระองค์เป็นพุทศาสนูปถัมภกยกพระพุทศาสนาเป็นประธานสำหรับประเทศเป็นครั้งแรก พวกเดียวิธีย์เห็นภิกษุสงฆ์ได้รับพระราชทานพระราชูปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นสุขสำราญก็พากันปลอมตนเข้ามาบวชเป็นภิกษุในพุทศาสนา เพื่อแสวงหาลาภสักการะจึงได้เกิดการรังเกียจแตกร้างกันขึ้นในสังฆมณฑล พระเจ้าอโศกมหาราชจึงทรงอาราธนาพระโมคคัลลีสบุตรติสสะเถระให้เป็นประธานพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์จัดทำสังคายนาขึ้นที่เมืองปาตลีบุตรเมื่อ พ.ศ.๒๑๘ วางระเบียบพระธรรมวินัยให้รวมลงเป็นลัทธิอย่างเดียวกัน สังฆมณฑลจึงได้ประดิษฐานเรียบร้อยสืบต่อมา

กล่าวได้ว่าการที่พระราชาทรงไว้ซึ่งธรรมนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นในทุกระบบ และพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างมากต่อพระพุทศาสนา ตามที่ได้เห็นข้อความที่สลักไว้ในเสาหินนั้น จึงทำให้เกิดความเข้าใจว่าธรรมราชาจะต้องเป็นการปกครองแบบรวบอำนาจ แต่ต้องตั้งอยู่ในธรรมเช่นตั้งอยู่ในหลักของทศพิธราชธรรม ซึ่งพุทธทาสภิกขุได้พูดถึงพระราชาที่มีทศพิธราชธรรมว่า “ถ้าคนดีเผด็จการนั้นแหละยังดี ถ้า

^{๒๑๗} ปรีชา ช้างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส*, หน้า๑๗.

^{๒๑๘} ชลธิ์ ยังตรง, “ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ” , *วิทยานพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๓. หน้า๙๗.

^{๒๑๙} พุทธทาสภิกขุ, *ธัมมิกสังคมนิยม*, หน้า๕๗.

^{๒๒๐} ปรีชาช้าง ขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์วิทยา)

คนเลวกี่ใช้ไม่ได้แล้ว เมื่อระบบสังคมนิยมดีมันต้องมีเครื่องมือเป็นเผด็จการพระราชามีทศพิธราชธรรมจะเป็นผู้เผด็จการที่ดีที่สุดเลย”^{๒๒๑}

ดังนั้น ผู้ปกครองแบบเผด็จการตามความคิดของพุทธทาสภิกขุ ต้องเผด็จการที่ยึดตัวธรรมเป็นแกนกลางในการปกครองโดยให้ท่านทศนะว่า “เราจะใช้กำลังอาวุธเผด็จการลงไปมันก็จะเร็วเพราะว่ามันไม่มีเหตุผล ไม่มีรากฐานที่ดี มันมีอยู่อย่างเดียวคือต้องใช้กำลังของธรรมนั่นเอง ใช้กำลังของธรรมะนั่นแหละการปฏิวัติโลกจึงจะดีกว่าการใช้อาวุธ”^{๒๒๒}

จะอย่างไรก็ดีการที่พุทธทาสภิกขุให้ความเห็นเช่นนี้ ก็เพราะท่านอยากจะเห็นนักปกครองที่สร้างประโยชน์ให้แก่สังคมได้อย่างรวดเร็วทันต่อเหตุการณ์ ทำให้รูปแบบการปกครองดำเนินไปได้ให้ทัดเทียมกับประเทศอื่นและการวินิจฉัยสั่งการของผู้ปกครองนั้นจะต้องรวดเร็วและเน้นความสงบสุขของสังคม โดยให้สังคมได้รับประโยชน์มากที่สุด โดยเฉพาะที่สำคัญนักปกครองจะต้องมีศีลธรรม มีคุณธรรม ทรงเป็นธรรมราชาที่เคารพธรรมต่อระบบของการปกครองที่ยึดหลักธรรมราชาหรือทศพิธราชธรรมเป็นหลัก ประชาชนในสังคมจึงจะอยู่เย็นเป็นสุข บ้านเมืองก็สงบสุข เพราะมีผู้นำตั้งอยู่ในหลักธรรมความถูกต้องดีงาม เป็นต้น

ข้อดีข้อเสียของอำนาจอธิปไตยพุทธทาสภิกขุเห็นว่า เผด็จการเป็นสิ่งที่ถ้าผู้เผด็จการเป็นผู้มีธรรมะโดยท่านได้ให้เหตุผลไว้ว่า “เมื่อประกอบอยู่กับธรรมแล้วก็เผด็จการได้ ดังนั้นประเทศเล็กๆโดยเฉพาะควรจะ เป็นระบบประชาธิปไตยชนิดธัมมิกสังคมนิยมและเผด็จการไม่เช่นนั้นมันจะคลานจุ่มง่ามแล้วมันก็จะวินาศในที่สุดก็ได้เพราะผ่าตัดไม่ทันการผ่าตัดนี้ระยะนิดเดียวถ้าไม่ทันเวลาก็ต้องตายแน่”^{๒๒๓} เมื่อกล่าวถึงเหตุผลของการเป็นสังคมนิยมตามที่กล่าวในข้อความข้างต้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ ความมีรากฐานจากธรรม ความรวดเร็ว และความทันการณ์ ซึ่งเหตุผลดังกล่าวมีข้อควรพิจารณา ดังนี้

๑) ความมีรากฐานมาจากธรรม พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ผู้ปกครองต้องมีธรรมในการปกครอง ถือว่าเป็นข้อดี ถ้าเกิดว่าผู้ปกครองนั้นตั้งอยู่ในธรรม เอาหลักธรรมไปใช้ในการปกครอง แต่ข้อเสียที่ตามมาพุทธทาสภิกขุไม่ได้กล่าวไว้ก็คือ เมื่อผู้ปกครองที่คนส่วนมากยอมรับและมอบอำนาจให้เป็นใหญ่ในการปกครอง แต่ในขณะเดียวกันผู้ปกครองเมื่อมีอำนาจแล้วไม่นำเอาหลักธรรมมาใช้ในการปกครอง เหมือนตำรวจมีอำนาจเท่ากับว่าเป็นผู้ถือกฎหมายอยู่ในมือแต่ไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย แล้วใช้กฎหมายนั้นเป็นเกะกำบังตัวเองในการใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม จะถือว่าผู้ปกครองเป็นผู้ที่ดีเลิศได้อย่างไร

๒) ความรวดเร็วหรือทันการณ์ถือว่าเป็นสิ่งที่ดี ตามที่พุทธทาสภิกขุเสนอว่าจะต้องใช้ระบบการปกครองแบบเผด็จการด้วยซึ่งทำให้ผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดในการปกครอง ทำให้สังคมก้าวหน้าเท่าทันกับประเทศอื่น เรื่องนี้ผู้วิจัยเองเห็นด้วยตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ แต่ถ้าเรามามองข้อเสียในอีกแง่มุมหนึ่งของพุทธทาสภิกขุก็เห็นได้ว่าความเร็บบางครั้งคงไม่บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ต้องการได้ เพราะฉะนั้นจึงเกิดปัญหาขึ้นเพราะผู้นำด้านการปกครองขาดความชอบธรรมทางการเมืองหมายความว่าผู้นำด้านการปกครองนั้นไม่ตั้งอยู่ในธรรมและไม่ปฏิบัติตามธรรมในการปกครองถ้าผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติตามธรรมทรงเป็นธรรมราชาที่เคารพธรรมตามที่พุทธทาสภิกขุได้กล่าวเอาไว้ก็จะเป็นการดีอย่างมากในส่วนนี้เห็นด้วยกับพุทธทาสภิกขุ

^{๒๒๑} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๐.

^{๒๒๒} พุทธทาสภิกขุ, **ศีลธรรมกับมนุษยโลก**, คำบรรยายประจำวันเสาร์ภาคมาฆบูชาณลานหินโค้งเชิงเขาพุทธทองสวนโมกขพลารามไชยาระหว่าง ๑ มกราคม – ๒๙ มีนาคม ๒๕๑๙, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๐), หน้า ๔๗๓.

^{๒๒๓} ปรีชาช่างขวัญยืน, **ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส**, หน้า ๕๔.

จะอย่างไรก็ตามแม้แต่พระพุทธเจ้าอาจเผด็จการได้ในแง่ความถูกต้องของพระพุทธศาสนาเพราะพระองค์ไม่มีวันผิดในเรื่องนี้แต่พระภิกษุซึ่งไม่ใช่พระอรหันต์หรือพระอริยบุคคลชั้นสูงยังผิดในเรื่องศาสนาได้จึงเป็นเผด็จการในเรื่องนี้ไม่ได้เพราะอาจใช้อำนาจเผด็จการผิดๆผู้ปกครองรัฐนั้นเราไม่อาจแน่ใจว่าใครเป็นธรรมราชาโดยบริสุทธิ์และมีความรู้สมบูรณ์เผด็จการของบุคคลเช่นนั้นก็อาจผิดได้เผด็จการจึงไม่ใช่วิธีการที่ดีแม้ผู้เผด็จการจะมีใจเป็นธรรมแต่ก็อาจใช้อำนาจผิดทั้งๆที่ตั้งใจดีก็ได้เผด็จการเป็นวิธีการที่ปราศจากการตรวจสอบตัวมันเองแต่เป็นวิธีที่มีพลัง^{๒๒๔}

ในประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่าไปได้ถูกทางรวดเร็วและเป็นประโยชน์ต่อประเทศ และหากประชาชนในสังคมก้าวหน้ามีความรู้ฉลาดเพราะผู้นำมีวิสัยทัศน์กว้างไกลแต่อย่างไรก็ดียังมีจุดบกพร่องอยู่เหมือนกันถ้าเกิดว่าผู้นำด้านการปกครองใช้อำนาจเผด็จการเหมือนพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ถ้าเกิดว่าผู้นำนั้นไม่ตั้งอยู่ในธรรมโดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรมและหลักธรรมอื่นๆที่เกี่ยวกับนักปกครองในทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหลักธรรมของนักปกครองถ้าตั้งอยู่ในธรรมด้วยปกครองระบบเผด็จการด้วยคงจะดำเนินไปได้ด้วยดีตรงกันข้ามถ้าเกิดว่าปกครองไปผิดทางก็ดังลงเหวอย่างเดียวกับรถที่ไม่มีห้ามล้อลักษณะอย่างนั้น

พุทธทาสภิกขุมองข้อเสียของเสรีภาพและมองข้อดีของเผด็จการ แต่ท่านยังไม่ได้มองข้อเสียของเผด็จการและข้อดีของเสรีภาพ เพราะท่านมองโลกในแง่ดีเกินไปที่จะหาธรรมราชาได้และธรรมราชาจะใช้เผด็จการนำไปสู่จุดหมายได้เร็วอย่างพระพุทธเจ้าเองพระองค์ก็ทรงให้อำนาจแก่สงฆ์ไม่ได้ให้อำนาจแก่พระภิกษุองค์ใดโดยเฉพาะซึ่งก็แสดงว่าพุทธทาสภิกขุไม่เห็นด้วยกับเผด็จการเพราะในภายหน้าหลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้วพระภิกษุส่วนมากไม่ใช่พระอริยบุคคลการตัดสินใจโดยสงฆ์จะเป็นอันตรายน้อยกว่าเผด็จการเพราะมีการตรวจสอบ^{๒๒๕} เพราะฉะนั้นในบางประเด็นคงไม่เห็นด้วยกับพุทธทาสภิกขุที่ว่าจะต้องใช้อำนาจอรูปแบบการปกครองแบบเผด็จการคือให้อำนาจแก่ผู้ปกครองเป็นฝ่ายเดียวถ้าอย่างนั้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเขาคงใช้อำนาจเผด็จการในการปกครองจนกระทั่งถึงปัจจุบันแล้วถ้าเกิดว่าระบบการปกครองนี้มีส่วนที่เห็นด้วยกับพุทธทาสภิกขุก็คือเป็นความปรารถนาดีของท่านที่อยากทำให้สังคมก้าวหน้าเป็นธรรมโดยผู้ปกครองต้องตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมใช้เหตุผลในการตัดสินใจเป็นกลางในการบริหารบ้านเมืองด้วยความชอบธรรมและที่สำคัญที่จะขาดเสียมิได้ผู้ปกครองนั้นต้องมีจริยธรรมคือเป็นวิชาชีพของผู้ปกครองด้วย

สรุปได้ว่าระบบการเมืองที่ถูกต้องในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ จะต้องเป็นระบบการเมืองที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติอันเป็นกฎของเหตุและผลอันประกอบไปด้วยธรรม โดยท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึง “ธัมมิกสังคมนิยม” ว่าเป็นระบบการเมืองที่ประกอบอยู่ด้วยศีลธรรมมากกว่าระบบอื่นเพราะถือเป็นเรื่องประโยชน์สุขของสังคมเป็นสำคัญและนำความเป็นระบบที่จะนำความปึกติมาสู่สังคมส่วนคำว่า “ศาสนา” คือภาวะสูงสุดของศีลธรรมเมื่อระบบการเมืองโดยแก่นแท้แล้วเป็นเรื่องของศีลธรรมนั่นเองดังนั้นการเมืองกับศีลธรรมจึงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกโดยแนวคิดเรื่องการปกครองที่ท่านเสนอก็คือการมีนักปกครองที่ดีมีศีลธรรมการให้การศึกษาที่ดีปลูกฝังศีลธรรมแก่คนในชาติและเศรษฐกิจที่ดีในประเทศ

๑.๔) การพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่ถูกต้อง

แนวคิดทางเศรษฐกิจของท่านพุทธทาสภิกขุที่ท่านเรียกว่า “ธัมมิกเศรษฐกิจ” ท่านให้

^{๒๒๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๙.

^{๒๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๐.

ความหมายไว้ว่า เป็นเศรษฐกิจตามหลักธรรม คือ การทำสิ่งที่ไม่มีความหรือมีค่าน้อยให้กลายเป็นสิ่งที่มีค่ามากที่สุด และเศรษฐกิจที่สามารถนำมาแก้ปัญหาโลกได้ โดยท่านให้ความหมายเกี่ยวกับเศรษฐกิจไว้ว่า “ในพระพุทธศาสนานี้เราให้ความหมายแก่คำว่า “เศรษฐกิจ” คือการทำสิ่งที่ไม่มีความให้มีความมากที่สุด หรือการทำสิ่งที่มีค่าน้อยให้มีความมากที่สุด ทำอย่างนี้เราเรียกว่าเป็นเศรษฐกิจบริสุทธิ...ขอให้เราพูดถึงเศรษฐกิจที่แก้ปัญหาทางโลกได้...เศรษฐกิจบริสุทธิตามหลักพระธรรม ซึ่งเราเรียกว่า “ธัมมิกเศรษฐกิจ” หรือ “ธัมมิกศาสตร์” ก็ได้”^{๒๒๖}

ความหมายของคำว่า “ธัมมิกเศรษฐกิจ” หรือ “ธัมมิกศาสตร์” โดยแนวความคิดของพุทธทาสภิกขุเริ่มที่การวิเคราะห์ภาษาและรากศัพท์แล้วพยายามตีความให้เข้ากับสถานการณ์โดยยึดเอาความหมายดั้งเดิมไว้^{๒๒๖} โดยพุทธทาสภิกขุได้แสดงความหมายของ “เศรษฐกิจ” ด้วยการวิเคราะห์ภาษาและรากศัพท์ตามความหมายของภาษาบาลีว่า “คำว่าเศรษฐีนั้นแปลว่าดีที่สุดถ้าเศรษฐีนั้นมันก็ดีที่สุดมันก็เป็นสิ่งที่ดีที่สุด; ดังนั้นถ้าเป็นวิชาก็เรียกว่าเศรษฐศาสตร์มันก็เป็นวิชาที่ว่าด้วยสิ่งที่ดีที่สุด...ไหนๆก็ถือเอาตามตัวหนังสือแล้วก็คงถือต่อไปตามเดิมว่าคำว่าเศรษฐีนั้นแปลว่าดีที่สุด; ฉะนั้นการทำอะไรให้ดีที่สุดนั่นแหละคือ “เศรษฐกิจ”^{๒๒๗} ซึ่งสามารถนำมาอธิบายความคิดของท่านได้ว่า “ถ้าเศรษฐกิจคือการกระทำที่ดีที่สุดก็ควรจะต้องว่าทำอะไรให้มันดีที่สุดทำสิ่งที่ไม่มีความให้มีความ; นี่ก็เรียกว่าทำดีที่สุดน่าดูที่สุดเก่งที่สุดฉลาดที่สุด; จะเอาแต่เพียงว่าทำสิ่งที่อาจจะทำให้ดีที่สุดได้; เช่นธรรมชาติสร้างอะไรมาตามธรรมชาติเราทำให้มันมีประโยชน์ที่สุดแล้วก็ยังเป็นประโยชน์ที่แท้จริงทั้งแก่ส่วนตัวเองและส่วนผู้อื่นนี้เรียกว่าเศรษฐกิจในความหมายธรรมชาติสามัญในภาษาคนหรือภาษาโลกๆแต่ถ้าจะกล่าวกันโดยภาษาธรรมในเรื่องตามทางธรรมแล้วก็จะระบุไปว่าทำสิ่งที่เลวร้ายให้กลายเป็นสิ่งที่ดีหรือทำสิ่งที่เขาถือกันว่าไม่มีความอะไรเลยให้เป็นสิ่งที่ดีที่สุด; ใช้คำว่าที่สุดอยู่เรื่อยไป, ชีวิตนี้จะทำให้ดีถึงที่สุดได้อย่างไรก็ทำไปเถอะนั่นแหละคือเศรษฐกิจคือการกระทำที่ดีที่สุดก็ได้แก่การทำชีวิตนี้ให้บรรลุถึงนิพพาน”^{๒๒๘}

การทำเศรษฐกิจให้ดี เป้าหมายโดยความหมายของ “เศรษฐกิจ” ในภาษาคน-ภาษาธรรมที่พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ข้างต้นแสดงให้เห็นว่ามีเป้าหมายอยู่ ๒ ระดับคือ

ระดับที่ ๑ เพื่อให้เกิดความถูกต้องของชีวิตเกี่ยวกับการเป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ในการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์มากที่สุดต่อปัจเจกและสังคม “ให้มันมีประโยชน์ที่สุดมีคุณค่าที่สุดแก่มนุษย์และเทวดาและทั้งมนุษย์คือทั้งแก่คนมันมีและคนยากจน”^{๒๓๐} เป้าหมายของเศรษฐกิจระดับนี้คือ สภาพความเป็นอยู่ของผู้คนจะไม่ลำบากแร้นแค้นมีความสะดวกสบายตามที่ควรจะมีมีความสงบเป็นสังคมแห่งมิตรภาพปราศจากปัญหาช่องว่างระหว่างคนร่ำรวยกับคนยากจนโดยท่านกล่าวว่า “คนมั่งมีก็จะเห็นคนยากจนเหมือนกับผู้ที่ควรช่วย, คนยากจนก็จะเห็นคนมั่งมีนั่นแหละเหมือนกับผู้ที่ควรพึ่งพาอาศัย”^{๒๓๑}

ระดับที่ ๒ เพื่อการดำเนินชีวิตให้แจ้งพุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายของนิพพานว่าเป็นสภาพของจิตใจที่หมดปัญหาที่หมดสิ่งรบกวนหมดสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์เหลือเป็นใจที่เป็นอิสระเยือกเย็นเป็นผาสุกไม่มีอะไรกระทบกระทั่งได้^{๒๓๒} บางครั้งพุทธทาสภิกขุใช้คำว่า “สันติภาพ” ในการกล่าวถึงนิพพาน “เศรษฐกิจนั้น

^{๒๒๖} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ๒๕๓๑ หน้า ๒.

^{๒๒๗} อัญญาแก้วกองกุล, ๒๕๔๖: ๑๖

^{๒๒๘} พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๔๙: ๘

^{๒๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๒๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๓.

^{๒๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๗.

^{๒๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

แปลว่าการกระทำที่ทำให้มันดีที่สุด, ผลที่ได้ตามมาก็เป็นการดีที่สุด, ทำให้มนุษย์มีสันติภาพได้”^{๒๓๓} และมนุษย์ควรจะบรรลุเป้าหมายเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธในสิ่งสูงสุด ๔ ประการความสุขความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่ความรักอันกว้างใหญ่ไพศาล^{๒๓๔}

จะเห็นได้ว่าที่มาสำคัญของหลักการเศรษฐกิจที่มีธรรมะเป็นฐานนั้นเกิดจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมนครเมืองที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ในยุคนั้น โดยมีสาเหตุจากความไร้ศีลธรรมของมนุษย์มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวคำว่าเห็นแก่ตัวในความเห็นของพุทธทาสภิกขุหมายถึงการเห็นแก่กิเลสของตนโดยมีวัตถุนิยมเป็นที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัวโดยท่านให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “คนในโลกเราทุกวันนี้มันมีเรื่องทางวัตถุครอบงำจนไม่มีจิตใจส่วนไหนที่จะหลุดออกไปจากวัตถุดิบคิดกันเรื่องจิต; ก็อย่างทีกล่ามาแล้วว่าหลงในรสนิยมของวัตถุเท่าไรมันก็ยังเห็นแก่ตัวเท่านี้ ฉะนั้นศีลธรรมมันก็เสื่อมไปๆ ภูมิความไร้ศีลธรรมเกิดขึ้นมาแทนที่ยิ่งขึ้นทุกที”^{๒๓๕}

ระบบเศรษฐกิจธัมมิกสังคมนิยมหลักปฏิบัติสำหรับการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจสังคมนอกจากแนวการดำเนินชีวิตเป็นอยู่อย่างต่ำมุงกระทำอย่างสูงสำหรับปัจเจกแล้วสังคมจะต้องมีระบบเศรษฐกิจที่ถูกต้องด้วยพุทธทาสภิกขุจึงเสนอแนวคิด ระบบธัมมิกคือระบบเศรษฐกิจที่ถือเอาประโยชน์ของสังคมเป็นหลักและประกอบไปด้วยธรรมะ ซึ่งมีปรัชญาหลักที่สำคัญที่สุดในการจัดระบบคือการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมนมนุษย์ประกอบไปด้วยบุคคลจำนวนมากที่มีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อกันในฐานะเป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ดังนั้นทรัพย์สมบัติของใครต้องไม่ใช่เพื่อประโยชน์แก่บุคคลนั้นคนเดียวต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่โลกทั้งสิ้นด้วยจะเห็นได้จากการเสนอแนวทางปฏิบัติ ๔ ข้อคือ

(๑) **การจัดระบบการถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สมบัติ** พุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นหัวใจของศาสนาที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันบุคคลไม่ควรจะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่า “ก็เมื่อตนของตนไม่มีเสียแล้วบุตรจะมีมาแต่ไหนทรัพย์สมบัติจะมีมาแต่ไหนก็เมื่อตัวเองไม่มีแล้วลูกของกูเมียของกูผิวของกูอะไรของกูนั่นจะมีมาแต่ไหนท่านว่าอย่างนั้นมันเป็นธรรมที่ลึกเกินไปที่คนเดียวนี้เขาเข้าใจไม่ได้”^{๒๓๖}

(๒) **การจัดสรรที่ดิน** พุทธทาสภิกขุปฏิเสธ “ลัทธิที่ยอมให้เจ้าที่ดินนายที่ดินเจ้าของที่ดินมีมาก...แล้วอย่างเป็นเครื่องมือขูดรีดผู้อื่นบีบบังคับผู้อื่นหาประโยชน์ใส่ตนแล้วก็เอาที่ดินผู้อื่นเป็นของตนมากขึ้น”^{๒๓๗} สิทธิการครอบครองเหล่านี้จะก่อให้เกิดความขัดแย้งอันถาวรในสังคมชนบทพุทธทาสภิกขุถือว่าการจัดสรรที่ดินสำหรับบุคคลไม่มีที่ดินทำกินเป็นสิ่งที่ตรงตามหลักศาสนาต้องมีหลักเกณฑ์ว่าให้มีเท่าที่จำเป็นการจัดสรรที่ดินเพียงให้ถือเอาประโยชน์แต่ไม่ให้สิทธินี้มันก็เข้ากันกับบทที่ว่า “สมบัติทั้งหลายเป็นของพระเจ้า” อย่าไปโกงของพระเจ้ามาพระเจ้าจะลงโทษให้นั้นพูดอย่างสมมติบุคคลลาภิรฐานถ้าพูดอย่างจริงๆ ตรงๆ เป็นธรรมาธิฐานก็จะพูดไปในทำนองที่ว่าถ้าเราไม่ถือกรรมสิทธิ์กันในรูปแบบหลับลูบลูตา; แล้วมันจะเกิดกิเลสน้อยจะเกิดเมตตากฎาเกิดความรักสามัคคีกันโดยง่าย^{๒๓๘}

^{๒๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๒๓๔} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ๒๕๓๑ : ๒๐๗

^{๒๓๕} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมสังฆเคราะห์**, ๒๕๒๑ หน้า ๓๓๓.

^{๒๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๔.

^{๒๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๓.

^{๒๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๗-๘

(๓) **การจัดทำสหกรณ์** ความหมายของคำว่าสหกรณ์ในพระชนะของพุทธทาสภิกขุคือ “การร่วมมือร่วมแรงร่วมใจร่วมสติปัญญาร่วมมืออะไรทุกอย่างที่มันจะร่วมกันได้เมื่อเอามารวมกันแล้วมันทำประโยชน์ได้มากกว่าที่จะทำไปตามลำพัง”^{๒๓๙} หลักเกณฑ์ของการร่วมมือแบบสหกรณ์ต้องประกอบด้วยธรรมหกประการจากการร่วมมือที่ประกอบด้วยธรรมแล้วจะเป็นการทำลายผู้อื่นหรือทำลายโลกได้พุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นกฎของธรรมชาติที่ทุกสิ่งทุกอย่างต้องเป็นไปอย่างสัมพันธ์กันและอาศัยซึ่งกันและกันพุทธทาสภิกขุย้ำว่า “ถ้าคนในโลกถือหลักอย่างนี้หรือพุทธบริษัทยังคงถือหลักอย่างนี้อยู่ได้ระบบการเมืองจะเป็นไปด้วยดีเพราะมีระบบสหกรณ์ที่ดี; จะทำให้ไม่เกิดช่องโหว่ระหว่างคนจนกับคนมั่งมีเพราะสหกรณ์แบบนี้”^{๒๔๐}

(๔) **การจัดทำระบบเศรษฐกิจแบบสามัคคีธรรม** พุทธทาสภิกขุมีความเห็นว่าการจัดระบบเศรษฐกิจแบบสามัคคีธรรมเป็นการจัดระบบเศรษฐกิจที่เน้นการแก้ปัญหาร่วมกันและควรจัดให้เหมาะสมกับภูมิภาคนั้นๆ โดยกิจกรรมทั้งปวงตั้งอยู่บนหลักการภราดรภาพเสรีภาพและสมภาพระบบเศรษฐกิจแบบสามัคคีธรรมจะมีลักษณะดังเช่น

- เน้นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของคนที่มีปัญหาร่วมกันเช่นปัญหาที่เกี่ยวกับความยากจน
- ต้องเป็นการแก้ไขที่สอดคล้องกับลักษณะท้องถิ่น
- มีหลักการพึ่งตนเองมีเศรษฐกิจแบบผสมผสานต่อเนื่องกันครบวงจร^{๒๔๑}

ดังนั้นการแก้ไขปัญหาระดับสังคมจะต้องเป็นระบบโครงสร้างทางสังคมที่มีความถูกต้อง นั่นคือระบบการปกครองและระบบการควบคุมมนุษย์จะต้องถูกต้องเป็นไปโดยธรรมในทุกด้านซึ่งประกอบด้วย

- (๑) มีเศรษฐกิจที่ถูกต้องในสังคมนั้น
- (๒) มีระบบการอยู่ร่วมกันระหว่างคนด้วยกันกับคนเด่น(อยู่อย่างเกื้อกูล ไม่มีชนชั้น)
- (๓) มีระบบการเมืองที่ถูกต้อง
- (๔) ระบบการปกครองที่มีธรรมะเป็นหลัก
- (๕) ระบบศีลธรรมเป็นไปตามหลักศาสนา
- (๖) มีระบบการศึกษาถูกต้อง (การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์)
- (๗) มีระบบนิเวศวิทยาที่ดี

๔.๔) ระบบการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมให้ถูกต้อง

ระบบการปกครองโลกที่มีการศึกษาถูกต้อง คือความถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ ดังนั้นการศึกษาตามพระชนะของท่านพุทธทาสคือ การสอนให้เป็นมนุษย์ให้ได้ อย่างที่ท่านกล่าวว่า การศึกษาสู่หนทางด้วน รู้แต่หนังสือกับรู้แต่อาชีพ แต่ขาดศีลธรรมที่ถูกต้อง การศึกษาตามพระชนะของท่านคือจะต้องเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ดังนั้นค่านิยมของการศึกษาตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุคือสิ่งที่ทำให้ชีวิตก้าวหน้าตามความหมายของคำว่าชีวิต ซึ่งสามารถขยายความได้ว่าการศึกษาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความก้าวหน้าอย่างถูกต้องหมายถึง ความสามารถที่มีให้เป็นอย่างถูกต้องทั้งทางร่างกาย คือมีปัจจัยสี่อย่างเหมาะสม ส่วนทางจิตที่มีสมรรถนะ จะต้องมีกาลังจิตที่เป็นสมาธิ ทางวิญญาณคือมีสติปัญญา และตัวสติปัญญานั้นเองที่ทำให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต

^{๒๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๘.

^{๒๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๘

^{๒๔๑} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ๒๕๓๑ : หน้า ๒๙๑.

ในส่วนของระบบศีลธรรมและศาสนา รวมถึงการรับวัฒนธรรมและประเพณีมาใช้จะต้องเป็น วัฒนธรรมที่ถูกต้อง คำว่าวัฒนธรรม ท่านพุทธทาสมองว่าวัฒนธรรมเป็นคำกำกวม น่ากลัวและอันตราย เพราะ คำว่า วัฒน,วัฒนธรรมเป็นภาษาบาลีที่ยืมมาใช้ คำนี้กำกวม คำว่าวัฒนธรรมไม่ได้มีจุดมุ่งหมายว่าดีหรือชั่ว แต่มัน หมายถึงมากขึ้น เต็มมากขึ้น ใน-ภาษาบาลี คำว่า วัฒนธรรม แปลว่าการเพิ่มมากขึ้น ดีก็ได้ ชั่วก็ได้ ฉะนั้นเราต้อง มาคัดเลือกให้มันเป็นไปในทางที่เรียกว่า วัฒนธรรมดี วัฒนธรรมชนิดที่ถูกต้อง คือมันถูกต้องสำหรับที่จะเกิด สันติภาพแก่มนุษย์ เพราะในโลกนี้มีหลายศาสนาที่หลากหลาย วัฒนธรรมที่ถูกที่ดี จะต้องเป็นวัฒนธรรมที่ทุกคนรับได้ต้องเพื่อสันติภาพของทุกคนไม่ใช่ถูกต้องสำหรับคนใดคนหนึ่ง

๓.๓ ข้อวิจารณ์เกี่ยวกับธัมมิกสังคมนิยมของพุทธทาสภิกขุ

ในทศวรรษที่ ๒๕๐๐ พุทธทาสภิกขุได้เสนอแนวคิดทางการเมืองเป็นครั้งแรกในรูปแบบของ ธรรมาธิปไตย คือการจัดระเบียบสังคมและการเมืองให้เป็นไปตามหลักธรรมแห่งพระศาสนา ต่อมาท่ามกลาง บรรยากาศของการปฏิวัติมีกระบวนนักศึกษาเป็นแกนนำ ในช่วงเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ถึงเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ท่านพุทธทาสได้เสนอทฤษฎีทางสังคมการเมือง ชื่อธัมมิกสังคมนิยม ซึ่งได้รับความสนใจจากนัก คิดทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเป็นอันมาก โดนัล เค สแวร์เรอร์ กล่าวว่า ทักษะวิสัยของท่านพุทธทาส ใน เรื่องสังคมที่ดีและยุติธรรมนั้นพ้องกับความเห็นของท่านในเรื่อง สภาพธรรมชาติที่แท้จริง หรือสภาพของมนุษย์ ตั้งแต่ดั้งเดิม^{๒๔๒} แต่แนวคิดดังกล่าวก็มีนักวิชาการหลายท่านที่กล่าววิพากษ์วิจารณ์เพราะมองว่าเป็นระบบ แนวคิดทางสังคมนิยมที่เพี้ยน ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะขอยกประเด็นของการโต้แย้งโดยแยกออกตามลักษณะมุมมอง ที่ท่านมีต่อแนวคิดด้านต่างๆดังนี้

บุญมี เมธางกูร ประธานอธิธรรมมูลนิธิ (วัดพระเชตุพน)วิจารณ์การที่ท่านพุทธทาสภิกขุจัดเรื่อง ปรีมปราออกไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และการที่ท่านเน้นย้ำว่าพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของชาติ นี้ เขากล่าวว่า “พุทธทาสภิกขุคือคนที่เปิดประตูรับคนที่ชอบเรื่องการเมืองและไม่นับถือศาสนาของเรา...เพื่อให้ พวกนั้นเข้ามาทำลายพระพุทธศาสนา”^{๒๔๓} เพราะบุญมี เมธางกูร เห็นว่าท่านพุทธทาสเปิดประตูสถาบัน พระพุทธศาสนาให้กับคนอื่นที่ไม่ใช่ชาวพุทธ (คือพวกคอมมิวนิสต์) ต้องการกำจัดด้วยการเผยแพร่พุทธ ศาสนาแบบดั้งเดิมของพวกเขา คำกล่าวหาข้างต้นที่ว่า ท่านพุทธทาสกำลังกำลังทำลายพระพุทธศาสนาทั้งในแง่ ของหลักคำสอน และในแง่ที่ท่านยอมให้คนนอกศาสนาเข้าแทรกซึมบ่อนทำลายพระศาสนานั้น ไม่ได้มีเหตุผล ทางศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการรณรงค์เชิงอุดมการณ์ต่อตายคอมมิวนิสต์กลุ่มอนุรักษ์นิยมของไทย ที่ เชิดชูแนวคิดที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานรองรับระบบกษัตริย์และความมั่นคงของชาติ บุญมีชี้ให้เห็นว่า “พระพุทธศาสนายังคงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวไทย ซึ่งทำให้ชาวไทยรวมตัวกันได้อย่างเข้มแข็ง แต่เมื่อ พระพุทธศาสนาค่อยเสื่อมสลายไป จะเกิดอะไรขึ้น ประเทศชาติและพระมหากษัตริย์จะดำรงอยู่ได้อย่างไร”^{๒๔๔}

สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ ได้วิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับแนวคิดสังคมนิยมแบบเผด็จการของพุทธทาสภิกขุ โดย ให้ความเห็นว่า “แนวคิดท่านพุทธทาสมีจุดอ่อนอยู่ที่เรื่อง นักเผด็จการ เพราะนักเผด็จการไม่เคยมีธรรมะ แล้ว

^{๒๔๒} โดนัล เค สแวร์เรอร์,ธรรมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาสภิกขุ,(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิคิมทอง ,๒๕๒๙),หน้า ๑๘.

^{๒๔๓} บุญมี เมธางกูร. “ภิกษุผู้ทำลายศาสนา”ในคำสอนเดียร์,อนันต์ เสนาจันทร์ (บ.ก.),กรุงเทพฯ : องค์การพิทักษ์พุทธ ศาสนาอธิธรรมมูลนิธิ,๒๕๒๒,หน้า ๙๔.

^{๒๔๔} บุญมี เมธางกูร. “ได้พุทธทาสเรื่องจิตว่าง เล่มที่๑.กรุงเทพฯ : องค์การพิทักษ์พุทธศาสนาอธิธรรมมูลนิธิ,๒๕๒๒, หน้า ๔๘.

เป็นอย่างนี้ทุกหนทุกแห่ง เพราะเรายอมให้นักเผด็จการมาปกครองเรา แม้แต่สมภารในวัดแทบทุกวัดก็เป็นนักเผด็จการ รวมทั้งท่านพุทธทาสเองด้วย”^{๒๔๕}

ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้วิพากษ์วิจารณ์ไว้ว่า แนวคิดของพุทธทาสภิกขุเป็นการอธิบายที่สนับสนุนกระแสการเมืองโดยดัดแปลงสังคมนิยมให้เป็นแบบพุทธอิงหลักธรรมคำสั่งสอนในพระไตรปิฎก จนเห็นได้ชัดว่าสังคมนิยมแบบของท่านพุทธทาสไม่ใช่สังคมนิยมที่พูดกันโดยทั่วไปเพราะไม่ได้พูดถึงหลักการอันเป็นหัวใจของสังคมนิยม ซึ่งทำให้คิดได้ว่าท่านไม่สนใจ หรือไม่ท่านก็อาจไม่เข้าใจหลักการดังกล่าว ท่านเข้าใจสังคมนิยมอย่างพื้นๆ คือเข้าใจอย่างทีคนทั่วไปซึ่งได้อยู่ในกระแสการเมืองสมัยนั้นเข้าใจ มิใช่เข้าใจอย่างนักวิชาการทางปรัชญาการเมืองหรือปรัชญาเศรษฐกิจเข้าใจกัน^{๒๔๖}

ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยกับการวิพากษ์วิจารณ์ของ ปรีชา ช่างขวัญยืน ในแง่ที่ว่า อัมมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาสอิงหลักธรรมคำสั่งสอนในพระไตรปิฎกมากเกินไป เพราะแนวปฏิบัติที่เคร่งครัดบางอย่างไม่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตที่ประกอบไปด้วยภาระหน้าที่ในสังคมมนุษย์ การเชื่อมโยงแนวคิดทางสังคมของระบบสงฆ์ว่าเป็นสังคมที่มีส่วนคล้ายกับสังคมนิยมและเป็นสังคมตัวอย่างที่สามารถนำสังคมนิยมไปสู่อุดมคติได้นั้น เงื่อนไขการเข้าสู่สังคมนดังกล่าวมันสูงเกินไป การดำเนินชีวิตของการครองเรือนถ้าสมาชิกในสังคมใช้หลักการดำเนินชีวิตในกรอบของศีล ๕ ก็พอเพียงแล้วที่จะทำให้มันสมบูรณ์และเป็นสังคมที่สงบสุข

๓.๔ สรุป

แนวคิดทางสังคมของท่านพุทธทาส เป็นการวางพื้นฐานอยู่บนหลักการของพุทธศาสนาที่มองว่ามนุษย์ทุกคนมีปัญหามองเห็นธรรมได้ ตามความเพียรพยายาม ท่านพุทธทาสภิกขุมีความเชื่อในเรื่องธรรมชาติอันบริสุทธิ์ของมนุษย์ อันเกิดจากจิตประภัสสรมาแต่กำเนิด^{๒๔๗} อันเป็นจิตที่บริสุทธิ์ก่อนการเข้ายึดครองของกิเลสเมื่อมนุษย์มีพื้นฐานทางจิตดีอยู่แล้วจึงไม่เป็นเรื่องยากที่จะสร้างรูปแบบการเมืองการปกครองแบบอัมมิกสังคมนิยมให้บรรลุเป้าหมายในทางปฏิบัติได้

แนวคิดทางสังคมของท่านพุทธทาส แบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือ แนวคิดที่ให้คุณค่าทางด้านจิตใจ ที่มุ่งเน้นการเมืองที่ประกอบไปด้วยธรรมและแนวคิดที่ให้คุณค่าด้านการปกครองที่มุ่งเน้นการเมืองการปกครองโดยใช้หลักของศีลธรรมและเป็นไปตามหลักของศาสนา เช่น หลักทศพิธราชธรรม เป็นต้นโดยท่านนิยามการเมืองว่า คือการจัดระเบียบสังคมและโลกภายนอกเพื่อความสุขของสมาชิกของสังคมนั้นๆ เป็นระบบที่ทำให้มนุษย์อยู่กันอย่างผาสุก โดยไม่ต้องใช้ศาสตรา โดยไม่ต้องใช้อำญา ไม่ต้องใช้อำนาจอะไรในสังคมนอกจากความเข้าใจซึ่งกันและกัน ถึงแม้ว่ามันจะต้องมีองค์ประกอบเช่น มีการบริหาร มีตุลาการ มีนิติบัญญัติ มีสภา แต่ก็ขอให้ทุกอย่างดำเนินไปด้วยความถูกต้อง เช่น ให้มีสภา หรือสภาประชาชนที่ออกกฎหมายโดยถูกต้องสมควรแก่สถานการณ์จริงๆ โดยที่สมาชิกทุกคนจะต้องมีหลักธรรมะ และมีศีลธรรม รัฐสภาหรือผู้แทนราษฎรจะต้องสื่อความประสงค์ของประชาชนได้อย่างถูกต้องและครบถ้วน สภาต้องควบคุมรัฐบาลด้วยความเป็นธรรม และพรรคการเมืองก็ต้องมุ่งหน้าพัฒนาประเทศอย่างจริงจัง

^{๒๔๕} อ้างถึงใน คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา (รวบรวม). พุทธทาสกับคนรุ่นใหม่ – เมื่อคนหนุ่มสาวถามถึงรากของความเป็นไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดิมทอง, พ.ศ. ๒๕๒๖, หน้า ๕๖.

^{๒๔๖} ปรีชา ช่างขวัญยืน. *พรรคชนทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

^{๒๔๗} พุทธทาสภิกขุ. *จิตประภัสสร จิตเดิมแท้ จิตว่าง เหมือนกันอย่างไร* (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานคร. ๒๕๑๒)

ในส่วนระบบการปกครองที่ถูกต้องท่านพุทธทาสเห็นว่าระบบการปกครองที่ถูกต้องคือ ธัมมิกสังคมนิยม ธัมมิกประชาธิปไตยหรือจะเรียกอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ แต่หลักการต้องประกอบไปด้วยธรรม ยึดถือความถูกต้องของสังคมเป็นใหญ่ ไม่ใช่ประชาธิปไตยของคนที่เห็นแก่ตัว และความสุขของพวกพ้อง

ในส่วนของระบบเศรษฐกิจพุทธทาสก็ทราบดีว่าในสังคมมนุษย์ระบบเศรษฐกิจถือว่ามียุทธศาสตร์ต่อการดำรงอยู่มากที่สุด เศรษฐกิจใน “ธัมมิกสังคมนิยม” นั้นคนมั่งมีและคนยากจนจะต้องช่วยกันร่วมทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เป็นระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แต่กลับส่งเสริมทรัพยากรธรรมชาติให้ได้อย่างถาวรยั่งยืน

นอกจากนี้ท่านพุทธทาสยังกล่าวถึงการแก้ไขปัญหาสันติภาพสองระดับคือการแก้ไขปัญหาในระดับบุคคล บุคคลคือหน่วยสังคมแต่ละหน่วย แต่ละคนนั้นควรจะต้องเน้นคุณสมบัติด้าน การศึกษาดี สุขภาพอนามัยดีทั้งทางกาย ทางจิตและทางวิญญาณความเป็นอยู่อย่างรอบคอบที่ถูกต้องทั้ง ๖ ทิศเศรษฐกิจดี มีธรรมเป็นหน้าที่ รักเพื่อนมนุษย์ มีสัมมาทิฐิและเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจเยือกเย็นและการแก้ไขปัญหาในระดับสังคมที่เน้นระบบสังคมที่มีความถูกต้อง นั่นคือ ระบบการปกครองและระบบการควบคุมมนุษย์จะต้องถูกต้องเป็นไปโดยธรรมไม่มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมมีระบบการเมืองการปกครองที่มีธรรมะเป็นหลักและจะต้องอยู่ในระบบนิเวศวิทยาที่ดี